tiszatáj

1999. MÁRCIUS * 53. ÉVF.

Csukás István, Lászlóffy Aladár, Nagy Gáspár versei

Ágh István, Sándor Iván esszéje

Szentkuthy Miklós regényrészlete

Tőzsér Árpád: Az irodalom határai

„Honnan jövünk? Mik vagyunk? Hová megyünk?”
(Jókai Anna, Köpeczi Béla írása)

Demény Lajos
a román történelmi mítoszokról

József Attila Tudományegyetem * Szeged
I–II. Magyar Irodalomtörténeti Tanszék

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Főszerkesztő:
OLASZ SÁNDOR

A szerkesztőség tagjai:

ANNUS GÁBOR
(művészeti szerkesztő)

HAJÓS JÓZSEFNÉ
(szerkesztőségi titkár)

HÁSZ RÓBERT
(olvasószerkesztő; próza)

---

tiszatáj

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat, a József Attila Alapítvány,
a Soros Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.
Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány.
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány.
A lapot nyomja: Officina Nyomdaipari Oktató és Termelő Kft., Szeged.
Felelős vezető: Dr. Kékes Tiborné.
Szerkesztőség: 6741 Szeged, Rákóczi tér 1. Tel. és fax: (62) 425-670. Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.
Terjeszti a HÍRKER Rt. és az NH Rt. Előfizethető a hírlapkézbesítőknél és a Hírlapelőfizetési Irodában (Budapest, XIII. Lehel u. 10/A, levélcím: HELIR, Budapest 1900), ezen kívül Budapesten a Magyar Posta Rt. Hírlapüzletági Igazgatósága kerületi ügyfélszolgálati irodáin, vidéken a postahivatalokban; közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt. 11991102–02102799–00000000 pénzforgalmi jelzőszámra.
Egyes szám ára: 100 forint.
Előfizetési díj: negyedévre 300, fél évre 600, egész évre 1200 forint.
ISSN 0133 1167

Tartalom

LIII. ÉVFOLYAM, 3. SZÁM

1999. MÁRCIUS

CSUKÁS ISTVÁN: Ha nem játszol 3

ÁGH ISTVÁN: Élni, mulandóságban (Csukás István költészetéről) 4

LÁSZLÓFFY ALADÁR: Forgalom; „Nem elegendő hogy kitessék"; A vadász 19

NAGY GÁSPÁR: Késői hódolat; Tájkép – téli madárkikötővel; Rovások egy kivágandó csekei tölgyre 21

SZENTKUTHY MIKLÓS: Bezárult Európa (Regényrészlet) 24

PLUGOR MAGOR: Don Quijote terzinája 36

SÁNDOR IVÁN: Revansország reálfantasztikumai 40

TANULMÁNY

TŐZSÉR ÁRPÁD: Az irodalom határai (A nemzetiségi irodalom, a nemzeti irodalom és a világirodalom fogalmáról Cselényi László és Grendel Lajos néhány műve kapcsán) 50

„Honnan jövünk? Mik vagyunk? Hová megyünk?"

KÖPECZI BÉLA: Románok és magyarok (Honnan jövünk, mik vagyunk és hová tartunk?) 69

JÓKAI ANNA: – ahonnan, – ahol, – ahova 78

NÉZŐ

DEMÉNY LAJOS: Kísérlet a román történelmi mítoszok tárgyilagos vizsgálatára 81

„A Tisza-parton mit keresek?”

HOLLÓSI ZSOLT: „A középkori kódexfestők példája vonz” (Beszélgetés Zombori László festőművésszel) 90

Szerkesztői asztal ..... a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

SZENTKUTHY MIKLÓS rajzai a 18., 23., 39., 49. és a 89. oldalon

DIÁKMELLÉKLET

NOVÁK ANIKÓ: Szerepek vagy rejtőzködések (Viktor Szosznora *Ősz Mihajlovszkojében* c. verse és Baka István fordítása)

CSUKÁS ISTVÁN

Ha nem játszol

Ha nem játszol mindig velem,
szeretetből elégtelen,
ha megbukunk szeretetből,
még az örök ég is megdől!

Komor képpel álldogálok,
az utca is lövészárok,
autó durrog s a villamos
csörömpölve megrohamoz.

Kést ránt az ág, és a bokor
nagy szájában farkasfogsor,
a szelíd fű tűként szurkál,
tőrbe lépek vakondluknál.

Lehull rólam páncélingem,
hogyha már nem szeretsz engem,
nélküled védtelen vagyok,
egy csepp vízben megfulladok.

Szeress tehát s játsszál velem,
s ölünkbe hull a végtelen,
s nem izgat már a halálom,
az egész úgyis csak álom.

ÁGH ISTVÁN

Élni, mulandóságban

CSUKÁS ISTVÁN KÖLTÉSZETÉRŐL*

Fényképe, a hatvanévesen megörökített pillanatban, fölidéz bennem negyven valahány esztendőt, miként sok azonos helyen jártunk, az Eötvös-kollégiumban, a kávéházakban, szerkesztőségekben, s az irodalom mindenféle más terein meg az evő-ivó tanyák boldog hangulatában. Nemzedéktársam, barátom az emberi, művészi gondban, éhkoppos korszakától eddig, mikor már kivételes életművéhez közelítek. Költő-világába invitál a garbós, ujjatlan pulóveres, bajuszos, szilvaívszemű széles arccal, mintha Szamarkandból tévedt volna ide, pedig csak Kisújszállásról érkezett Budapestre, Óbudára. Könnyű hozzáképzelnem termetét, mely éppen annyira magas, hogy jól bírja súlyát. Járása biztonságosan egyenes a környezet közegében. Elképzelhetem, a Kolosi téri piacról siet, s nem liheg, inkább fütyörészget, miközben tömött szatyrokkal látható, összevásárolt mindenféle különbnél különb formájú gyümölcsöt, virágszínt, zöldségillatot, gombapuhaságot, karajbársonyt és diókeménységet, mintha a szülőföldjét szerette volna visszavenni. Ez a mostani Csukás István a Sipos halásztanyában is megtalálható lehetett volna a közelmúltban, akkora sült fogast fogyasztana, amekkora egy játékladik, s miközben énekelni kezd, már tódulnak is a cigányok zeneszerszámaikkal, míg ő az irhabundára kacsint, melyet a vonóba fűzött pénzéből spóroltak össze. Szívszerinti az a mára már elmerült világ, a régi társak. Talán akkor kezdtek a vendéglő átalakításába, bezárták, mikor az írók, színészek, tudósok és más törzsvendégek a különteremből, besúgóikkal együtt végképp elszállingóztak onnan. Néhányan előre a nagypolitikába, ő meg „Egyre hátrább, újabb s újabb / bozótba, / elmúlt évek homályába / huzódva."

Onnan tűnik elő a számomra első régi arcképe a négy évtizeddel fiatalabb, egy emlékezetes antológiából, amelyben ő is megjelent, mint a tizenöt fiatal költő közül a legifjabb, a százötből négy versével. Sovány és érettségizőként messze tekintő, abban a világosbarna ruhában találkoztam vele először, akkor már viseltes volt, de még sokáig úgy fejezte ki őt, mintha egyenöltönye lenne az íróvá törekvés lázas hitében. Innen lett mesebeli kánja, királya mesebeli teremtményeinek, míg én most inkább a verseire kívánom terelni a figyelmet, miközben elbűvöl a Mirr Murr kandur, a Süsü sárkány, a Pom Pom, a Madárvédő Golyókapkodó, a Gombóc Artur, a Pintyőke cirkusz világa, hiszen ab-

* CSUKÁS ISTVÁN: *Összegyűjtött versek*. Kossuth Kiadó, 1996.

ban is ugyanaz az alkotószellem munkál, s nevel a gyerekekből irodalomszerető felnőtteket, otthont teremt a képzeletnek, hogy a nagyok körében is megértésre találjon az, aki a gyermekirodalomban országos hírnévre tett szert.

Hinni segít az igazi költészetben, mert ha nem írna verset, nyugtalanabb lenne a világ. Biztonságra segít, akár az egyértelmű gyermekkori évszakok. Akár hóbaírt lábnyomokon indulnánk végig a győzelmes bimbók, lepkelevelek felé emberhez méltó vágyakozásban. Úgy vezet, mintha hétköznapokon járnánk az idő ünnepeit. Keresetlen hívással csalogat a versbe, bár csak a piacra, a Balatonhoz, a kutyaházhoz érkezünk.

Mert itt fent volt a mennyország,
életünk isteni része,
csupa fény és csupa álom,
csak hogy mi nem vettük észre.

1957-ben megjelent egy antológia, amely a Juhász Ferenc–Nagy László–Simon István nemzedékét követő generációt kívánta fölmutatni, a *15 fiatal költő 105 verse* című könyvben Csukás István is helyet kapott. Valamennyien az alsóbb osztályokból induló, kiteljesedést ígérő ifjak. Legtöbben eleget tettek ennek a várakozásnak. Azóta már azt is tudhatjuk, mennyire jellemző volt többségükre a kiválás, az elszakadás, a megfelelni akarás kínja, az a belső válság, amelyet a kiválaszttattatás körülményei gerjesztettek, s fölemelkedésükben mennyiszer aláztattak meg. Csanády János, Csoóri Sándor, Fodor András, Kalász Márton, Szécsi Margit, Takács Imre, Tornai József különbözőképpen élte át és oldotta meg ezt. Úgy érzem, Csukás a legbonyolultabban, sokáig tartó bűnhődéssel és vezekléssel feltörekvése miatt.

„Családomban én vagyok az első, aki nem végez kétkezi munkát. Még nem tudom, hogy fejlődés-e ez vagy degeneráció... Ez a bizonytalanságérzés mármár pszichózissá fajul, az elszakadás lelkiismeret furdalássá – annak ellenére, hogy mióta az eszemet tudom, el akartam szakadni... Miért akkor mégis a nosztalgia, sőt: a lelkiismeret furdalás? Ráadásul... a történelem is a kezemre játszott: utat nyitott az addig elérhetetlen kiváláshoz... s egészen kivételes utat, mármint onnan nézve, ahonnan kiváltam. Ugyanis egy olyan képesség révén tettem meg az első lépést (jó hallásom volt), amelynek értéke a családunkban és környezetemben a nullával volt egyenlő, vagy még annál is rosszabb: jó hallásra, muzikalitásra a cigánynak volt szüksége, annak is csak a vályogvetési idény után. Vagyis első lépésem iránya is eleve gyanús volt, talán még szégyellni való is...”; „lépten nyomon szemérmes, szégyenlős mosolyú, mentegetőző gesztusú feltörekvőket, feltörteket látunk (a szemérmetlenek, a nem szégyenlősek nem ide tartoznak). A generálgátlásnak a kisugárzása ez? Titkos

működése, üzenete a lent maradt törekvőknek, hogy legalább lelkiismeret furdalást, gátlást helyez el, táplál a belőlük kiváltókban?"

A vesztes szülők gyermekei lehetnek ilyenek inkább. Apja nem akarja elengedni a békéstarhosi zeneiskolába, úgy érzi, a fiát pontosan úgy veszik el tőle, mint az iparát, s míg ő Sztálinvárosban gépész, az alföldi kastélyban fölkészítés folyik elárulására. A kovácsüllő helyett a haszontalan muzsikálásban a családi hagyomány megtagadása lappang. De épp ez a családi morális örökség táplálja az első szégyent, az erősödő elégedetlenséget akkor, mikor mindennek a legnagyobb rendben kellene történnie. „Mindenki kedvence lettem, kivéve a társakat, s nagy esélyem volt rá, hogy őszintén megutáljanak. Egy-két kivételezettel barátkoztam csak, szerelmeimet elképesztő önhittséggel váltogattam, mint művész... pózoltam, ágáltam egyre nevetségesebbé válva." „Belterjessé és egyre irreálisabbá vált az életünk a környék szemében is... Hamar kivívtuk azt a képtelen vádat, hogy mi olyanok vagyunk, mint a grófkisasszonyok." Az apja mellett töltött sztálinvárosi nyár kegyetlenül szembesíti magával, vissza kell térnie az emberibb közösségbe, mintha hamis királyfi, álruhás paraszt lenne a világban. A munkásszálláson letépi valaki a Befejezetlen szimfóniát sugárzó hangszórót. Őneki meg féltenie kell hegedűs kezét a szerszámoktól, s mi lesz így ősszel? „De bírtam és csináltam összeszorított fogakkal, nyáron a téglahordást, maltercipelést, télen a hegedülést. S egyszerre lázadtam fel mind a kettő ellen tizennyolc éves koromban." Nem úgy lehetett abbahagyni már, hogy visszafordul, nincs mire visszamennie, talán szakmunkás lehetne, mint az öccse, ha nem tudatosodott volna benne a tehetsége. Ő már mesehősnek érezte magát, aki „izgatottan olvasta a nádfedeles ház egyetlen szobájában Petőfi verseit, s eltökélte, hogy meghódítja a világot... Már nem akartam hegedűművész lenni, már költő akartam lenni." De az otthoniak szempontjából szerencsésebb-e ez a még fölfoghatatlanabb pálya?

Az élettől túlcsorduló fiatalember nem a művészet közvetítését, hanem a megteremtését akarja. És ehhez számára a költészet áll a legközelebb, az anyanyelv révén fejezni ki azt a nagy gazdagságot, amit hozadékának érez. Így a békéstarhosi zeneiskola végül is költőképzője lett. „Kodálytól nemcsak magyarul énekelni, hanem magyarul beszélni is tanultunk. A nyelv ízét, mélységét-magasságát, rugalmasságát, tömörségét, hajlékonyságát éreztük a természetesnek ható, tökéletesen ráillő és beszélő dallamban; a zenei felhangokat a közönséges beszédben is hallani kezdtük; a hangutánzó szavak zenei élményt nyújtottak. S mennyi régi, elfelejtett szó támadt fel éneklés közben, fogantatásig érzékeny hallásunkban? Dallam és szöveg valamikori egységét sejtettük, éreztük, tanultuk meg. S a ritmusét."

Bölcsésznek jelentkezett, de jogásznak vették fel. Ez talán megnyugtatta a szülőket, mégis bölcsésznek áll tovább, majd azt is otthagyja. Hiszen már első verseit azonnal megjelentette Kellér Andor – a Művelt Nép hetilapban.

Szabó István íróbarátja azt jelenti akkor Kodolányi Jánosnak a Ménesi úti diákszállóról, az Eötvös-kollégium épületéből: „Igen mohón és kíváncsian vetettem magamat a tanulásba, az egyetemi munkába. De rá kellett ébrednem, hogy ez nagyon is kisstílű, néha nagyon is értelmetlen korlátolt és fájóan nevetséges taposómalom... Egyéni terveimből nem lesz semmi. Rettenetesen csalódtam... Szent lelkesedéssel jöttem az egyetemre, a barbár lélek alázatos leborulásával a kultúra előtt... Sajnos mindannyian vackorba haraptunk." Csukás versében így emlékezik: „Tanultunk rossz szorgalommal, / bírkóztunk sok hamis lommal... Otthagytam dacos / szívvel az iskolát..."

Úgy emlékszem arra az időre, amint az Eötvös-kollégium lépcsőjén ereszkedik lefelé és sohase tér vissza. Aztán látni lehetett a Hungária kávéházban tekintélyes írók között. Nem tűnt feszélyezettnek. Íme – mondtam magamban – ő egy igazi fiatal költő! Eltűnt és újra megjelent kávéillattal tüntetni el albérlete vénasszonyszagát, s némi pihenést tartva két szabadúszó karcsapás között. Állása lett, lakása, aztán minden a fordítottja. Játékosan vidámnak látszott, de versei erről az időről egészen másképpen szólnak.

Nyugtalanságát könnyebb a körülményekkel magyarázni, az igazi okok a lélekben rejlenek. Ha a költészet nem ragadja kizárólagosan magához, kiváló hegedűművész lehetne vagy literátor, netán professzor is. Pályaválasztása bonyolult állhatatlansággal vegyes, szökésektől zaklatott, vagyis egyetlen hűséggel teljes. Yehudi Menuhin hegedűje döbbenti rá a Károlyi-kertben arra a kétféle lehetőségre, ahogy a zenétől „álomba bujdokol / terhe elől a lélek", míg a valóságban „Álom-trapéz / helyett vadabb örömmel / kapát markol a kéz."

Ó, földig nyomott évek
kis csalása, kemény
való ellen, kijátszott
rés, skizofrén remény;
mily szégyenülten hagytam
abba – sejtettem épp:
nem tudok így kiválni,
nem lehet s nem elég,
s kiválni sem akartam
már, keményedő, zord
kamaszként én irtottam
bent az álmodozót.

Nem dac – hit temetett el,
s a versbe felszakadt
toronyló hőforrásként

csalatlan öntudat,
az ifjúság szökésre
lódult lendületét
letiltotta keményen,
s a könnyednek remélt
mámor helyett főhajtva
ismeri el nagyobb
s óvhatatlan törvényként,
hogy kiválasztatott.

„én csak magamhoz voltam kegyetlen / és soha nem adtam fel a reményt" – folytatja a *Csak elmondani adj erőt* sorsához való fohászkodásában. Olyanért óhajtozik, ami több „a bűvész-cilinderbe fult" verseknél, mert az „álom-égben sátrat verő kölyökidő" reményében gyökeredzik. S a tét nagyon nagy.

Már mint diákot falhoz szorított az éhség
– harcom határát én szabom meg –,
nem pénzért dobott föl a merészség,
lángszóróval pusztított terep
lehet jövőm, de gyönyörű is lehet!
Nem az én dolgom az eredményt kivárni,
mit vállaltam, kinnal veret,
csak elmondani adj erőt, sors, s jöhet rám akármi.

A *Képzelt szabadság* dacos életprogramja még célratörőbb, minden elgyengülést kizár, szembeszáll bármilyen alkuval. Befoghatatlan!

Sorsommal nem békülhetek, nagyobb súly
ránt talpra bókos hajlongások közt –
hiszen már: oka nem vagyok, ha rosszul
élek, ügyeskedő kis hörcsögök

örömére s senkinek bánatára:
hiszen élni nem azon a jogon
akarok, hogy a hatalom nyakára
varrom magam vagy arra alkuszom.

Mert új hit és szent hit, mely szólni
a szótlan szegényekből feldobott,
gyávult mesterek ötölni-hatolni
kész fortélyaira csak pirulok.

Kinyílt, óriás borotva a tél,
szigorúan s egyértelműen vallat;
ez a parancs, s nem ostoba szeszély
metsz ki sorsomból s húsomból hatalmat.

Képzelt szabadság s elképzelt dicsőség –
ne irigyeljétek meg tőlem ezt:
albérletek és érzelmes kis nőcskék
emléke csípi számat, mint ecet.

Bőséges költői nyersanyag, amit magával hozott, de amit általa kimond, az jóvátétel, vezeklés; városi témáival pedig az elszakadás értelmét bizonygatja. Így lett jellemző első korszakára a megvallás, mellyel élete szakadékát próbálja átívelni a teljes bizonytalanság és az elhagyott biztonság között. A várost gyönyörű, veszélyes szerelemmel azonosítja, szüleiben, a kétkezi munkában, a tájban fölnevelőjét szereti.

Én otthon voltam itt és most se vendég!
Megtisztul örökségem és a hit
szólít, hogy legyek hű növendék,
s emlékeimre megtanít.

A várost „én meghódítottam versben is. Annyi verset írtam róla, mint legalább a szerelemről... második nagy témaköröm lett a gyerekkori táj után... Mindig is egyenesnek és töretlennek éreztem utamat a városba. Nem vágyom innen sehova." Az *Óda Budán* rajongó érzékiségén áttűnik az *Ácsorgok üvegcsarnokban* vallomása a pályaudvarok népéhez. A „csodálom ezt a várost mostéledő szerelemmel" bámulatát a „fatáskás véreim" honvágygerjesztő látványa kísérti, s az a tudat, hogy bár végigdolgozzák az országot, de kétkezi sorsuk miatt ők mégis hazamennek haza. Neki meg csupán a költészet emlékezete marad: az apai kovácsműhely, a lópatkolás, anyai virágmúlással, befőttsustorgással. Mégis ezzel a hazai otthonossággal teszi lakhatóvá a várost. De az Arany János-i, Kosztolányi féle városi vidékiséggel nem azonosulhat igazán, mert hiányzik a hozzájuk mérhető egzisztenciája. Ami bennük az elveszett ifjúság fölidézése az alföldi, vásározó szekerek látványában, a bácskai fák Üllői úti virágzásában, Csukás esetében a jelenvaló üresség kitöltése.

Két Űr között váltogat szívem,
a gyerekkor örök ölébe már
vissza csak úgy utazhatok, mint
fölöttem a rakéta! – tükrös nyár
villog, az elveszett kölyköt mutatja,
ki voltam, végtelenbe sokszorozva.

A vidéki fiatalember, mintha nőt hódítana meg, mikor a várost hódítja, ahogy a szerelemben találja meg a legbiztosabb köteléket.

Én nem hadakozhatok már más módon,
érted se, csak sorsommal (pillanat
sugallta harcok kis cselét megoldom),
hozom kiéheztetett ifjúságomat,
mely országot, álmot hódítani indult,
s az örömért a szivednél kiköt –
felkönyökölve nézem éjbe fordult
hajad homlokod félholdja fölött.

Mint a bicikliversenyző, várta a startot. „Körülbelül húsz évig tartott ez az álldogálás, ami veszélyesen hasonlított a repüléshez, s lassan-lassan önáltatássá alakult át, hogy nincs eldöntve a verseny, hogy ott fent még minden lehet, csak semmi kapkodás, az olcsó alkalmak helyett ki kell várni az egyetlent, a méltót, az igazit." Késleltetése mellőzést jelentett. Az irodalmár Czibor János rokoni figyelmeztetésül mondta: „Téged most egyetlen veszély fenyeget, hogy karriert csinálsz, mint pártköltő! Ideális a származásod és ideális a tudatlanságod." De éppen a származáshoz való hűség térítette el a kétes, szégyellni való karriertől. Az otthagyottak sorsát mondta verseiben ő, a szétszórattatott három millió vidéki, falusi egyike a városi reménytelepen. S a volt budapesti diák, aki átélte az 56-os forradalmat, ha ragaszkodott az igazsághoz, nem állhatott a forradalom megtagadói, rágalmazói közé, átélte, hitte és nem hallgatott róla. Körülírja, metaforákba, szimbólumokba rejtve mondja ki a tiltott kimondhatatlant: „Mint rommá lőtt lakásban, ajtót nyitsz / a semmibe: havas hullák, üszök, csönd – / úgy vagy, foszforeszkálsz csontomban örök / bénult álomként s mindig újra nyilsz / bennem" – szólt a szerelmeséhez, s az 56-os városképpel talált rá hasonlatot. S az őszben: „Őszi könyörgés száll, megcsalt élet / muzsikája – augusztus, szeptember... majd a kürtszónak / októbere jön: B-dúr! harsány tornak / öröme, pirospettyes ősz a fán." Összecsúsztatja az időt, emlékezésnek mutatja a jelent. Rátalálhatunk a levert forradalom motívumaira *A megrontott lélek* soraiban is.

Sikított a megcsusszant kés
s gerincemben a bizsergés
érzem halottsápadt lettem
pedig semmi A lány akit
bevallom nagyon szerettem
megszökött mire észrevettem
mert halálra keresték itt

Cigarettát gyújtok a láng
mint üvegházban elárul
áttetsző emlékpaloták
fénylenek fel a homályból
megfagyottak merevültek
ha szólok hallom csendülnek
Sok ezer üvegcellában
fogoly-magam él bezárva

Csak úgy élek mint a többi
tudom kinek kell köszönni
kin kell mindent megtorolni
kinek mindent megokolni
kinek magamat feltárni
vagy legalább úgy csinálni
ó hogy őrzöm e látszatot
s félek most most rajtakapott
valaki míg gyufát gyújtok
s csak én érzem hogy gyanúok
s okok ölelkező lánca
mint a gyújtózsinór láza
felpiroslik a világban
majd elalszik fél útjában

Lehet, hogy az ősi nyolcas ritmusa leplezte a verset, de az is lehetséges, hogy éppen ez a magyaros dallam ébresztette föl olvasóját: itt az ötvenes évek végének magyar valóságáról van szó. Mindenesetre a hatalom ravasz őrei úgy tettek, mintha észre se vették volna, mert ha nem beszélnek róla, elsikkad még a félreérthetetlen szó is. És ami a *Tornyai János* című versben áll: „a legnagyobb jogod / neked fáj az is, hogy elmondhatod, / mivé torzult míg életben maradt / jelen s jövő a hatalom alatt". És Bartók, aki „erkölccsé vált és erkölcstelenné tett / mindent, mi más ütemre ordít" – világossá teszi, melyik oldalról mondja.

Megszokottabb és hatásosabb dekadenciával vádolni, polgári individualizmussal indokolni rosszallásukat, ha indokolták vagy figyelembe vették Csukás Istvánt egyáltalán. Valamiképpen mégis besorolták a nemkívánatos költők közé. Azokat választotta mintának, mesternek, akiket a Rákosi-rendszer negligált, az Aczél-korszak megtűrt, hiszen gondolkodásban és kifejezésben azok voltak hozzá közel. A Nyugat nemzedékeinek európai stílusideálját ötvözte a népiek természetiségével. Versek sora rokonítja Szabó Lőrinccel és Sinka Istvánnal, a benső világ kegyetlenül őszinte feltárása együttvaló a nagy

kollektív felelősséggel, miként „Felőlem úgy rendeltetett, hogy vihar fujja meg a számat”. S e két végpont között megtaláljuk Vas István lírai prózaiságát, Berda József epikureus érzékiségét, Jékely Zoltán sötét mulandóság-tónusait, Tamkó Sirató Károly játékosságát, Weöres Sándor proteikus alkatát, a világirodalomból pedig a középkori vágáns költészetet és Villont. A megtapasztalt valóságból érezte ki az időtlen sugallatot akkor, amikor megbélyegző fogalmak voltak az időtlenség, a magány, a melankólia, minden, ami a lélek mélyéből tör föl. Azért érvényes ma is a korai *Őszi ének*ben az a nagy emberi kérdésföltevés, amitől költővé vált a tetten ért időben, mikor kiszökve a békéstarhosi tanteremből megállt a tetőn, s megértette a föld felől szüremlő, kifáradt őszből a mulandóság sugallatát.

S mert mást nem tudsz nézni, önmagadba mélyedsz,
zubog a vér, kicsap: élet és enyészet!

E kettős képletű sors kísér, míg élek!
Kettős tükörben vibrál
életem, minden moccanásom, s cserélnek
forró kézzel a lét s halál –
És megyek, nem gondolnék rá, de a lélek
beleszédül néha, mint ki áll
fortyogó mélység fölött, se földön se égen –
És összegomolyog szívemben múlt s jövő,
s kijózanít ólmos, ömlő őszi eső.

Tisztán élni magamért s az életért!
a hemzsegő s összekoccanó
kusza vágyakért, e széthulló őszi tájért
– felelősség, amely a szót
kikényszeríti s leláncol, ha futni vágynék!
Az egymásra halmozódó
életekben lenni biztos ész, irányzék!
Így állok a világ keresztüzében: mérnek!
Nyugtass meg táj, ó, emberek! Itt az őszi ének.

Évei múlása közben később is gyakran megállva eltűnődik, mérleget készít, útjelzőket hagyva maga után; „megriadok, hogy huszonnégy évemmel nem érzem magam fiatalnak”, „Huszonhat éve csavargok / s halhatatlan szavakon tűnődöm... Haszontalan hát nem vagyok, / huszonhat évet megértem / kevés húson, sok kenyéren, / többet ártani sem ártok, / mint a hites állampolgárok / s erőmön felül én éltem.” *A harmincéves férfi éneke* valami különbékét, meg-

állapodott bölcsességet jelez: „próbálok csak szerényen élni: / érdemes gondok közt a férfi... Mert ez a kor már lehetne szép is /s lehetnék benne boldog én is, / ki megfürödtem hevében-havában, / a torkomig ömlő magányban." És eljön a negyvenedik, a férfikor nyara s változtasd meg életed jegyében. Csak fordítani kell magán, akarni kell, hogy „lehetnék boldog én is", hát, legyen! „Mert ez a kor már lehetne szép is", hát, megkeresendők a szépségei.

Végre dördül a startpisztoly. József Attila díjat kap negyvenegy évesen, 1977-ben. Már nem lehetett nem észre venni. De az is jellemző, milyen nevetséges körülmények között, jelölés nélkül ötletszerűen adják, hivatalos levél helyett telefon-értesítésre, szinte zsebből fizetve.

Megtűrt költője voltam hazámnak,
tűrtem, mit tehettem volna, e hazát.
Mivel nekem csak ez az egy van, akkor is,
ha rám szól: beszélhetsz, de közben befogod a szád!

Mind a Nyugatos, mind a népi verseszmény és forma akadályozta már teljes valójának kifejeződését. Olyanná kellett költészetét változtatnia, hogy minden ízében személyiségéből fakadjon. Azt hiszem, a gyermekirodalom művelése irányította erre leginkább s az a kedélybeli, képzeleti, nyelvi szabadság, ami Csokonai, Petőfi diákos humorából, rakoncátlan szelleméből árad, továbbá Arany János fanyar öniróniája, a népdalok hetyke bája, üdesége, s a zeneiskolai tapasztalat, hogy muzsikája van, költői értéke lehet a közönséges beszédnek is. Ilyen felszabadultnak érezhette magát József Attila, amikor Kassákos korszaka után megírta a *Tiszta szívvel*-t és népdalszellemű szegénységverseit, így ámulhatott el sajátos hangján, csak őt nem a férfikor delén hatotta át a döntő élmény. A negyvenéves Csukás költészetében már a mulandóság távlatában történik meg a világ.

A megújulás folyamatának pontos leírását kapjuk az 1980-as, *Az üres papír elégiája* című kötetben. Petőfihez tér vissza itt, a legelső versélmény szelleme éled, szinte az „ásatag ének" vonalán talál rá modern szólamára. Először még a szerző is zavarba esik velünk együtt, aztán közösen győződünk meg az egyszerűség mögöttes bonyolultságáról. Nézzük a *Füzetkezdő vers*et!

Új füzetet kezdek – magam,
s nem az Isten nevében,
nem hivalkodva, de nem is
alázatos-szerényen.

A következő strófa rímein nevetni is lehetne, micsoda emlékkönyv-szinten kaparássza az írást!?

Habár kiment a divatból,
szívem: viharvert kalóz,
s a nagy papíróceánon
vidáman, s bátran hajóz!

Mi lesz itt, ha így folytatja: vidáman? bátran? A kalóz-hajós olyan rímpár, amit a kisiskolások mondhatnának elbűvölően, a dilettánsok meg hősiesen és nevetségesen.

s mintha éltem függne tőle,
fogyasztom a papirost.

Már-már a nagyképűség szégyenébe kerget: na, nézzük, mire fogyasztja? Arra amit a *Lassan húsz éve* fölmutat az írás nehéz vajúdásából.

Lassan húsz éve, hogy verset
írok, bizony húsz esztendő –
mégis az üres lap előtt
úgy izgulok, mint egy kezdő.

Zúg a fülem, gyomrom szűkül,
és térszony émelyegtet,
mint ki a tíz emeletről
rácsot fogva letekinget.

Arra fogyasztja a papirost, amit *Az üres papír elégiája* kötetcímmé emelt fontos versében megír. Innen érthető meg költészetének nagy fordulata, ahogy a szembenézéssel kezdődik, s a papíron, az írásban történik meg. „Ha szembetalálkoznék végre magammal – és mégis rettegve várom, hogy szembetalálkozom, egyszer végre és véglegesen magammal" oszlopain áll a költemény. „mint véletlenül egy nagy szállodai tükörben / Újvidéken", vagy „ha másképp nem az üres papíron..." Ennek a találkozásnak itt nem a tükör, hanem a papír a végzetes lehetősége, s a papír már teleírva, melyben az egyedüli ember minden mozdulata lelepleződik.

mégis, ha találkoznék végre magammal,
eddig mindig mással, mindig más szemében,
s elmaszatolta a képet mindig a szemérem,
bőröm mögött a bőröm, szavam mögött a szó
nem hagyja magát kimondani, pedig

Ez a pedig kötőszó a verset szabadjára ereszti:

a postás-csöngetésre is riadtan bezárkózó
ajtó mögött falat vető nyíltság türelmetlenkedik,

magányomban a magányom, mosolyomban a mosolyom,
a versben versem rejtőzik kimondatlanul,
életem mélyén az igazi életem lapul,
villámlás-ajtórésben igazi alkalom oson,

S a szó mögötti szó kimondatik. Találkozott magával, mert megszületett a vers. Itt önmagára, a *Regresszív* címűben a külvilágra talál rá.

Megjelenik-e szavamban, mint a kirakós kép,
megjelenik-e a világ?
- - - -
Beleakad-e kérdőjeleimbe, ezekbe az izgága kis
horgokba? Lebeg-e a feltételes mód szabad esésében
felhömbölyödve, mint a gyomor?
- - - -
Vagy másolom-e legalább sejtjeimmel, s szaporítom
vagy pusztítom, bőröm alá gyűröm vagy homlokom
mögé? Vagy csak a végén derül ki minden? Mikor
már késő? Vagy már az elején kiderül minden?

De hát olyan érdekes ez a világ?

Csupa kérdés, „izgága kis horgok". Tegyünk helyettük pontot vagy felkiáltójelet. Így lesz a kérdésből válasz: De hát olyan érdekes ez a világ!

Olyan is, mint a *Levél a nyárról* története.

kisgyerekek csupasz lepke-popója világít;
s nagymama-korban levők kifehéredett halszínű bőrrel;
s csontos agár-férfi, avagy éppen nagy pocakos megy,
csattog a meztelen talp, levegőzik a bőr, a ruhátlan,
vidul a szív, kerekül a szemünk, gunyoros röhögésre
szánk, de legyőzi a hitvesi intés; nézz a tükörbe!
s renyhe humort felráz a parancs: mars krumplipucolni!

Jönnek a barátok, „rottyan a bogrács, ehető, sőt konyhaművészet", „a nők mosogatnak, isszuk a sört, hadonászik a kezünk, majd jót pisikálunk"! Ez a tükörbenézés mégsem a krumplipucoláshoz fordít igazán, persze ahhoz is, hogy a költőt a strandi lötyögésből vendégei közé vezesse. Ám, azon is túlra, ismét a „nem fiatal, de nem is vén szívvel, épp a középen időhöz". A negyvenedik évhez. S mintha túlélők lennénk ezután. A régebbi halálfélelem ehhez képest naiv és komolytalan, most már nyilvánvaló a hajnali ébredésben, egy ugró szívdobbanásban, szédülésben, remegésben, éjféli izzadásban, s a teme-

tőkben, ahol szinte látjuk, mit művel a föld. „mindent / pontosan leírtam – hátha kapok egy kis haladékot”. Minden versében a haladék öröme, így forog a világ a titokzatos keleti kun-mosolyban.

Az élet és enyészet régi, az *Őszi ének*ben megpendített szólama a múlandóság felé erősödött, az utóbbi két évtized verseiben megtalálható ihletforrás. De Csukás István költészete mégis megunhatatlan, élvezetes, úgy játssza ki a hagyományos közhelyet, olyan artisztikummal adja elő, már-már felejteti azt, ami a verset létrehozta, csak messziről hallik a szomorú gordonkahang, s bánatosan szűrődik át a bőséges életen, a létezés gyönyörére gondoltat inkább, mint a halálra.

Nem is kell elkerülnie a magasztos, csorduló érzelmű szavakat, annyira nyilvánvaló mindennapi látomása, profán szelleme, mint egy albatrosz bevásárlószatyorral. Elegendő valami bárkivel megtörténhető esemény, ha ő adja elő, hogy megjegyezzük, s már úgy megyünk a Farkasréti temetőbe, hogy az ő verse jut eszünkbe. „Tegnap egy költő sírját koszorúztuk / utána sétáltunk egyet a gyönyörű temetőben.... felkerestünk minden / ismerőst, habár mindegyiknél csak pár / percet voltunk, mégis későre járt, s töprengve / álltunk a kapuban: érdemes-e hazamenni.” Félelmes ez a humor, de úgy engedi ki a poént, hogy azért mégis elmosolyodjunk temetőközeli életkorunkon. Ne törődjünk „e fogatlan, mindent elrontó savanyú dohogással”. Inkább legyen afféle gyermekmondóka, mint „Ments meg engem Uram, az örök haláltól”.

Lehet ám, hogy meghalok,
és ez micsoda dolog!
Isten, akkor mit csinálsz?
Nem lesz, akire vigyázz.

„Hát üdvözöllek kopogtató öregség! / Ez az egész egy borzasztó nagy hülyeség”. Súlyfürdőben képzeli el a másvilágot. A kaszárnyai, kollégiumi tusolások hangulatát engedi rá a vén testek látványára. Profán a hangulata, a témája megrendítő, s együtthatásukból keveredik ki az az érzés, amely zavarba hoz, kifordít és megragad bennünket.

Itt aztán már nincs mese, lehull a lepel,
piszkafát, pocakot semmi sem takar el!
Kint marad a hiúság
s az ifjúság.

Csupaszon, kopaszon, mint az Úr színe előtt.
Első nap zavarban fogom a lepedőt.

Kint maradtak a menők
és a nők.

Mint egy kolostorban szűzi a hangulat,
látni lógó herét s füstös likat.
Értünk nem mond misét
a nemiség.

Antiversnek indul, s milyen igazi dallá emelkedik végül! Mindez a fölényes mesterségbeli tudás, a fürge játékosság következtében. Az ellentétek teszik olyan élvezetessé, s egyben megdöbbentővé az *Elmúlás ellen babérlevelet* című verset. Címéből természetesen a halhatatlanító dicsőségre gondolunk, de a szövegben a babérmorzsolás miatt éppen a fordítottjára: fintorogva rágja és hozzáképzeli a bablevest. Magasról ejti a sorokat egyre lejjebb, a kutya szájáig, „adok neki is a levélből, kiköpi s nem / képzel hozzá semmit, végül is egy kutya, / s fogalma sincs az elmúlásról." A költő most éppen nem kívánna az elmúlásról beszélni, csak a kutya juttatja eszébe, mert az állat, mintha a tűnő nyarat akarná visszajátszani: „együk meg a vízcsapnál fürdőző rigókat / vagy a szomszédban szőrt meresztő macskákat / vagy kerítésre tekeredő virágokat! / Rábólintok, helyes, játsszuk azt, hogy élünk!" Aki a földi létet mennyországként szeretné megélni, a haláltudat nélküli állattal fejezteti ki azt, ami az emberre is olyan jellemző. S ebben az indázó szerkezetben nem találunk semmi bonyolultat, csak valami mesteri fölényt, mit is tud előképzelni a nyárvégi életképből.

Az *Albatrosz bevásárlószatyorral* lehetne színpadi magánszám, eltáncolt monológ. Ez a boltig vivő út nem a Csatárka utca, helye az evilági mennybemenetel jelképei között található. Mintha „az utolsó nagy utazásra" vásárolna be. „Óvatosan kipróbálom a repülést is, / hogy ne érjen készületlenül a mennybemenetel." Boldog és marasztaló a bolti bőség: „most nem érek rá meghalni, / majd holnap talán! Ha lesz holnap." Mi vele együtt úgy képzeljük mégis, lesz holnap, bár nem árt azért vigyázni.

Két felejthetetlen versében, *Hová tünt húsz kiló* s a *Visszatért húsz kilő*ban illuzionistaként teszi föl a gyermeki kérdést, és mesemondóként válaszolja meg.

Mert ez is egy nagy kérdés, a legnagyobb:
vajon ment-e vele arányosan ugyanannyi lélek?
És honnan hiányzik, ha hiányzik,
hogyan mérjem meg, hol van az a mérleg?

És ami eltünt hús és lélek, ugyan
a jobbik részem volt vagy a rosszabbik,

fölösleges volt és azért tűnt el, netán
aki itt maradt én vagyok a fölösleges itt?
- - - -
Így múlik el, részletekben, kilónként?
s míg élek, beszélhetek-e múlt időben
magamról? Abbahagyom, még belezavarodom,
mert amúgy maradt ám belőlem bőven!

Eltűnt és visszatért valami világűrnyi hiányból. Még azt hisszük, a végső eltűnés produkcióját játszotta el, pedig csak lefogyott, visszahízott egy ember, akinek mutatványából borzongani és vidulni egyformán lehetséges.

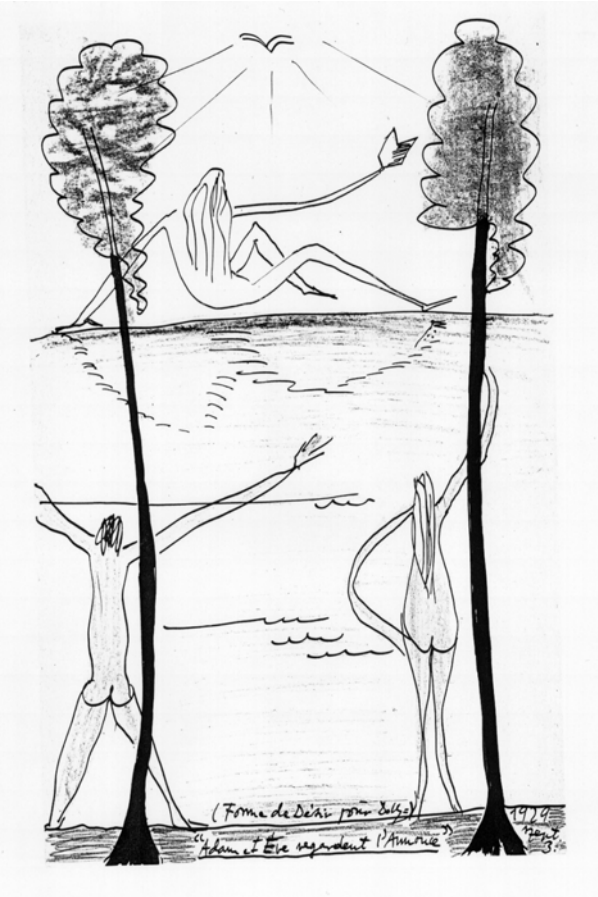

LÁSZLÓFFY ALADÁR

Forgalom

A vonat mellett elmaradnak
a helybenélt jobbágyfüvek.
Tarts Tibernek vagy tarts Aradnak,
csak ne ragadj ott senkinek!

Biztos lehetsz, mint Csoma Sándor,
hogy soha meg nem érkezel
és máshol nem lehetsz, csak vándor,
a fű jövevényként kezel.

Ezért kapaszkodj fel a gyorsra,
maradjanak a jégkorok,
az árok bámul, az a dolga,
a zsémbes kalauz morog.

Te tarts Tibernek, menj Aradra,
és nézd, hogy változik a táj,
mert lustán rajta is maradva,
a fürge Föld meg úgysem áll.

Belehalni, mint Csoma Sándor,
csak ne ragadj ott senkinek!
Arad Tiberbe megy magától,
s van amit éppen én viszek.

„Nem elegendő hogy kitessék”

Bizonyítottak s vállatvontak,
tárgyaltak s összedőlt a híd.
Már soha le nem zárt koroknak
felvállalod az álmait?

Vagy megadod magad a sorsnak
s a sors neked: mit ér vele?
Öreg körhinták haldokolnak,
vidéki cirkusz bábele.

Az őseim ne bántsa senki.
Hogy élték túl – kész őrület.
A vereség nem azt jelenti,
hogy mentették a bőrüket.

A győzelem se volt megoldás.
Mi meg sem történt, az a jó.
Egy téves, tartós Magyarország
ügyében hitt a Fennvaló.

Csak rajtad látom, nem először
nem kun, román, zsidó, magyar
leteperve vagy éppen győzőn,
ki vállatvon és belehal.

A vadász

Kék téli ég, egy élénk boldog délután hetente.
A szántások helyén szentírás-hosszú árnyék.
A nyúllal szembesüt, vakít a naplemente.
De töltött duplacsövű Bársony István most kivár még.

A halál úr, a halál ír, a völgy betemetve. Benne
egy másik századvégi passzió (remény?) lezárva.
Ki folytatná, maga a vadászpuskás, bársony Isten lenne.
Már zsákmány sincs: egy tél esett száz századvégi árva nyárra.

NAGY GÁSPÁR

Késői hódolat

Szerelmes voltam én egykor az éjbe
nem mulasztottam volna el sosem
– semmiért sem! – csöndjét bevonni
gyönge lámpásom sápadt fénykörébe

aztán együtt olvastunk – vakulásig –
ezeregy *ritka* meséket *arról*
hogy nemvárt nappalunk királya
most éppen hol barangol

és didergőn merre tündököl
szárnyait letéve az őrző angyal
kinek jó-álomért imával tartozánk
de szánk némulva csúful hallgat

csak esünk esőként (és vissza-esőként!)
betűk s jelek nyomán óriás bűnbe
– csillag hull a hó hull édenünkre –
esünk zsibbasztó ámulatba...

szerelmem ében éjszakám
te mondd ki: itt a hajnal!

Tájkép – téli madárkikötővel

Tél: nagyhavak hava
örvénylő fehéren
habja tengerében
úszik az erdőnek
hajladozik maga
úszik az erdőnek
büszke szálfenyőfa

s magos tetejében
csüngő tobozokból
jégcsap huzalokból
tűlevél alomból
épült árbóckosár
karácsonyi fészek
mintha volna jászol

angyalok vigyázta
madarak tanyája
éghez közel eső
isteni kikötő –
ki ne is vágjátok
el ne csúfítsátok
fejszés heródesek!

Rovások egy kivágandó csekei tölgyre

N é z e k
k ö r ü l
már
csak
h a l o t t a i m
v a n n a k
-
m a g a m a t
is
a n n a k
tekintem
a n n a k
-

SZENTKUTHY MIKLÓS

Bezárult Európa*

(REGÉNYRÉSZLET)

Szentkuthy Miklós cím és dátum nélkül hagyta ránk ezt a kiadatlan kéziratot, de a szöveg olvasása közben következtetni tudunk rá, hogy 1949-ben írta. A címet pedig a szövegből emeltük ki. 162 sűrűn teleírt fóliót tartalmaz. Az első kb. 50 oldal Tarquinius Superbus, száműzött római királyról szól, valamint a római birodalom egyik „limes"-én, a Kárpátok havasaiban eldugott kaszárnya viszontagságait eleveníti meg. Hírül hozzák, hogy Rómából magas katonai és papi küldöttség érkezik egy nagyszabású Castor és Pollux ünnepségre. Az itt közölt részletben a kaszárnya kiéheztetett legénysége nem mindennapi grandguignolos módon készült fel a küldöttség érkezésére és a fegyvertáncra.

De talán a kútnál is izgalmasabb volt (pláne egy kamasz számára) az a titokzatos szertartás, melyet egy rejtélyes női szerzetesrend végzett Újhold idején, mikor az még vékonyabb volt egy gyermek levágott körménél; ilyenkor kisorsoltak egy leányt maguk közül, valami ismeretlen fajtájú piros kígyót eresztettek az ölébe, az megmarta, de az a marás a parasztok és papok vakhite szerint olyan emberfölötti gyönyörűséget okozott, hogy a Heléna-papnők beleőrültek. Ezeket a kéj-hisztérikákat aztán szent ereklye-ketrecekben valami még titokzatosabb kolostorba szállították, ahol halálukig ölik vagy ölelik egymást a Kígyó-Heléna nagyobb dicsőségére.

Hogy asszonyok és lányok körében a katasztrófák napirenden vannak, az természetes: parasztgyerekek egyik gyilkos viperát a másik után aggatják magukra, abban a hiszemben, hogy hátha ez a csodakígyó. Érdekes, hogy az „áspis-mámor" és „baziliszkusz-orgazmus" a Castor és Pollux-vallás egy másik eleménél is előfordult. Tarquinius akkor Dél-Itáliában utazott, és egy faluban majdnem elájult a bódító virágszagtól. Szamár-kordék hozták kis kosarakban vagy csokrokban a fantasztikus illatú virágokat: a parasztok mind esküdöztek, hogy ez *lótusz,* bár Tarquinius a vázaképeken másképp látta lefestve. Mikor ebből a virágból különböző füstös konyhákban (csak úgy egyszerűen az utcára nyíltak) valami kábító italt készítettek – amely a morfium és a Molyneux Cinq nevű illatszer keverékének volna nevezhető – havonta eljött egy papi kollégium érte, megvették a gyönyörű festett köcsögöket a bűvös párlattal, és szent

* A Magyar Irodalmi Múzeum kézirattárában őrzött kiadatlan regényt sajtó alá rendezte Tompa Mária.

kocsikon, melyeket nehéz aranyláncos bivalyok húztak, hazavitték. Mikor Tarquinius részletesebben érdeklődött a dolog után, megtudta, hogy Pollux tiszteletét szolgálja a dolog, Polluxét, akit Dél-Itália ezen részében „Édes”-nek neveznek, ami elég feltűnő volt az akkor még kamasz királynak, mert hiszen Pollux addig az ő szemében a bokszoló, a kocsihajtó, a gladiátor volt. Hogy lett most egyszerre „édes”? Később megtanulta, hogy ezek az ellentmondások (melyek valahol persze nem is azok) a mitológia fő örömei (és egy idő elmúltával fő-fő unalmai).

Lírai szempontból semmi nehézséget nem okozott a fiatal Tarquiniusnak (az öregnek talán még kevésbé), hogy Pollux férfias szépségét valami lótuszparfümös édességgel hozza összefüggésbe. Mondtuk már, hogy mindenféle pedantéria hiányozván belőle, nem nézte, hogy a szerelem pohara ezüstből vagy aranyból van-e eléje tálalva.

Ebben a városban látta egy öreg patikus hatalmas cégtábláját: jobbra-balra egy-egy kép az ajtókon, mint valami pogány szárnyas oltár egy pogány cigánysoron: természetes, hogy a patika az „Édes Polluxhoz” volt címezve, és a reklám-oltár egyik szárnyára festett Castor éppen félreérthetetlenül gyönyörködik a másik szárnyra festett Pollux „édességében”. Az a csodálatos művész, aki ezt a Pollux-figurát idefestette, hogy került ebbe az agyonkölnizett trágyafészekbe? – a fiatal király el se tudta képzelni. Pollux aktja háttal áll a nézőnek, mindkét figura leheletszerű, mint egy vázakép vázlata, a fiú karcsú, kamaszos, éretlen, olyan, mint az első utáni hűs levegő szaga, fanyar ízetlenség és mégis erjedő kéjigéret, a fejét kissé félrehajtja, könnyű haja kevéssé megbomlik a vállán: nem lehet tudni, hogy szomorú-e, mint egy önmagát sirató Adonisz, kacérkodik-e vagy unatkozik, önmagát élvezi buja spleennel vagy a távolban zabáló csikóit nézi, mint egy bizánci mozaikon a pásztor-Jézus a bárányokat. Bal csípőjét kissé felhúzza, oldalt egészen keveset kidomborítja, testsúlyával a jobb lábára dől (millió szobron láttuk már ezt a mozdulatot és nem lehet vele betelni: talán nincs ennél szemérmetlenebb dolog a világon). Hátgerincének íveltsége, alig-árka olyan volt, mint az asparagus magyar neve: nyúl-árnyék, – valóban csak egy kékes indázó lehelet.

Közben a falu tele volt rendőrökkel, vigyáztak, hogy a kábító Pollux-ital ne kerülhessen a parasztok kezébe, képzelhető, hogy a patikára vigyáztak a legjobban.

A városból kifelé baktatva (fájó fejjel és némi émelygéssel) elvonultak Tarquinius szeme előtt az ő eltűnt „Pollux-édességei”. Egy hosszú-hosszú görög fiú, athéni matematikus és zenész: egy múlni nem tudó nyári estén ültek együtt, mindenféle crucifixumokra emlékeztető lécekkel megtámasztott körtefával szemben. A fiatal görög keskeny de magas athéni támlásszéken, bő fürdőköpenyben. Oly megható volt ez a vékony gyermek az óriás karszék oroszlánfejes támasztófái között, a bő strandkabátban, melyet kétszer is körül tu-

dott tekerni alig-ízelt nád-testén. A fürdőszoba ajtaja még nyitva volt, a függöny félig elhúzva: a tócsák és szappanhabok még éltek, és lassan, mint a lusta teknősbékák mentek a helyükre (bizonyára mindegyik tudta, hogy merre). Jó volt nézni a halvány-ezüstre piszkolt vizet a medencében, amely még szintén élt a lubickáló fiú emlékétől: a csap majomfején még úgy állt a szappanhab, ahogy szappanos kezével elcsavarta.

Tarquinius a földön ült az athéni kamasz-filozófus lábainál, még egy rabszolgalány is volt a kis teraszon, az muzsikált nekik. Az athéni nagyon szerette a zenét, és valami szemtelen, bájos kérleléssel mindig zenét, csak zenét kért Tarquiniustól. Egyszer nem volt otthon a király és a komisz kis athéni egy tizenkét tagú zenekart fogadott fel a király számlájára. Mikor Tarquinius késő éjjel visszaérkezik a palotába, már messziről hallja a fantasztikus zenebonát, és a fiatal görög, mint valami megkergült Hermés kavarja a taktust hosszú karjaival. Most megelégedett egy hangszerrel és komolyan hallgatta; volt valami gyerekesen komikus benne, így fürdés után: mosolyogni kellett hirtelen tisztaságán, és a melegvízszag, amely a bőréből áradt, valami idilli légkört teremtett körülötte. Tarquinius a lábánál ült, átölelte térdeit és az ölébe hajtotta fejét... „Egyikük sem mozdult, és mégis eljutott hajójuk Cythéra szigetére" – ahogy az egyik finomkodó udvari költője fejezte ki magát.

Másik „Édessége" is szerette a művészeteket; tele volt villája képekkel, szobrokkal, vázákkal, de talán igazi világa mégiscsak az aréna volt: gladiátorok, úszók, kocsiversenyzők. Sűrű, tömött, fekete haj, finoman tőbetört orr, mint a lykiai meg lydiai királyoké; egyáltalában, valami nagyon kisázsiai, örményes, cigányosan levantei, és ugyanakkor (ez volt egyik élettani pikantériája) ordítóan nem sémita, hanem kegyetlenül, hidegen árja. Ezzel egy Nápoly-vidéki kocsmában barátkozott össze. Sokat ittak, ették a nyakukba lógó éretlen apró almákat, együtt is maradtak, kockajátékban elnyerték egymás ruháját vagy zálogos-játékhoz zálogba tették, már maga sem emlékezett pontosan. Látta a gladiátort késői mécs-fényben, bágyadtan görgetve kezében az óriási borostyánkockákat. Olyan színű volt ilyenkor a bőre, mint azok a görög vázák, amelyek a „vörös-fekete" családba tartoznak; aztán látta esős, párás hajnali szürkületben, miután egész éjszaka máshol mulatott, és reggel állított be Tarquiniushoz, megkérve, hogy nála alhasson: és anélkül, hogy a választ bevárta volna, hatalmas cirkuszi Hérakles-mivoltát végigdöntötte Tarquinius langyos lepedőjén. És látta egy kötélcsomó tetején, napkúrázva egy afrikai hajón, hason feküdt a pipacsvörös óriás dunyha-vitorla alatt; tulajdonképpen sohasem szerette Tarquiniust.

Búcsúzás ide, búcsúzás oda: több Castor meg Pollux nem vonult el Tarquinius emlékezetében...

Állítólag Castor és Pollux alapították meg széles-e kultúrvilágban a fegyvertáncot, ami mindig elég szórakoztató jelenség volt Tarquinius számára, mert

egy pár pillanatig izgalmas elmefuttatásokat lehetett gyakorolni arra vonatkozólag, hogy mit is jelent egy ilyen fegyvertánc? Háború és őrültség végső azonosságát? Szadizmus és kéjelgés furcsa összefüggéseit? Haláltánc és komédia-orfeum közös gyökerét? Volt itt meszelő-pamaccsal festett álarc, ázsiai ámokfutás, bordély-reklámnak beillő hastáncok, véres párbajok és strucctollas divatbemutató: szóval színház, kéj, történelem, halál-horror egyszerre. Talán vannak, akik ebből valami tanulságot tudnak levonni, Tarquinius csak az emlékképei között válogatott. Valamelyik legenda szerint Athéna istennő maga fuvolázott ezeken a kardos-lándzsás, pápua és nyám-nyám stílusban előadott csata-bacchanáliákon. Öregkorában mi mást csinálhat ez az egész kultúrált kultúra, mint amit Athéna? Fuvola-szólót játszik a barbárok haláltáncához... Nem játszva oktató legenda?

Tarquinius egyik vén katonája mesélte a következő történetet egy ilyen Castor és Pollux fegyvertáncról: valahol a vaderdővel és hóval borított trák hegyek között, fent a zimankós magasban, volt egy görög határőr laktanya, az utolsó, amelyik még Hellászhoz tartozott. Harminc-negyven ember élt itt a zordon magányosságban, a kutya se törődött velük, se a hazájuk, se az ellenségeik, talán el is felejtették a remete kaszárnyát. A bakák élete nyomorúságos volt, de a tiszteké paradicsom. El-elportyáztak egy kis fosztogató vagy rablókörútra (a dolog egyszerű volt: minden görögtől, akit kiraboltak, jegyzőkönyvet vettek fel, hogy kémkedésen csípték), ha különösen szép gyűrűkre vagy aranykanalakra bukkantak, eladták ott feljebb, az ellenséges Balkánon. Néha hadititkokat találtak ki és azt adták el a barbároknak, ezért is kaptak egy pár füstölt oldalast vagy sózott ringyót.

Egy csikorgó téli éjszakán a kapitány a földön horkolt égnek dudorodó hasával, tátott szájjal, szétvetett karokkal. Nője (sovány, mint az akácfa-száracska, melyről letéptek már minden levelet a „szeretsz-nemszeretsz" játék végén) a szerteszórt ezüstpénzeket kotorászta elő az ágy meg a lándzsa-tartó szekrények alól (keze fekete volt a piszoktól, térde meg céklás a durva, gyalulatlan hajópadlótól); de hirtelen abbahagyta, mert az ablak előtt hol felbukó, hol kihunyó fényt látott imbolyogni, mintha valaki lámpával közeledne, csak nem egészen biztos az útjában. A lány rázogatta a hortyogó kapitányt, de mit ért ez a kis zöldbéka kéz a vaddisznó-tetemen? Pár pillanat múlva zörgettek: az éjjeliőr volt, akinek a kapitánnyal volt beszélnivalója. Hogy egy össze-vissza vörösborozott lepedővel takaródzó gyereklány nyitott ajtót, az fel se tűnt neki: a Mársszal társalkodó Vénusz beletartozott a szolgálati szabályzatba. Szörnyű nagybajuszú, hunyorgó szemű, tudálékos ember volt az éjjeliőr: elérkezett élete nagy pillanata, jelenthetett valamit, amit érdemes jelenteni.

A félmeztelen lány beeresztette, visszaült az ágyra (az imént a lepedőt persze nem tisztességből, hanem csak a januári huzat miatt tekerte magára féligmeddig), és kérdezte, hogy mi van? de minek is kérdezte? mi köze volna neki

ehhez az egész marcona butasághoz? A fontos az, hogy fölszedje, ami szétgurult, aztán biztonságban hazajusson. Hopp, ebben a pillanatban hallott valami csikorgást az őr bakancsának vasszögei alatt. Anélkül, hogy egy szót is szólt volna, hirtelen leguggolt, kezével odébb lökdöste a sáros cipőt, – jellemző, hogy keze hátával végezte ezeket a szemtelen és undorkodó kis ütögetéseket. Miközben a gőzölgő vízimedve végre megértette, hogy mit kell tennie, saját maga hajolt le a pénzért, de ekkor fele fegyverzete a földre meg a kapitány fejére zuhant...

(mikor a handlé körútjáról a rongypiacra tért meg és a földre borítja talyigája tartalmát, abból potyorásznak ilyen ócskavasak).

Ki a fene fog itt ebben az elátkozott vagy elfelejtett tibetben rozsdát radírozni vagy varrni vagy kihullt szög helyébe újat srófolni? Hiába dobálták volna az egész kaszárnya minden vaságyát a kapitány fejére, attól sem ébredt volna fel ez a disznó. Az éjjeliőr, aki valahogy úgy nézett ki, mint Nietzsche, ha Wilhelm Busch rajzolta volna, haptákba vágta magát, és ne adj'isten, hogy a szobában ténfergő kis szerelmi ebihalnak mondja el a mondókáját. Ott állt, lucskos fóka-pofával, tomporhoz ragasztott nagy kezetalpaival, kidülledt szemekkel szuggerálva a túlvilági álmában párolgó kapitányt: és mondta-mondta a dolgot, olyan szaftos, misztikus gusztóval, mintha legalábbis sört ivott volna. A félmeztelen, blazírt kis venerika néha odafigyelt, néha röhögcsélt, közben szedegette a földről a lepotyogott rozsdás páncél- meg szíj-darabokat...

(azzal a finnyássággal forgatva őket a kezében, mint ahogy a frissen jelentkező cselédlány fitymálja a bonbonnièreket Faucigny-Lucinge hercegnő szobájában, jelezve, hogy ő egyáltalán nincs elájulva egy párezer éves kínai porcelántól).

Amit a szuszogó éjjeliőr elmondott, az nagyjában a következőkben állott: egy futár jött hozzá, és jelentette, hogy holnap hajnalban katonai és papi küldöttség érkezik a kaszárnyába (több mint egy éve nem ellenőrizte őket senki!). Holnap van Castor és Pollux legfőbb lovagi ünnepe, melyet itt fognak végignézni ezek a vezértábornagyok és „kasztrált pollució"-pápák... – hogy a bakter mondta-e így? hogy a leányka értette-e így? avagy talán a kapitány álmodta így? nehéz volna rekonstruálni. Szóval ezek a katonai és egyházi nagyurak itt fogják megünnepelni Castor és Pollux harci tánc-ünnepét. Amikor az őr a jelentést befejezte, a félig döglött kapitány úgy látszik fülében megérzett valami változást, mert egy hirtelen tuss-röffenéssel félrefordította fejét és moll-változatban kezdte témáját feldolgozni.

Aztán az őr, mint aki dolgát jól végezte, ki akart menni a szobából, de a rakosgató lány, fajtájabélieknek túlvilági nyugalmával és semmibe néző szemével lehülyézte, magára vett valami katonai köpönyeg-félét, amit a fogasról emelt le, rászólt a salabakterra, hogy világítson neki, és azzal átmentek a szomszéd barakkba. Az öreg, az alig világító, de rettenetes nagyméretű lámpával állandóan morfondírozott az úton, de a lány nem törődött vele, unalmasan, de biz-

tosan ment a főhadnagyi barakk felé. Most nem is fázott különösebben, – ezek a gyermekek a finnyásságnak és váratlan fakírságnak furcsa keverékei.

A barakkban még ébren voltak. Értelmes beszédről egy ideig szó sem lehetett. Vagy húszan mulattak az asztal körül. Mikor meglátták a fura-pongyolás nőt, neki estek, éljenezték, az asztalra emelték. Erre egy másik szuka, egészen lisztes bőrű, fertelmesen vörös hajú kövér nő, aki eddig valami vaságyon szivarozott egy félig elrágott kincstári virsli-csutkával, felugrott, rekedt hangon átkozta és szidta a kis szalmacsontú kamaszlányt. A katonák két táborba rázódtak, ordítoztak, mialatt a bakter szertartásos körülményességgel elfújta a lámpását: „spórolni kell, ki tudja, ezek a reggel érkező urak nem rovancsolják-e a lámpabelek és lámpaolajok könyvét?" Kurta körmeivel gondosan simogatta a kialudt lámpabelet, hogy egy szikra se maradjon rajta. A végén még egyszer nagyot fújt rája: ez volt a pont.

Mikor a vékony hölgy valahogy megérttette néhány józanabb katonával, hogy komoly dologról van szó, fogták a vöröshajú elhízott messalinát, összekötözték a kezét, az egyik vaságyról letéptek egy szép stráfos lópokrócot, rádobták és kitoloncolták a disznóólba; két kutyamasót odaszögeltek az ól elé, csillag-pákászó éktelen dzsidákkal, – odafent az istenek pasziánszozhattak azzal, hogy a disznó vagy a másik visítozott-e jobban.

A főhadnagy rendet teremtett: egyszerre mindenkit vigyázzba állított, ő maga leült egy székre, a sovány lányt térdére ültette, ha még valahol valami ruhadarab volt rajta, azt kadétos fricskázással ledobta róla (mint ahogy a hámozott kemény tojásról pöcköli le a hanyagul ottfelejtett héj-szilánkokat), és rövid beszédbe fogott.

– Holnap reggel, ellenőrzés, szemle, haditánc. A vezérkar és a papság színejava jön megnézni bennünket. Csak néhány óránk van hátra. A legénység rongyos és sovány. Éveken át hiába beszéltünk reggeltől estig a fejükkel, hogy egyenek: valami furcsa proli-dacból, csak hogy a tiszturaknak ne kelljen engedelmeskedniük, otthagytak minden finom ételt. Mi? Mi ettünk lelkiismeretesen, hogy ne maradjon pásztor nélkül a nyáj. Kis-Ázsiából, Rómából, Egyiptomból hoztuk a legszebb és legmelegebb ruhákat: dacból a bakancsukat törölték beléjük. Kénytelenek voltunk eladni az egészet a barbároknak. Még azután is mit tettünk? a pénzt felajánlottuk nekik, szégyenteljes röhögvényt csinálva minden függelemből és fegyelemből. Ezt nektek mondom, bajtársaim, bár fölöslegesen, hiszen úgyis tudjátok. És ha ugyanezt holnap elmondom a generálisnak, még fölöslegesebb lesz, mert ők a demagógok hatása alatt állnak és nekünk már nem hisznek egy szót sem. Parancsom tehát a következő: a legénységnek holnap reggelre *meg kell híznia!* Mit bámultok, mint a hülyék? Holnap reggelre itt mindenki kövér lesz, ugyanakkor a tisztikar minden egyes tagja sovány lesz, mint a kaszás halál hosszúnapkor. Hogy ezek a seggfejű puccerok eleven disznót nyelnek-e le egészben, avagy hogy ti a harminchárom lotyó

párka orsójára spulnizzátok-e a beleiteket, az engem nem érdekel. Szerintem mindenesetre át kell rohanni Bistunyiba: felharangozni a kofákat és a hentesek, rögtön, de azonnal, és a szakácsokat is. Amint megfőtt, megsült valami, bele a kondérokba az egészet és zabáltatni a legénységet, zabáltatni, zabáltatni, amennyi csak belefér. Egy másik különítmény épp ilyen villámtempóban ruhát szerez. Ott van az a rongyos színház, amilyen szemét bódé, annyi maskarájuk van, katonák, hetérák, erdei madarak meg puccos istenfélék: mindegy, akármi, majd azt mondjuk, hogy a Castor és Pollux haditánc alkalmával itt ez a helyi szokás. Ha a színészek morognak, szájonvágni őket. És van ruha a nagykuplerájban: olyan pongyolák meg pacsulis klepetusok, hogy ezek a papok elájulnak, ha meglátják benne a katonákat. Athénbe' se fogják ezentúl másképpen csinálni! És a harmadik textildirekció: a barbárok határőr kaszárnyái. A pénz-kérdés most, bajtársaim, nulla. Van pénz! Fizetünk annyit, amennyit kérnek, csak adják kölcsön egy napra azt a cefet mundérjukat. Tehát a színházban kezdeni, a lányoknál folytatni, és ha még kell, akármilyen pénzért a barbároktól kölcsönözni. Végeztem."

(„Én még nem" – szellemeskedett a főhadnagy ölében a váratlanul felélénkült kis savanyúság.)

A szomszéd nyomorék kisvárosban a színészek bent laktak a színházban: ruhatár, öltöző, hálószoba, háziállatkert, hangszerraktár, minden együtt. Ott is főztek. Ez volt aztán a csendélet. Némelyik komédiás amúgy álarcosan vagy rikító-zöld faunnak meg majomsegg-vörös pokolkutyájának kifestve kezdte előadás után a fröccsözést, úgy is aludt el. Egy nagy Bacchus- vagy Gorgó-állatot már azért is tett a fejére, hogy a fölötte lévő emeleti priccsről a poloskák ne közvetlenül az arca közepébe végezzék a halálugrást (lehetett hallani, ahogy „kopp-kopp" bukfenceznek az érett csimaszok az álarc nizzai pappendeklijére). Egyáltalában aki finom, rejtett hangok ínyence volt, az itt kielégíthette gurmandériáját: néha meg-megzizzent, megbondult egy gitár, tudniillik a húrok alatti nagy fekete lukba beleesett egy patkány; előbb megveszekedetten körbeszaladt a hármasos-nyolcasos-csípős hangdobozban, aztán próbált visszamászni a lukon és eközben megpengette a minden krisztusoknál kegyetlenebbül megfeszült húrokat.

Egy öreg mámi, Frisier-hárpia a szanaszéjjel dobált parókákat szedegette össze: hány ripacs-lány dobta le magát parókástul (vagy az alvásnak vagy a barátjának), és az öreg fodrász-dáma nem zavartatta magát, macska-halk flanelpapucsában odatipegett a tetves nászágyakhoz („o tymbos, o nymphaion"), és a szerelem legőrültebb pillanataiban szép csendesen lehúzta a színésznő fejéről a parókát, kissé odébb tolva a csókolódzó férfi fejét, mint valami buta állatét, aki rossz helyen keresi az ételt. A nénike olyan diszkrét és finomérzésű volt, hogy ha például egy hatvan éves, kopasz kóristanő fejéről húzta le a méteres szőke hableány-hajat, akkor a szalmazsák mellett elfújta a szemölcsös gyertyát,

hogy a hirtelen változás ne zavarja az urat. De hát a parókákat minden éjjel sorjában, szépen ki kellett fésülni. Ez is a finom hangok világába tartozott: ahogy lapos „paff" hanggal rádobta a lekaparintott parókát a stoppolófa-formájú műfejre, ahogy csöndes dünnyögések között végigsűrűzte a halott szőröket, és recés hüvelykujja körmén egytől egyig megvizsgálta a benne talált rovarokat, némelyiket visszaengedve az élet paradicsomába, másokat meg a kegyetlen halálba sercentve.

Volt egy bandzsa bolond zenész a társulatban, aki reggeltől estig gyakorolta a fuvolázást (nyugodtan elmehetett volna statisztálni Picasso: „Joie de vivre" című kentauros-szatíros képéhez); de persze ilyen vad télvízben nem gyakorolhatott nyugodtan, mert odakünn megfagyott volna, itt bent pedig nem zavarhatta az alvókat meg a szerelmeskedőket. Erre szegény hülye több lópokrócból cukorsüvegnyi sátrat formált magának, és az alatt flastromozta delírium tremens-es ujjaival a kétágú nádsíp lyukait. Mikor már majdnem megfulladt, kihámozta fejét a fujtó rongyokból, kirázta a nyálat a síp szopókájáról (mint gyerekek a szappan-taknyot a szalmaszálról, mikor nem sikerült a szappanbuborék), aztán visszahúzódott szegény izzadt eszkimó csiga, és skálázott meg modulált tovább.

Ezt a társaságot zavarták meg a katonák, hogy ruhákat raboljanak a holnapi Castor és Pollux harci tánchoz. A fosztogatás azért tartott sokáig, mert a színház mellett volt egy ringlispiel, és a kivezényelt katonák, jóformán mind, a tündérhintókba és a bazedovos fa-pegazusokra pattantak; sikerült megtalálniuk a rejtett kintornát, persze azt is rögtön járatni kezdték; úgyhogy míg a részeg különítmény a vurstliban pitykézte lúdbőrösre a bódé falait a kihányt kincstári tarhonyával, azalatt a sok színészre alig akadt két-három katona, aki a ruhákat elvitte volna. „Ruha kell?" Ruha kell?" – csicsergett az egyik házi ringyó; és miközben a zavaros nézésű tiszt (pupillája úgy kevergett buta szemében, mint a széthabarintott tojássárgája a rántottában) csak úgy gépember módjára hajtogatta a kapott parancsot, – anyaszült meztelen volt. Tiszta szerencséje volt Jehovának, hogy nem ez volt Ádám, mert ebben még egy Évára-való csontot se talált volna. „Ruha kell? Ruha kell?" – oboázta tovább finom gúnnyal a kis szajha, és a mafla tiszt orra előtt rakta be kardját, gatyáját, trombitáját, osztrigahéjnál kisebb zseb-pajzsát a színészek kellékes szekrényébe, még jól meg is csörgette a kulcsokat. A pucér Achilles ordítozni kezdett az emberei után, de azok azzal voltak elfoglalva, hogy a körhinta falovain talált szervi hiányosságokat pótolták szőrös sisaktaréjjal felbokrétázott fejszékkel, meg kajla kürtökkel. Végül találtak egy öreg trotlit, olyasféle volt, mint egy Ezopus-szobor a panoptikumban (annyira púpos, hogy szemérmes fügefalevele az ádámcsutkája táján fityegett); ennek a hátára raktak hetéra- meg istenkosztümöket, egy jó-füttyű ostorral a szegény öreg bokája közé sóztak, azzal „Achilles" vitte a zsákmányt. Amikor a körhintások nagy nehezen leszédültek

a lovakról, rögtön ott helyben „beöltöztek” a Castor és Pollux-tánchoz. Szőrösmellű mangalicák rétestésztára szaggatott nimfa-kombinékat húztak magukra, fiatal fiúk hófehér párkaparókát csurgattak a fejükre, az egyik mázsás mellpáncélja fölé valami melltartót ragasztott, mint holmi pókhálós napszemüveget a szivikéje védelmére, – a vezérkari tábornok holnap meg lehet elégedve.

A nyilvános-házban még könnyebben ment a dolog. Ugyanis éppen azon éjjel volt a kötelező fürdőnap. Ezt az öreg tulajdonosnő fenemód komolyan vette. Aznap az egész Vénusz-templom zárva volt; a lányok (lányok? ilyen bókot se kaptak még életükben szegény háj-banyák...), a lányok maguk mentek az erdőbe fát szedni, hogy tüzet rakjanak a vízmelegítéshez. Dézsákat kértek kölcsön a savanyúkáposztás kofáktól, és üres hordókat a kocsmárosoktól, mert nem volt elég kád a szentélyben. Reggel a lányok a tulajdonosnőnek szépen sorjában leszurkolták a szappanpénzt, – azt az öreg néni maga vásárolta, nehogy az elefánt-csordára emlékeztető bajadérok lecsapják. Este aztán gőzölögtek a nagy bádogfazekak a konyhában, szuszogva cipelték a lányok, a fürdésnek már félig nekivetkőzve, izzadt hajakkal és lógó vállpántokkal („Cila, húzd föl ezt a vacakot a vállamra, idegesít, ha könyökömre csúszik, nem tudok dolgozni... édes vagy, köszönöm”). Az öregasszony kiosztotta a szivacsokat is és a – barátfüle tészta nagyságú – törölközőket, aztán sorba vizitálta ezeket a gyűrűs húsú háj-buddhákat, hogy lelkiismeretesen tisztálkodnak-e. Néha stichpróbákat végzett, úgy ahogy a pedáns háziasszonyok végighúzzák ujjukat a faragott szekrény legrejtettebb vájulatain, hogy lássák, rendesen törülgetett-e a cseléd, ugyanígy a nénike is végzett ilyen villám-kísérleteket, utána órákig szagolgatta az ujját (mint aggályos fogorvos azt a ronda tűt, amelyek a szuvasodott lukban kotorászott), és még egy öblítést vagy szappanos irrigálást parancsolt.

Mikor a részeg katonák betörtek, a dézsában lubickoló nők azt se tudták, örüljenek, hogy ennyi férfi jött hozzájuk, vagy elrabolt ruháik után sikongassanak. Ha most jött volna a vezérkari tábornok és a legszentebb papi kollégium, bizonyára szebb Pollux-táncot látnak, mint holnap reggel: a bakák berontottak a nők fülledt kis gyufáskatulya szobáiba, a szekrényeket ki se nyitották, hanem csak úgy lyukasztották (mint a befőttes üveg pergamenjét, ha a háziasszony türelmetlen a spárgát kibogozni), – húzták kifelé a mucsai pongyolákat, és ezeket felhúzva kezdték riszálni magukat a dézsákban dinsztelődő hölgyek előtt.

A piac alig négy-öt bódéból állott, azokat könnyű volt kimagozni. Némelyik kofa zsákjai meg ládái között dudált a hópelyhek és a csillagok felé (az égnek fordult csizmaorrokon kis tornyokat rakott már a szelíd cukor-hó). A részeg bakák vagy beléjük rúgtak, vagy lándzsával bökték oldalba őket (mintha kopogtatnák, hogy jól kisült-e már egyik felük és nem kell-e megfordítani). Közben a teherhordó szamarak ott álltak libasorban a nyomorult kis hegyi úton; egy félkegyelmű szolga pukkadásra duzzasztott pofával fújta le a havat

a szamarak hátáról, aztán elővett egy kis kefét, azzal a legválasztékosabb Figaro-mozdulatok kíséretében elválasztotta a szőröket szegény didergő csacsik hátgerincén; persze, mikor észrevette, hogy a szomszéd állatot pillanatok alatt ismét elborította a hó, eszelős ijedtséggel odaszaladt, és kezdte elölről a fújdosást: hogy majd ha a csomagok jönnek, tiszta legyen minden.

A piac mellett volt egy óriási szemétláda: nagyobb volt, mint bármelyik bódé körülötte. Persze a katonák annak estek neki, mert azt hitték, ott van elrejtve a kincsek kincse. A legkisebb zavart az okozta, hogy egy dúsgazdag vén krumplis kofa-asszony fiatal férjét ott találták százíves újságpapírokba csomagolva, méghozzá egy ifjú delnővel, aki nappal fagyasztott húst árult egy – párizsi café-asztalnál is apróbb – márványpultocska mögött. Mikor a hölgyet kisöpörték az óriási ládából, csak úgy potyogtak róla a dinnyehéjak meg cipőfűzők. Ki kellett nyitni a boltját, hogy a lila marhaszegyeket, meg kecskecsülköket a katonák sorba legombolhassák és a szamarak hátára rakják.

Nem volt nagy a zsákmány: szárított halak, keményebbek, mint a pénz, és ízetlenebbek, mint egy rozsdás kés; egy pár hordó savanyú káposzta, meg vastag falú fazekakba fojtott uborka, meg bolondzöld kecskeszarvú paprika; zsákokba fagyott krumpli, üveges és édes, megevés nélkül is elég gusztustalan volt. A boltozatos pincekonyhákban megindult a főzés: a rántás már csirizzé fagyott, de a tűz nem volt megrakva, a katonák hozták a lángoló fidibuszokat, de aprófának még a hírét se látták. Dobverővel keverték a levest és csípővassal emelgették a lányok szoknyáját, egészen a nyakukig, és percek alatt olyan füst támadt a szénné égetett húsoktól, hogy az egész legénységnek ki kellett rontani az udvarra. Mondani se kell, hogy csak a félkegyelmű csajka-szolga maradt a konyhában, és ugyanazzal az akkurátussággal, ahogy előbb a havat fújta le a szamarak hátáról a hóviharban, most a füstöt fújta, fújogatta kifelé, lépésről lépésre, mint valami lelkiismeretes sekrestyés, aki szent Orsolya mind a tizenegyezer szűzének szent képéről akarja egyenként lefújni a port.

Közben fent a hálószobákban fújták veszettül a riadót: a legények álombandzsán, csipásan, izzadtan és kócosan kapkodtak a fegyvereik után. Hiába fordította ki a torkát egy kis pepita-sarzsis irodista, hogy nem rohamra, hanem extra-zabálásra kell menni, ebből szegény katonák nem értettek egy szót se, mert a hosszú, folyósó-formájú hálóterem két végébe állított kürtös olyan furorral trombitálta a riadót, hogy egy ilyen kis félcédulás szúnyogot valóban még a szomszédja se hallhatott. Képzelhetjük, mi lehetett szegény bakák fejében, mikor riadó után a következőket látják: izzadt trógerek óriási kondérokat cipelnek tántorogva a hálószobába, kegyetlenül rúgják félre az útjukból a rozoga vaságyakat, bablevest szétlocsolva a dunyhákon és szalmazsákokon, utánuk röhögve és padlást lyuggató kurjongatással káplárok és őrmesterek, a színészek és kapcsolt lányaik legfarsangibb kosztümjeiben és álarcaiban, és mindennek tetejében az egyik százados (közismerten a legkövérebb), jóformán pu-

céron, de egy (lapos X-ekben összepertlizett) alkony-rózsaszín nagy fűzőben, magasan a feje fölött tartott ezüstrámás kézitükörben nézegeti magát: ordít és átkozódik, hogy még mindig nem elég sovány, szabad kezével pofozza tisztiszolgáját, végig a hálószobán, keresztül paszulylevesen, dunyhán, Pallas Athénaálarcon... csak a plem-plem altiszt nem veszíti el nyugalmát és hidegvérét: ott, ahol a szétpofozott tisztiszolga lába nyomán sár maradt a padlón, leguggolt, és mint egy nagyképűen aggályos biliárdozó, mikor céloz, fújja, teljes erőből a port a fekete-fehér kockás kőpadlóról.

(Tarquinius már nem emlékezett pontosan, hol látta sok-sok utazása közben azt a jelenetet, hogy egy pékműhelyben, hosszú asztalnál állnak sorba cipó-dagasztó kis vajdlingjaik mellett a munkásasszonyok, és az asztal végében áll egy kretén kis munkavezető, aki háromrojtos kis pojáca-ostorkával veri a taktust, ami szerint jobb ököllel vagy bal marokkal, greifolólag vagy döfködőleg kell a tésztába nyúlni. Hát erre a jelenetre – Egyiptomban volt talán? – emlékeztetett a legénység éjjeli etetése: parancsra meghízni éjjel egytől hajnali ötig.)

A nem nagy sikerrel soványra fűzött tisztek állandóan ellenőrizték az etetést, vezényelték a kanalakat és a csajkákat, hol részegen csókolgatva kapacitálták evésre a katonákat, hol meg sarkantyúikkal perforálták egy kicsit a vádlijukat, mintha legalábbis postabélyeget akarnának metélni belőlük.

Reggelre az egész társaság hullazöld és hullafehér volt a szakadatlan hányástól és hasmenéstől. Mikor az első hivatalos szemlét tartották (a generál-major és a papi kollégium megérkezése előtt), az emberek úgy tántorogtak raportra, mint a tejfölös legyek, vagy mézbe-sántult szeptemberi darazsak, még a kaszárnya-udvaron is öklendeztek meg egyebeztek. „Siralomház? – az nem, szó!" – mondta bölcsen a parancsnok. És a völgyből hangzott már a muzsika, jönnek a papok és főfő-kapitányok. A legénység sápadt, mint a vérszegény meszes-gödör, és soványabb, mint a rosszul mért halszálka. Be köll festeni őket és a mellvértek alá párnát, dunyhát vagy akár fél szalmazsákot szíjazni. Hogy legyen idő, egy rögtönzött követséget küldtek a völgybe, forró italokkal meg gőzölgő mustáros, köményes virslikkel: talán míg ott egy tábori sátorban elfogyasztják villásreggelijüket, sikerül az egész határőrséget pirosra festeni és dunyhákkal megtokázni. A szegény kolerás bogarakat megint sorba állították, a sor egyik végén egy öreg színész kezdte a szakszerű rúzsozást, a másik végén egy (másra már úgyse használható) örömlány. Mikor a sor közepén az öreg ripacs és a vén szajha összetalálkoztak, szalutáltak, bokáztak, kezet fogtak, majd együtt jelentették az ügyeletes tisztnek, hogy a legénység piros, mint az élet.

A völgyből mind erősebben szólt a zene: talán azt a Heléna-himnuszt is énekelték, amelyet előbb memorizálgatott az öreg Tarquinius? Egyszer csak feltűnt a párás hajnalban közeledő menet: „a nagy szent papi kollégium és a főfőtábornokok díszmenete" – kiáltott fel egy lelkes őrmester. A felhők alul sö-

tétkékek voltak, aztán egy egészen éles vonal után aranyosak és rózsaszínek, jegygyűrű- és vadrózsa-színűek; ebbe a – Turner ecsetje alá kívánkozó „rose d'or" háttérbe rajzolódtak a falevelek fekete és néma árnykép-kivágásai; körülöttük némi foszló köd, ilyesmi marad a piócák flaskájában, úgy látszik, ez a váladékuk.

Az éjjeliőr, aki az egész készülődésről a legelső jelentést tette, állt legelöl, egy meglehetősen hosszú és rozoga lépcsősor alján, melyen művészet volt feljönni, kivéve az eltévedt kőszáli zergéknek. Olyan formán volt csámpájára csorbulva, mint a lányok szép harmonikásra plisszírozott szoknyája, ha sokat csintalankodtak benne. A miederbe drótozott és spárgázott tiszt urak a felső bástyán várták a díszmenetet. Az éjjeliőr nézett, nézett és érezte, rémületes balsejtelemmel, hogy elkövetkezett élete utolsó pillanata. A menet már csak pár lépésre volt tőle. Nem volt ott sem elefánton himbálódzó főpap egyiptomi eunuch-legyezőkkel, nem voltak itt se görög, se római papok baldachinjaikkal, hó- és esernyőikkel, mint régen. Katonát sem látott egy felet sem, sem érdemrendekkel (cseréptető módjára agyonpikkelyezett) főhadtestparancsnokokat, se mitugrász stréber kengyelfutókat... amit látott, pocakjánál is jobban kidülledő szemekkel: az egy hosszú libasorban kanyargó paraszt-temetés volt. Ezeket nézte ő földre szállt Jupiternek és udvari istennőnek? Nem is mert ott a lépcső aljáról felpislogni a bástyára, ahol a pirosra mázolt katonák rogyadoztak, mintha viaszból készült sakkffigurák volnának egy jól bedurrantott tűzhely tetején.

A szegény parasztok meg csak jöttek, jöttek, nem nézve se jobbra, se balra, de lógó fejekkel, imádkozva, tilinkózva, szinte öntudat nélkül bandukolva.

MAGYAR NAPLÓ A márciusi szám tartalmából
Válogatás a mai dán irodalomból,
Tornai József, Oravecz Imre versei, Majoros Sándor és Szabó Gyula prózája
Interjú Szabad Györggyel
A Nemzeti Színház és amiről nem beszélünk – Kerényi Ferenc vitaindító tanulmánya
Irodalmi fejtörő
Kritika Fehér Béla, Géczi János, Gereben Ferenc és Hász Róbert könyvéről
Magyar Égtájak – határon túli lapok szemléje
A folyóirat megrendelhető: 1406 Bp. Pf. 15.

PLUGOR MAGOR

Don Quijote terzinája

Peng a ruhám, csizmám! megvadít,
aki eddig voltam, most koncán
ragadom a csúfság dalait!

zsákos tolvajként, én-madonnám,
szélbe szórom a törmelékét,
s vissza ne hordják újra hozzám

az utak: körbejár a kék ég,
és nem tűnhetünk szeme elöl –
könyvből tudom az ilyesfélét:

megmutatják mint tündököl
az égbolt, és mi odavontat,
az élet... a malmára fütyöl.

Csizmapengés – ott fönn – nem nógat,
és a kebles Múzsa, mint befőtt,
hókarján olvasztja a hókat,

gebém, Rosszín végy levegőt,
futamodj! mielőtt az öreg,
borongós létem, e magvetőt

leadom... okított a szöveg
és az eleai eleink,
forogva mint egy öleb,

akit saját szíja bekerít.
Itt toporgok az útnak mentén,
és már egy sóhaj is kimerít!

megtalállak akárhol, meg én,
hanem rengve növekedő torzsám
a levelekkel tűzbevetném!

égi tünemény, te, madonnám,
gyötrő leküzdetlen kínom,
állna beszéddé e szófoszlány,

de csak úgy áll, hogyha írom,
dongó rúdhoz, robogó göncöl...
csillagom, én mennyei bíróm,

ha forró föld esőtől füstöl
szivárványba mártsad kardomat:
s a hasadt kékből fény kifröccsöl,

tevetérdű már e gondolat,
náderdőd víz és didid szénsav,
farom fojtó napodig tolat,

és a tűz cikázva belémcsap,
húsodba markolok... carpe!
erős vagyok, jó vagyok és szép nagy:

magom már sietve szórnám, de
fordulsz donnám és megelőzöl,
hatalmas nő, jaj, veni tante...

ég bennem a kéreg, ég a bőr:
hajó vagyok, székláb, hússzelő,
s te tizenkét csípőjű állatkör,

kupolamellű, dóm-éhező
lucskos nyereg, mi tömjént, arzént
tüzel, ezer kerek kő, te nő!

Összeomlok hajnali falként,
vértelen csüng a szalonnám,
s egy zsírcsepp követi a napfényt.

Hol vagyok, hol talállak donnám?
a húsom füstbevetett sonka,
és csak oldalas a bordám,

a vágy élésre akasztotta,
és kerget kamrából pitvarba,
hogy vágja, nyesse borotva,

és nyíljon, mint pohárban barka,
a piros hús tiszta csontokon...
eltévedtem vagy készakarva

tűntél el, és már csak gondolom,
hogy engem szülsz mindigegyem
erre a világra, – hogy szokom

meg ilyen repedt, rima rímeken?
se szó, se jaj, tiszta semennyi.
Legott egy ködkép jutna nekem,

lovagja legyek! és így enni,
aludni: úgyse jöhet ennél
több semmi s kevesebb szemernyi...

kívánom, esedezem: lennél!
és olyat bújnánk verőfénynél,
mielőtt a föld föd, eltentél,

és itthagy lovastul faképnél.
S ha nem? hát ennyi s ennyi jár a
mindenségért lent a térnél:

addig fúlnék Dulcineámba
amíg fölfordulna a szobám,
akár egy mézeskanál számban.

Szétszóródtam, mint a dohány,
s alakra kap füstje!... kardélre
kell hányni. Lesz a béke porán

még por, s te boldogulj az égben.

SÁNDOR IVÁN

Revansország reálfantasztikumai

Nem szeretem a besorolásokat. Ezért nem mondanám, hogy a kilencvenes évek szellemi megközelítésének csak az a három útvonala van, amelyek számomra a legszembetűnőbbek. Az egyik az események között elevickélő, a jelenségekről valamit mindig mondani tudó bölcselkedés, amely ugyan beszél, de nem jut el következtetésekig; a másik éles kritikát gyakorol a vele szemben álló nézetek fölött, de ennyi azért kevés ahhoz, hogy elérjen a korszak alapjaihoz; a harmadik képviselői találnak ugyan új nézőpontokat, azonban a változásokat a használatban elkoptatott fogalmakkal és nyelvvel közelítik meg.

Mondom, nem szeretem a besorolásokat, más bizonyára más megközelítéseket is észre vesz. Rám azonban azok vannak hatással, akiket az új fogalmak és új szintaxisok kialakításának próbatételei foglalkoztatnak. A „kemény munka", amelyről Nelson Goodman azt mondta, hogy addig kell tanulmányozni azt, amit magunk elé állítunk, amíg „képessé válunk olyan vonások és struktúrák megpillantására, megragadására, amelyeket azelőtt nem vettünk észre".

Az alapokig való visszabontással és az újbóli összerakással kialakítható radikális rámutatás jellemzi például az osztrák regényírót, Robert Menassét. Azokhoz az írókhoz tartozik, akiknek közös találkozóhelye a „rendszeres eszszézés, a regényeket megelőző tájékozódás és iránykeresés kísérleti terepe, ahol nem átallnak merész hangon reflektálni... bárminemű, de leginkább kínos nemzeti és politikai problémákra" (Bombitz Attila).

Menasse az osztrák identitás vitájában, párhuzamba állítva a mai Ausztriát azzal, amelyet Musil *A tulajdonságok nélküli ember*ben írt le, kinyilvánította, hogy Ausztria *tulajdonságok nélküli ország,* ami azt jelenti, hogy a korszakhoz való viszonyának, mentalitásának lényege: felejteni, ismételni, magyarázkodni.

Ő, és a kilencvenes évek eseményeire reagáló más írótársai, nemcsak a mai, egymás kritikájába fúló, de a megelőző, Claudio Magris nevével jelezhető struktúrákat is felülbírálják. Lebontásra kerül az, ami elfedheti egy korszak valóságát, illetőleg átvilágításra kerül a szerepük a hamis helyzetek *folyamatos* kialakulásában.

A magyar szellemi életben ugyanezek a kérdések, küzdelmek, s ugyanennek a „kemény munkának" az igénye került napirendre. Nem egyszerűen a töprengések, a felismerések szükségessége, hanem olyan szellemi struktúrák megalkotása, amelyekről a hamis kiindulópontig visszabontva, gyomlálással, feltöl-

téssel, a „korrodeált anyagok” kiiktatásával, teherbíró „szerkezetek” megépítésével, el lehet jutni a kihívások igényszintjén új fogalmakig, új szintaxisokig.

Ilyen munka Poszler György új könyve, a *Duna-völgyi reálfantasztikum.*

1.

Ma már közmegegyezés van abban, hogy az első világháborúig, illetve a rákövetkező megoldatlanságokig kell visszabontani ahhoz, hogy megközelíthetőek legyenek a mai európai változások alapdilemmái. Abban is közmegegyezés van, hogy nekünk, akár még tovább, azoknak a struktúráknak és mentalitásjegyeknek a forrásáig kellene visszamenni, amelyek egy részét – minden hatás nélkül – Bibó István már félévszázada elemzett. A hiábavalóságoknak nem valami „átok”, „nemzeti hiba” az oka. Van, amikor a hatalmi helyzetek természete, az élet nyomorúságai már eleve lehetetlenné teszik a rávilágítások eredményességét. Ilyenkor azt tapasztaljuk, hogy a „meg nem hallás” is, a „megmutatás” is ugyanannak a struktúrának a része, – jól el vannak egymással, a nélkül, hogy párbeszédük eredménnyel járhatna. Ez persze ironikus szituáció, amiként az a „tulajdonságnélküliség” is, amelyről Menasse beszél.

Az ilyen ironikus helyzet azonban inkább borzongást kelt, semmint mosolyt. „A világ egyetlen országa sem foglalkozott olyan kevéssé a problémáival és alapvető önreflexióival, mint a Második Osztrák Köztársaság” – fakad ki Menasse. Erre persze csóválhatják a fejüket többen *nem* osztrákok, és nem csak a perifériák szellemi emberei. A korszak ironikus szituációja ugyanis a hamis helyzetek világszituációja.

Mit segíthetnek ilyenkor a könyvek? „Ha az osztrák identitás fogalmát szemléltető sötét szobában felismerni vélnénk egy könyvekkel teli polcrendszert, rajta néhány ismerős könyvgerincet, s egy fénysugár Musil regényére esne, máris az lenne a benyomásunk, hogy valamivel világosabb lett, a viszonyok meghittebbnek tetszenek...”

Mi az elmúlt tíz esztendő, az elmúlt nyolcvan esztendő terepén az alapokig visszabontva, a tapasztalatok *egyikeként*, nem ám valamiféle tulajdonságnélküliséggel találjuk magunkat szembe, hanem az egyik korszakból a másik korszakba átnyomuló, illetőleg a soronkövetkező korszak szerkezetét is meghatározó revansmentalitással és mechanizmusaival.

Timothy Garton Ash, akit tájékozott szellemnek ismerhettünk meg, nemrégiben feltette a kérdést: a jövő felől majd, vajon melyek bizonyulnak a huszadik század eseményei közül a legjelentősebbeknek? Úgy látta, hogy amit a századunk embere a leglényegesebbek között tart számon, érvénytelenül régi eseménysor lesz. „Hitler, Churchill, Mao nekik majdnem olyan távoli alakok, mint Napóleon, Dzsingisz kán, vagy Caesar; a berlini fal darabja olyan, mint egy pompeji maradvány, ... a kezdődő huszonegyedik század problémái nem

valami új totalitarizmusból fognak eredni, hanem a többé vagy kevésbé liberális, a többé, vagy kevésbé demokratikus kapitalizmus győzelméből... Mostantól nem Hitler, Sztálin, az 1944-es partraszállás, vagy a holocaust számít jövőt alakítónak, hanem az antibiotikumok, a sugárhajtású repülőgép, a televízió és a mikroprocesszor feltalálása..." – és azok a korszakos újdonságok, amelyek mindegyike ugyanannyi problémát is támaszt, mint amennyit megold. Ama ironikus szituáció nálunk most abban jelentkezik, hogy miközben a jövő század számára „pompeji kövületek" lesznek a huszadik századot meghatározó események, erre felé a revansretorika, a revansmechanika kódolódik bele annak a legfiatalabb államirányító nemzedéknek a gyakorlatába és mentalitásába, amelyik – mint a Kádár-korszak utáni első *másféle* nemzedék – ettől mentesnek hirdette magát.

Poszler György könyve kitüntetett helyet foglal el azok között a két borítólap közé zárt gondolatsorok között, amelyektől valamivel világosabb lesz, és „a viszonyok meghittebbnek tetszenek", ugyanis a szövevények alapjaihoz bont vissza.

2.

A gondolkodástörténetnek minden bizonnyal egyik fordulópontja az, amikor a realitás-fantasztikum viszony úgy rajzolódik át, hogy a fantasztikum irrealitásában egyre nagyobb szerepe lesz annak, amit „nem kívánatos valóságnak" nevez a kultúrhistória.

Az Aristophanész- (és mondjuk) Cervantes–Marquez ívben a „kívánatos valóság" jelenik meg a fantasztikumban, kívánatos alternatívákat sorakoztatva fel. Fantasztikum és valóság szembesülésében azonban az egyik „nem valóságos" jellege, és a másik valódi jellege nem cserélendő fel.

Az Ovidius- (és mondjuk) E. Th. A. Hoffmann–Kafka ívben a „*nem* kívánatos valóság" jelenik meg a fantasztikumban, a *nem* kívánatos alternatívák mélyére pillantva. Az egyik „nem valóságos" jellege, és a másik valódi jellege itt sem cserélhető fel.

Az átrajzolódás akkor történik meg, amikor a „kívánatos" értéktartalom (Aristophanész–Cervantes–Marquez) irracionalizmusként jelenik meg, ám a „*nem* kívánatos" értéktartalom (Ovidius–E. Th. A. Hoffmann–Kafka) fantasztikuma: életrealitásként. Ez már századunk leleménye.

A mai szellemi ember helyzetéről szóló „nagy-történetnek" mondhatjuk azt az eseménysort, amelyben Poszler György rátalálva egy elfeledett könyvre beszélni kezd erről az átrajzolódásról. A „nagy-történet" két centrumból indul. Az üzenetkereső szellem felől, és az üzenő gondolat felől. Borges paradigma-értékű novelláját idézi, a Bábeli könyvtárról. „Geometrikusan elrendezett labirintusban sokmilliónyi egyforma könyv. Egyikben a sokmilliónyi egyforma

könyv között, a titok. Melyikben, ki találja meg? Keresni nem elég. Aki nem tudja, legalábbis sejti, mit keres, nem talál meg semmit... Gyanítom, nem én találom meg a könyveket. A könyvek találnak meg engem..."

A helyszín, a Múzeum-körúti könyvvásár. Új, megmaradt, eladhatatlan könyvek. Itt talál rá Krenner Miklós (Spectator) könyvére. Benne a *reálfantasztikum* fogalmára. Azt jelöli, ami „a józan ész törvényei szerint lehetséges lenne. De gyakorlatilag az esztelen indulat törvényei szerint lehetetlen lesz. 'Világállapot', amiben a realitás fantasztikum, a fantasztikum realitás..." A fogalom Krenner telitalálata, a huszadik századi magyar történelmen és közgondolkozáson való végigvonulásának elemzése Poszler teljesítménye. Krenner a kisebbségi kérdésről, a reformprogramokról, a Duna-völgyi népek közeledéseiről írva a harmincas évek Erdélyében mutatja meg a reálfantasztikum hatástörténetét. Poszler a közép-európai dilemmák analízisében, az 1918-cal kezdődő nagy ív, és az 1989-cel kezdődő kis ív történetében, a szellemi impérium világában, a művészetben végbemenő eseményekről írva beszél róluk a kilencvenes évek végén. Elmondja, hogy mit jelent az „inkább legyőzni a másikat", mint közösen kiutat keresni. Ahhoz, amit Krenner az első világháború utáni határkérdésről szólva, nem a teljes megoldás illúziójában gondolkozva, de a jobb megoldás „fantasztikumát" a realitás lehetőségének remélve elmond, hozzáteszi: „teljes béke és megnyugvás nem lett volna a szívekben. De kevesebb békétlenség és nyugtalanság maradt volna a szívekben. A realitás közelebb maradt volna a realitáshoz, távolabb a fantasztikumtól. A fantasztikum közelebb maradt volna a fantasztikumhoz, távolabb a realitástól." És minden maradt mára is úgy, ahogyan elkezdődött és folytatódott. „A realitás ma is fantasztikumként kezelhető. A fantasztikum ma is realitásnak álcázható. Ezért tart a régió, a Duna-völgy ott, ahol tart. Nem vívtuk ki a szavak, fogalmak önazonosságát. Maradt a gondolat és ellengondolat helyett az indulat és ellenindulat hegemóniája."

3.

Miképpen illeszkedik a régió Európa ezredfordulójához? Az bizonyos, hogy „pompeji fogalmakkal" nehezen lesz megközelíthető az, ami a soron következő nemzedékek számára akár „realitás", akár „fantasztikum". Poszler György könyve arról beszél, hogy nálunk – tágabban a régióban – együtt él a volt, a van és a lesz. Ez sehol sem szokatlan. Nálunk, felénk azonban *mást* jelent. Erről mondjuk, hogy a határokon át való kapcsolatkeresés, egyúttal a feléledő nacionalizmusoknak is a korszaka, a mikroprocesszorok és az antibiotikumok világa a megőrzött *hamis helyzetek* világa is. Errefelé más a század mechanikája. Ezért elvégzendő a „Századvégi zárszámadás", és felderítendő a „század szerkezete". (Fejezetcím *A Duna-völgyi reálfantasztikum*ból.)

Megint egy sors a kiindulópont. A konok demokrata, antináci és antibolsevista Gáspár Zoltán haláláról – mondja el Poszler György – két történet kering. Az egyik szerint Pest ostromának utolsó napjaiban lelőtte egy járőröző német katona, a másik szerint egy részeg orosz katona lőtte le. Az *eset* mögött Poszler vázlata arról szól, hogy milyen a régióra jellemző vonásokat tartalmaz a század szerkezete. 1914-től a kapitalizmus leplezhetetlen betegségéről van szó, amelyben a centrum fejlettsége a perem fejletlenségével jár együtt. Utána, mindmáig az „össze nem illő dolgok összeillesztésének álságos logikájában" alakul a szerkezet: birtoklás és demokrácia együtt. A centrumban több a birtokolni való, s így a demokrácia is; a peremen mindkettőből kevesebb van. További jellegzetességek: a győztesek nem megnyirbálják a vesztesek részhatalmát, hanem kiszorítják őket a hatalomból; a vesztesek bosszúvágya nem részt követel, hanem magának követeli az egész hatalmat; a század végére a demokráciák megnyernek két „forró" és egy „hideg" világháborút, s a megoldhatatlanságok tekintetében visszahátrálnak odáig, ahol a század elkezdődött, a *birtoklás és demokrácia ellentétéhez.* A régióban ezt megterhelik a „sajátosságok". Közülük nálunk ott van „Bolond Istók" is, és „Hűbele Balázs" is, vagyis a kérdés: miért alakul úgy a történelmünk, hogy bizony elmegyünk *minden* találkára? Talán nem kellene – mondja Poszler. Akkor talán volna más alternatíva is, mint az Istóké és a Balázsé. „Bolond Istók ijedten elmenekült a találkára hívó Klárcsi elől. Hűbele Balázs meg akarta erőszakolni az eléje vetődött Etelkát. Külön egyik sem jó. Esetleg el se menekülni, meg se erőszakolni? Alkalmanként másképpen?" (*A magyar ember a találkán* című esszéből).

Poszler György harminchárom írásában azon töpreng, hogy a szellem mai dermesztő magányában hogyan lehetne valami új és más szerkezetű épületet emelni a pompeji téglákból.

4.

Közben a mindenkori építőmesterek az esztendők különböző emeleteit mintha ugyanazzal az eljárással építenék tovább. Mintha csak a „revanstechnológiával" lehetne dolgozni. A magyar történelem revansszakaszai 1918 óta évtizedekre elnyúltak. 1990 óta a parlamenti demokráciában nem csak az elektronikus korszak hozta változások, az életritmus, az utca képe mutatja az általános felgyorsulást. Az is, hogy több évtizedes revansszakaszok négy évre zsugorodnak. Történelmi utójátékok évadját éljük, csak röviden, a félálom ködében – mondja Poszler a *Mennyi mult kell a jövőhöz?* alcímű esszében. 1990–1994: „Egy letűnt világ spontán önkarikatúrája. Egy dilettáns politika spontán utójátéka. Önmagában tragikomikus kísértetjárás." 1994–1998: „Egy eltűnt világ spontán önkarikatúrája. Egy csődöt mondott politika spontán utójátéka. Inkább lehangoló, mint tragikomikus kísértetjárás... Történelmi utójátékok? Bi-

zony azok. De történelmi hamistudattal, vagy álhamistudattal. Történelmi előjátékká maszkírozva..."

És az épület 1998–2002-es emelete? Egy új nemzedék az építőállványokon. Az elsők tehát, akiket nem terhel a múlt, sem egy letűnt világ (1990–1994), sem egy eltűnt világ (1994–1998). Ők azok, akik az államvezetés korszerűsítésében, politikai kultúrában, az önszembenézésekben új szintaxist teremthetnének. És mit látunk? Ez a minden „régi tehertől" önmagát mentesnek hirdető garnitúra energikusan kódolja be munkájába mindazt, amitől meg kellett volna szabadulnia. Revans-Magyarország telünkben is virágzik. Az előzményeket Poszler György egy dermesztő esszében gondolja át. Az esszé alcíme: *Magyar horror....* (így folytatódik:) *sok áldozattal.*

Fotókiállítás a Dorottya Galériában. Kilenc politikus portré a XX. századból: Tisza István, Károlyi Mihály, Kun Béla, Bethlen István, Horthy Miklós, Szálasi Ferenc, Rákosi Mátyás, Nagy Imre, Kádár János. „Nos, a portrék alanyai ősellenségek, törlik, leváltják, lecsukatják, száműzik, felakasztják egymást... Két akasztás, Szálasi és Nagy (egy kivégzés, egy gyilkosság). Két gyilkosság, Tisza és Kun (egy közvetlen, egy közvetett gyilkosság). Négy száműzetés, Károlyi, Bethlen, Horthy, Rákosi, egy – Bethlen – gyilkossággal felérő száműzetés. Egynek ítélethirdetés (saját »ágyban«, saját »párnák közt«). A történelem ítéleteként (Kádár János)... Valami kifordulást (»kizökkent időt«) mutatnak a hazai történelemben."

Lehetségesek a régi „technikák" helyén másfélék? A parlamenti demokráciában, szerencsére lehetségesek. De ehhez a revansmódszereket nem „munkatárgyként", hanem, kövületként kellene kezelni. Úgy, ahogyan az európai politikai gondolkozás a berlini fal tégláit kezeli. Poszler azt mondja a magyar horror 1989 előtti iszonyatának feloldásáról, hogy az csak a tisztázással, a kimondással lehetséges. De ehhez a mindenoldalú önszembenézés kívántatik. „Sokan tudni vélik a másik felelősségét. A sajátjukat kevesen." Pedig be kellene látni, hogy mindenki vesztes, hogy nem csak *a másik* a felelős. Ezt az 1989 előtti múltról mondja. De az 1989 utáni évtizedre is érti.

5.

A feszes gondolati rendszerre épülő esszésorozat három főútvonalat jár végig. Az egyik, a történelem értelmétől – történetfilozófiai kérdésfeltevéssel – a magyar történelem időszerű kérdéseihez vezet; a másik a *Szép Szó* 1937-es különszáma, és a *Magyar Szemle* 1939-es kötetének kérdésfeltevéseitől – „mi a magyar?", „milyen a magyar?", „ki a magyar?" – a „mi a magyar most?" kilencvenes évekbeli válaszáig vezet; a harmadik a rossznak, a gonosznak, illetőleg a velük szembeni ellenszegülésnek a metafizikai kérdésfeltevéseitől a kultúra-művészet ezredfordulós kérdéséig terjed. Csak jeleztem ennyivel a kötet gazdag témavilágát.

A megközelítések elevenségét az adja, hogy ezekkel a kérdésekkel, mint az útjába kerülő *mindennapos jelenségekkel* találkozik. Ő hívja elő valamennyit? Azok járulnak eléje? Ez azért sem elhanyagolható kérdés, mert összefügg azzal, hogy ez a *magas könyv* mennyire földközeli, továbbá azért sem, mert miközben a választott témák rámutatnak a kiválasztó karakterére és ethoszára, egyúttal a még lehetséges kapcsolatra is, a szellem és a korszak között.

A *Magyar jellem, vagy magyar jelen?* című esszét választom ki az egész kötet beszédmódjának-problémakutatásának-feleletkereső szenvedélyének megmutatására.

Az első lépés az egy a század második-harmadik évtizedén végighúzódó dilemma forrásának megkeresése. A „tárgy" megtisztítása, mondhatnám, a gondolkodástörténetben és tágabban a közvéleményben rárakódott hordalékoktól. Két híres kötetet húz maga elé. A *Mi a magyar most?* a *Szép Szó* különszáma harminchétből, a *Mi a magyar?* a *Magyar Szemle* könyve harminckilencből. Az első lépéshez tartozik annak kimondása, hogy a „mi a magyar?" kérdés nem azonosítható a „ki a magyar?" kérdéssel. Mert az első kérdés „azt kérdezi: milyen a magyar? Milyen a magyar jellem? A második azt kérdezi: ki lehet magyar? És főként, ki nem? A Mi a magyar? nemzetkaraktert kutat. A Ki a magyar? nemzeti identitást. A *milyen* és a *milyen nem* legfeljebb pontatlan kérdés. Nincs rá egyértelmű válasz. A *ki* és *ki nem* bizonyára „ordas" kérdés. Nincs rá emberséges válasz." Illyés a kivétel. Ő azt mondta: magyar az, aki vállalja. „És hozzá is tette. A vállalás emberség kérdése... ezzel az etnikai ténykérdést, etikai értékkérdéssé emelte."

A második lépés a két kötet tanulmányainak elemzése. A *Mi a magyar?* szerzőinek központi kérdése, a magyar jellem. A másik kötet szerzőinek a mi a magyar *most*? Poszler azt mondja, hogy az előbbi teoretikus-történeti félsiker, az utóbbi teoretikus-politikai félsiker. Az első alapdilemmája a saját kérdése, a nemzeti jellem meghatározhatatlansága körül van. Erről minden szerzője mást mond. A második nehézsége, a saját alapkérdése, a magyarság helyzetének meghatározhatósága körül van. Erről is mást mond minden szerzője.

A visszabontás eredménye – a probléma és értelmezéseinek megtisztítása után – a rámutatás az igazságkeresések különböző változataira, és arra, hogy a két kötet szerzői azonosak a félmegoldásokban. A további következtetés és értelmezés: ugyanez a felemásság érvényesül félévszázadon át azokban a gondolkodástörténeti folyamatosságokban, amelyek a két kötet útjain haladnak, s ugyanaz a zavar mutatkozik meg a tágabb közgondolkozásban, mint annak idején: „eddig a két kötet. Végigolvastam, végiggondoltam. Nem oldottam meg semmit. Talán nem is akartam megoldani. Csak végigolvasni-végiggondolni."

Erről van szó: a végiggondolásról. Aminek eredményeként azt mondja, hogy a *magyar jelen konkrét folyamatokban megragadható, a magyar jellem azonban megragadhatatlan, legfeljebb csak absztrakt közhelyek felsorakoztatására*

alkalmas. Ezért a *Szép Szó* kötetben, ami igazán jó, az a kérdésből jó, a *Magyar Szemle* kötetben, ami igazán jó, a kérdés ellenére jó.

Nincs szó igazságosztásról. A *Tiszta helyzet* megteremtéséről van szó, amelyből meg lehet kísérelni a továbbhaladást. Poszler ilyen ajánlatot tesz: „Tehát kérdezni kell a magyar valóságra szüntelenül. De nem a Mi a magyarra?, azaz a magyar jellemre. Mert a kérdés tartalmilag és módszertanilag megválaszolhatatlan. De a Mi a magyar most?-ra, azaz a magyar jelenre. Mert a kérdés tartalmilag és módszertanilag megválaszolható." Az első kérdésfeltevés csak általánosságokhoz, a második egyértelmű tényekhez vezethet.

6.

Poszler György a magyar gondolkodástörténet legjobb hagyományait viszi tovább, amikor az uralkodó retorikus, illetve ismétlő-elvonatkoztató fogalomképzéssel-nyelvvel szemben olyan univerzális kiindulópontokat és értelmezési módszereket helyez szembe, amelyek világosan rámutatnak a korszak színjátékainak technikáira. Egy kezünkön meg tudjuk számolni ma a hasonló színvonalú teljesítményeket a kötet témaköreiben. Ez a beszédmód és elemző technika a maga toleranciájával is élesen szemben áll azzal, amelyik a hamis helyzeteket megkerülve önmaga kurzus-igazságait tekinti cáfolhatatlannak. Szembeszegül azzal az önsajnálattal is, amelyik a „megreformálhatatlan történelem kiiktatásával" és a sajátmaga éteri tisztaságának kinyilvánításával fordul el a mindennapoktól. De idegen tőle az a megközelítés is, amelyik a század történelmi-politikai megoldatlanságait a múlt kacatjának tekinti, lidérceivel nem számol, s nem vet számot azzal, hogy habár a következő nemzedékek valóban archaikumként kezelhetik a huszadik század legtöbb dilemmáját, ám a „pompeji évtizedek" átvilágítása nélkül a maguk *kötelezően* elvégzendő fogalom és nyelvteremtő „kemény munkáját" sem tudják elkezdeni.

Abban, hogy elkerüli ezeket az alternatívákat, *nem* az a teljesítmény, hogy az önmagában való állandó kételkedés során, a kilátástalanságok miatti nem titkolt letöréseiben mindezek a lehetőségek érintetlenül hagyják. Az volna a hamis helyzet, ha ezeket eltitkolná. Az itt a teljesítmény, hogy a szellem „padlórakerülésének" megvallása-leírása közben és árán jut el a vakvágányok kikerüléséhez. Vállalja a korszak nyűgeit-megoldatlanságait, őt is bénító kilátástalanságait, ám végül is föléjük tud kerülni. Azt hiszem segítik őt ebben erdélyi gyermekkorának felejthetetlen emlékei és az Erdély-probléma jelenével való összeforrottsága. Azt hiszem, jótékonyan érvényesülnek évtizedes és mai budai élethelyszíneinek meghitt inspirációi is, Budapesthez fűződő etikai-szellemi identitása.

Ha korábban a ponderáció volt az egyik legkarakteresebb vonása gondolkozásmódjának, írásainak, akkor most az jellemzi, amit *lassításnak* neveznék.

Ez gondolkodásban, értelmezésekben, egész szintaxisában érvényesül. Még a mondatkapcsolatokban, az egyes mondatokon *belül* is. Az ilyen *lassítás,* mint a visszabontó, ám az így kialakított másféle alapokon máris építkező szellem „mozgása" arra emlékeztet, mint amikor egy-egy filmszalagot újra és újra visszajátszunk. A lassítással, visszajátszásokkal, ismétlésekkel a pergő életesemények közepette érzékeit vesztett olvasó is bevonható az együttgondolkozásba. Egy ponton aztán megáll, hogy – mint Antonioni fotósa a kirakott képkockák újra és újra összerakott montázsában – megtalálja a „holttestet", illetőleg a „holttest" eltüntetése után üresen maradt helyet.

Ebből a könyvből azt is jól érthetjük, hogy habár a szellem dermesztő magányában élünk, azért a gondolatok hiábavalósága nem a régió sajátossága. És arról sincs szó, hogy ez a történelmi-gondolkodói szituáció valamiféle végjáték volna. Mindez a korszak sűrű, változó valóságához tartozik hozzá. Poszler az *élendő élet* lehetőségeit keresi. De nem titkolja el a szövevényt, ami feltárul előtte. Hasonlóképpen mai tisztánlátó európai kortársaihoz.

Nézzünk csak körül. Figyeljünk a szellemtársak üzeneteire. Az angol Timothy Garton Ash azt mondja: „Míg tehát úgy tűnik, hogy a legfontosabb, amit a XX. század a XXI.-re hagy, nem a politika, hanem a tudományos és technikai változás, ez ugyanannyi problémát támaszt, mint amennyit megold. S a politikának majd szembe kell néznie ezekkel a problémákkal." A lengyel Adam Michnik azt mondja: „A tekintélyelvű megoldások csábítása és a korlátlan szabadság logikája közötti választás dilemmája föltehetőleg állandóan gyötörni fogja a demokratikus civilizációt... nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy az ellenség démonizálása után, csak egy lépés, hogy angyallá avassuk magunkat." Az osztrák Robert Menasse elmondja, hogy Michael Powolnyt, aki 1923-ban az építőművészeti főiskola tanára volt, megbízták az Első Köztársaság érdemrendjének tervezésével. „A Monarchiában többek között ő tervezte a császárkoronás kávéscsészéket, de a Bécsi ügetőpálya császári tribünjének frízét is, a rendi állam idején a Dollfus-szarkofágot, a nácik idején a Wermacht-épület homlokzatát, a sast a horogkereszttel, a Második Köztársaság idején a schilling érmét (az ördögöset), és mindenekelőtt a 'Soha nem elfelejteni' feliratú emlékmedáliát." A német Ralph Dahrendorf azt mondja: „A következő évtized olyan jelenségeket hoz magával, amikkel szemben nehéz lesz egyszerre megvédeni a jólétet és a szabadságot. Ugyancsak nehéz lesz megvédeni a XX. századi európai értékrendünket, a szabadságot, a szolidaritást... az európai demokrácia a felismerhetetlenségig megváltozott..." Hozzáteszi: döbbenten veszem észre, hogy magam is természetesnek tekintek olyan praktikákat, amelyek ellen néhány évvel ezelőtt hevesen tiltakoztam volna.

Az európai szellem önfelismerése szólal meg Poszler György könyvében is. Mindezek a gondolatok minden bizonnyal odakerülnek ama titkokat rejtő rejtelmes borgesi könyvtár polcaira. Habár... Talán a titkok már nem is titkok.

Az ember a lehetséges világait mindig maga csinálta. Ezt a mostanit is, amelyben élnie-élnünk kell. Akartuk-nem akartuk, tudtunk róla-nem tudtunk róla...

Mindannyiunkban, minden kor emberében van valami Oidipuszból. A titok felfedése sokáig várat magára. De egyszer eljön az idő és megkéri az árát. A kilencvenes évtized az európai, a magyar szellem nagy felismeréslehetőségeinek évtizede. Az emberek pedig közben születnek és meghalnak; húsz évesek lesznek, meg harmincévesek, meg ötvenévesek. Megkérdezik maguktól: hogyan éljek? mire törekedjek? mit tartsak szem előtt? A regényírók meg lesik ezeket az embereket. Megírják, hogy mit éreznek, mit gondolnak, milyen a sorsuk? Emberek maradnak-e? Olvasnak-e majd még? Egyáltalán: milyenek lesznek a könyvek?

Most kezdünk felocsúdni. Már kitapintható nem egy titok.

És mi történik a felismerésekkel, a rámutatásokkal? Az, ami Oidipusz felismeréseivel is történt. A titok feltárása után, annak súlya alatt kellett továbbélnie. Polyneikész pedig újra harcba szállt a mindenki mást kizáró hatalomért.

TŐZSÉR ÁRPÁD

Az irodalom határai

A NEMZETISÉGI IRODALOM, A NEMZETI IRODALOM ÉS A VILÁGIRODALOM FOGALMÁRÓL CSELÉNYI LÁSZLÓ ÉS GRENDEL LAJOS NÉHÁNY MŰVE KAPCSÁN

Előszó helyett

A dolgozatom címében szereplő „határai" szót tegyük lélekben idézőjelbe, hisz épp az irodalom „határtalanságáról" kívánok itt értekezni. Az idézőjelet persze kitehettem volna valóságosan is, de a címben a magyarázkodás – így az idézőjel is – mindig kontraproduktív. A cím ne magyarázkodjon, egy előszó már inkább megteheti ezt.

Joszif Brodszkij mondja: *„A nyelv, és úgy gondolom, az irodalom is, ősibb, szükségszerűbb és tartósabb a társadalmi szervezet bármely formájánál. Az irodalomban gyakorta kifejeződő felháborodás, irónia vagy közöny az állam iránt lényegében az állandó, jobban mondva a végtelen reagálása az ideiglenesre, a behatároltra"*.[1] Az olyan fogalmak, mondom most már én, mint a „kisebbségi irodalom", „nemzetiségi irodalom", „nemzeti irodalom", szintén a „társadalmi szervezetek" bizonyos formáihoz kötődnek, s a jelző nélküli irodalom számára valami „ideiglenesnek", „behatároltnak" tűnnek, vagy – ahogy e dolgozat címe jelzi – „határokként" működnek. Munkám e „behatároltságokra" való „reagálás", vagy ha úgy tetszik, a fentebb felsorolt irodalomelméleti és irodalomtörténeti fogalmak részleges revíziója kíván lenni.

Kisebbségi, nemzetiségi, nemzeti irodalom? Első hallásra, olvasásra az olvasó azt hihetné, poros, provinciális kérdések taglalásával akarom untatni. Akinek esetleg ilyen sejtése van, az se tegye félre a dolgozatomat! Hátha az eszmefuttatásom végén az irodalmi provincializmusok ellenszerének tudott „világirodalomról" is kiderül, hogy az irodalom egésze ma már azt is „ideiglenesnek", „ behatárolódásnak" érzi!

Szlovákiai magyar irodalom – to ti?

Az ún. határon túli (értsd: Magyarország határain túli) magyar irodalom (irodalomrészek) és az „anyaországi" magyar irodalom kapcsolatrendszerének, összetartozásának vagy különállásának az elméleti alapjai még a mai napig sincsenek megnyugtatóan tisztázva, s kérdéses, hogy lehet-e egyáltalán ezt a bonyolult problémát elfogadhatóan elméletbe foglalni.

Egy dolog viszont biztos: a kommunista totalitarizmus ezen a téren is durván egyszerűsített, mikor az ún. *nemzetiségi irodalom* kategóriájának a bevezetésével megoldhatónak vélte a kérdést, s a Magyarország határain túlra szakadt magyar néprészek irodalmának az „anyaország" irodalmától való különállását s a „befogadó" állam irodalmának kontextusával való szervesülését kész ténynek vette.

Pédául Dionýz Ďurišin, aki szlovák részről eddig a legkimerítőbben foglalkozott a témával, 1985-ben kijelenti: *„Mivel a nemzetiségi irodalom az adott államközösség irodalmának szerves része, más nemzeti irodalmakhoz fűződő kapcsolatait annak az iroda-*

---

[1] Idézi: ESTERHÁZY PÉTER: *A halacska csodálatos élete*. Budapest, 1991. 43.

lomnak a kapcsolatai határozzák meg, melynek teljes értékű alkotója." Majd ugyanannak az írásának más helyén: *„A cseh-szlovák irodalommal egységet képező magyar nemzetiségi irodalomnak a céljaiból és rendeltetéséből következik, hogy nem lehet a magyar nemzeti irodalom szerves része."*[2] Dionýz Ďurišin és mások az ilyen kategorikus kijelentések megfogalmazása során feltehetően abból a kardinális marxista tételből indultak ki, hogy a lét határozza meg a tudatot (így az irodalmat is), s a lét alatt természetesen az ideológiák közvetítette társadalomszerkezeteket s nem az ontológiai értelemben vett egzisztenciát értették. Az irodalom *„célja és rendeltetése"* e szerint a marxista episztemológia szerint a társadalom és a társadalmilag meghatározott ember tükrözése, s a szlovákiai magyar író magától értetődően a szlovákiai szlovák, illetve a szlovákiai magyar embert tükrözi. S az a nyelv, amely mindezt „közvetíti", csak valamiféle (változatlan formában adott) eszköz.

Jellemző, hogy az ilyenfajta elméleteket pont azok a szlovákiai magyar írói körök tették magukévá a legsimábban – s már jóval előbb a Ďurišin-féle összefoglalások előtt –, amelyek pedig egyébként a magyar nemzeti hagyományok és a nemzeti közösség védelmére rendezkedtek be, s (az irodalmat e védelem *eszközeként* használva) tulajdonképpen szemben álltak a minden hagyományt és hagyományos értéket manipulálni igyekvő szocialista és csehszlovák hatalommal. Ezek a körök ugyanis pontosan olyan inadekvát, irodalomidegen eszközökkel próbálták meghatározni a szlovákiai magyar irodalom fogalmát, mint maga a politikai hatalom (pontosabban az annak megfelelő irodalompolitika és irodalomtudomány). Így születtek meg a különféle kisebbségi-nemzetiségi irodalmi paradigmák, mint például a „kisebbségi messianizmus" formulája, továbbá a „híd-szerep", a „szlovákiai magyar regény", a „helyi színek", a „valóságirodalom" elmélete stb.

Ezeknek a részletes ismertetése és elemzése nem feladata jelen dolgozatomnak, de összefoglalóan megállapíthatjuk róluk, hogy többé-kevésbé társadalmi küldetést, elkötelezettséget fogalmaztak meg irodalmunk számára, s az irodalom immanens minőségeinek, elsősorban a nyelvnek mint kommunikációnak és egyben kommunikációs tárgynak másodlagos szerepet tulajdonítottak.

Csak természetes hát, hogy mikor egy olyan szlovákiai magyar írói nemzedék jelentkezett, amely nyelvközpontúságánál fogva nem fért, nem férhetett bele a felsorolt paradigmák egyikébe sem, a hazai kritikai élet képviselői felhördültek. Például az 1970-ben megjelent *Egyszemű éjszaka* című versantológiában debütáló kilenc fiatal költőt olyan kritikai össztűz, dühödt ellenállás fogadta, amilyenre azóta sem volt példa irodalmunkban.

Pedig az ún. szövegköltészet (nyelvközpontú poétika) nem ővelük jelentkezett először a szlovákiai magyar irodalomban: *Cselényi László* nyelvfilozófiai-szövegelméleti ihletésű verskísérletei már a hatvanas évek közepén, a költő első párizsi tartózkodása (1965–66) idején megíródtak, s kéziratban elég széles körben ismertté váltak itthon is. (Nyomtatásban csak 1968 decemberében jelenik meg belőlük néhány rész, *Összefüggések* címmel, a párizsi *Magyar Műhely* című folyóiratban.) Csakhogy Cselényi kísérleti költészetének akkor a mi fórumainkon még egyáltalán nincs kritikai visszhangja. Párizsban nem sokkal azelőtt zajlik az a Racine-vita, amelynek során Roland Barthes kijelenti, hogy a szöveg csak az értelmezés eredményeképpen létezik, azaz olvasás és kritika nélkül nincs mű, nálunk pedig – mintegy Barthes elmélete illusztrációjaként – Cselényi nagyszabású szövegkompozíciói látványosan „nem léteznek". Tudunk róluk,

[2] Magyarul: DIONÝZ ĎURIŠIN: *A nemzeti irodalom mint irodalmi egység*. Kontextus, 1985/1.

de hiányzik az a nyelv, amelyen értelmesen lehetne róluk szólni. S paradox módon Roland Barthes neve s az irodalmi alkotásnak az a tőle származó definíciója, amely szerint a mű pusztán *„verbális lehetőség”*[3], nem Cselényi László szövegei kapcsán íródik le nálunk először, hanem az említett antológia, az *Egyszemű éjszaka* előszavában, 1970-ben.[4] (S a véletlenek egybeesése folytán épp e sorok írója írja le.)

Ez persze mitsem változtat a tényen, hogy a szlovákiai magyar írásbeliségben[5] már a hatvanas évek közepétől alakulóban van a műveknek egy olyan vonulata, amely a szöveg, a nyelv immanenciáival határozza meg magát. Művelői nem fordulnak tételesen szembe a hivatalos, szocialista elkötelezettségű irodalommal, az irodalomtól a tételességet (a „nemzetiek” ellenzéki tételességét is) idegennek tartják, s az alkotást inkább alternatív, mintsem valamivel szemben kifejtett tevékenységnek fogják föl. Megintcsak Roland Barthes jegyében, akinek egy másik formulája szerint az írás a szabadság modellje, de természetesen ilyen minőségében is mindenekelőtt olyan nyelv, amely sohasem lehet azonos a hatalom nyelvével.

Ez az irodalmi vonulat a „szlovákiai magyar” jelzőt sem társadalmi meghatározottságként és elkötelezettségként vállalja föl, hanem valahogy úgy, ahogyan azt az Amerikában élő szlovák képzőművész, Koloman Sokol egy alkalommal minden ún. határon túli művész nevében érvényesen megfogalmazta: A művésznek egy bizonyos közösséghez tartozását nem az határozza meg, hogy ez a viszony megfogalmazódik-e a művében, hanem az, hogy az illető közösség el tudja-e sajátítani a művész alkotását, fel tudja-e fedezni benne a saját arcát. (A gondolatot emlékezetből idézem, a lelőhelyét sajnos nem tudom megadni, de hasonlóan vélekedik az agg művész abban az interjújában is, amelyet Huszár Tibornak adott, s az OS c. folyóirat 1997 áprilisi — nulladik — számában jelent meg.)[6]

Szögezzük le mi is: ha eddig *szlovákiai magyar irodalmat* mondtunk, szóhasználatunk egyrészt hipotetikus volt, mert hisz csak ezután vizsgáljuk meg, hogy mennyiben van e kifejezésnek mai érvénye, másrészt azt akartuk vele érzékeltetni, hogy létezik egy magyar nyelvű közösség, amely – az idő- és térbeli kapcsolatok miatt – a szlovákiai magyar szerzőkre és műveikre fokozottabb mértékben odafigyel.

Szabadság és nyelvlényegűség

Cselényi László és Grendel Lajos jelentkezése és kitörése a szlovákiai magyar irodalomban/ból

Egy irodalom másságtudata *akkor megalapozott*, ha bizonyos viszonyító pontoktól is visszaigazolt. S az irodalom esetében hol lehetnek ezek a viszonyító pontok, ha nem magában az irodalomban (az illető nyelv irodalmának az egyetemében, hagyományaiban és jelenében, az ún. világirodalomban stb.) és az olvasóban. A „szlovákiai magyar

---

[3] ROLAND BARTHES: *Az írás nullfoka.* In: *A líra ma.* Gondolat, Budapest, 1968. 203.

[4] *Egyszemű éjszaka. Fiatal szlovákiai magyar költők.* Összeállította és az előszót írta: Tőzsér Árpád. Madách, Bratislava, 1970.

[5] A „szlovákiai magyar írásbeliség” kifejezést a „szlovákiai magyar irodalom” helyett szándékosan használom, hisz dolgozatom éppen a „szlovákiai magyar irodalom” autonóm létének a problematikusságát vizsgálja. Ha ez utóbbi kifejezést időnként mégis leírom, akkor az egyszerűség kedvéért teszem, s mindig „szlovákiai magyar írásbeliséget”, azaz Szlovákiában született írásműveket értek alatta.

[6] KOLOMAN SOKOL: *Oral History.* (Az interjút készítette Huszár Tibor, szerkesztette Eugen Gindl.) OS, 1970/0.

irodalom" azonosságtudatát illetően is az látszik helyes kérdésfeltevésnek, hogy tud-e ez az irodalom a szűkebb és tágabb irodalmi és olvasói környezetével recepciós viszonyban állni.

S le kell szögeznünk: ebből a recepciós elvből kiindulva a „szlovákiai magyar nemzetiségi irodalom" távolról sem látszik olyan szuverénnek, szűkebb és tágabb környezetével partneri viszonyban álló irodalmi formációnak, mint ahogy azt a szocialista vagy akár a nemzeti irodalmi dogma képviselői annak idején látták. Ha nem a szervezeti, intézményes, állami hovatartozását vizsgáljuk (amely hovatartozásnak az irodalom minőségeit és természetét illetően természetesen nincs különösebb szerepe), akkor ezt az irodalmat lényegében (azaz a kivételektől eltekintve) olyan helyi érdekű és értékű írásbeliségnek kell tartanunk, amely a nemzeti és társadalmi didaxis, hasznosságelv kötöttségeit a Barthes-i szabadság- és nyelvlényegűség irányában csak esetenként, bizonyos korszakokban (és bizonyos alkotók oeuvre-jében) képes meghaladni.

Az 1945 és 1997 közötti szlovákiai magyar irodalomnak két ilyen markáns korszaka volt: az első a már említett *Egyszemű éjszaka* című antológia megjelenését követő két-három év, amikor is a hagyományos témákat és formákat egyaránt elvető, s meghatározóan a nyelvi anyag öngenerálódására hagyatkozó Varga Imréék és Tóth Lászlóék költészetét – a hazai negatív fogadtatás után – a budapesti kritika az erdélyi, jugoszláviai és magyarországi magyar líra összefüggésrendjében értékelte. A másik pedig a hetvenes évek vége, illetve a nyolcvanas évek első fele, amikor CSELÉNYI LÁSZLÓ a korábbi keltű neoavangárd szövegkompozícióit egybegyűjtötte és kiadta (*Krétakor*, 1978, *Téridő-szonáta*, 1984), illetve a nálánál tíz évvel fiatalabb GRENDEL LAJOS a három ismert kisregényét (*Éleslövészet*, 1981, *Galeri*, 1982, *Áttételek*, 1985) tüneményes felfutással megjelentette, s ezzel mindkét szerzőnk olyan recepciós sikert aratott, amelyre irodalmunk elmúlt fél évszázadában még nem volt példa. E két alkotónk befogadását (kritikai visszhangját és külföldi sorsát) méltán nevezhetjük olyan áttörésnek, amellyel a szlovákiai magyar irodalom hosszú évekig meghaladni látszott a regionális hasznossági elvet és belterjességet, és környezetével partneri (recepciós) viszonyba került.

S ezúttal ezt a „környezetet" és „partneri-recpciós viszonyt" távolról sem csak az obligát Pozsony-Budapest és bizonyos történelmi események, közéleti aktualitások relációjában kell elképzelnünk. Igaz, az *Egyszemű éjszaka* megjelenése és botránya megmaradt magyar-magyar ügynek, s az 1968-as történelmi eseményekhez kötődő irodalomtörténeti érdekességnek, de Cselényi és Grendel máig legreprezentatívabb műveit már 1985-ben, illetve 1987-ben szlovákra fordítják, sőt Grendel Lajos *Éleslövészet* c. kisregényét franciául, s néhány elbeszélését más nyugati nyelveken (például németül, angolul, olaszul) is megjelentetik, s ezek a művek ma is időszerűek, ma is hatnak.

S éppen ilyen vonatkozásban merül föl az a négy kérdés, amelynek megválaszolása jelen dolgozatom feladata lesz.

A négy kérdéskört pedig a következőkben foglalhatnám össze:

- Milyen külső (történelmi és irodalmi) körülmények motiválták, segítették Cselényi László „kitörését" a szlovákiai magyar irodalom kereteiből a hatvanas, illetve a hetvenes években s Grendel Lajos látványos „világirodalmi" felfutását a nyolcvanas évek elején?
- Melyek műveik azon legáltalánosabb értékei, amelyek ezeket a műveket egy tágabb irodalmi kontextusba emelik?

- Mennyiben sajátították el a különböző közösségek (a szlovákiai magyar s általában a magyar nyelvű olvasóközösség, a szlovák társadalom stb.) ezeket a műveket, s mennyiben segítik őket az önértésben?
- Az európai típusú kultúrák radikálisan megváltozott struktúrájában van-e még értelme a „kisebbségi irodalom", „nemzetiségi irodalom", „nemzeti irodalom", „világirodalom" kifejezéseknek, s ha van, akkor szerzőink a felsorolt irodalmak közül melyiknek a rendszerébe sorolhatók be?

A következőkben lássuk az első két kérdéscsoportra adható lehetséges válaszokat.

A hatvanas évek magyar (magyarországi) irodalmában az ötvenes évek szimpla, ideológiai ihletésű kvázi-realizmusával szemben (a politikai rendszer „lágyulásának" megfelelően) egy olyan realista, valóságleképző irodalommodell válik meghatározóvá, amely a korábban tabunak számító társadalmi „igazságok" kimondásával legitimálja magát.[7] Ezt a realista kánont a kimondottan szociográfiai indíttasú, klasszikus népi irodalom még élő képviselői, valamint az abból kinőtt fiatalabb nemzedékek, elsősorban az ún. népi szürrealisták irodalma nem ellensúlyozza, inkább csak a palettát színezi, hisz egyiknek sem maga a kimondás, a nyelv a problémája, hanem a kimondott, a leírt tárgyba kódolt társadalmi-erkölcsi elkötelezettség.

Azt a magyar irodalmat, amely számára a kimondhatóság, a nyelvi megfogalmazhatóság jelenti egyben a világ megfogalmazhatóságát is, ebben az időben, ha nem is mindig külföldön írják, de többnyire külföldön, mégpedig a Párizsban megjelenő *Magyar Műhely* és a jugoszláviai Újvidéken kiadott *Új Symposion* című folyóiratokban publikálják. Mindkét fórum avantgárd, illetve neoavantgárd hangolású, de – amint az köztudott – helyt adnak azoknak a nem avantgárd hazai (magyarországi) szerzőknek is, akiket az otthoni irodalompolitika – a szocialista és realista elkötelezettségektől teljességgel idegen forma-elkötelezettségeik miatt – csak megtűr, de nem preferál.

Erre az időre esik az akkor még egészen fiatal Cselényi László két párizsi tartózkodása: első alkalommal (1965–66-ban) egy évet, majd 1968–70-ben két évet tölt költőnk a francia fővárosban. Itt jegyzi el magát – a *Magyar Műhely* külső munkatársaként – életre szólóan az avantgárddal, illetve neoavantgárddal, s lesz – ahogy Esterházy Péter mondta egyszer róla – a mai magyar irodalom „legmakacsabb avantgárdistája".

S Esterházy Péter neve s a „makacs" jelző itt beszédes kifejezések. A „makacs" ugyanis arra utal, hogy indulása idején még magában Esterházyban is sok az avantgárd, illetve neoavantgárd vonás (az 1979-ben megjelenő s később posztmodern iskolát teremtő *Termelési-regény*t mi itt, Pozsonyban például bizony sokáig teljességgel neoavantgárd kísérleti szövegként olvastuk), s csak később alakult attitűdje véglegesen a posztmodern világlátáshoz. Cselényi viszont máig érzéketlen maradt a programszerű posztmodern szívóerejével szemben, s a posztmodern „újat-alkotó" konzervativizmusa és töredékessége helyett változatlanul az avantgárd „újat-alkotó" aktivizmusát és a mega-struktúrákat részesíti előnyben.

S ahogy a hatvanas évek második, s a hetvenes évek első felében (műveinek immanens értékein túl) az biztosított neki megkülönböztetett helyet a közép-európai magyar nyelvterület irodalmában, hogy – a magyarországi Erdély Miklósék underground avantgárd iskolájától távol – magánosan művelte azt a *szöveg-* vagy *jel-szerű* neoavantgárd költészetet, amelyet Nyugat-Európában a francia *Tel Quel* (illetve a *Magyar Mű-*

[7] Vö. KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: *A magyar irodalom története 1945–1991,* 74.

hely) képviselt (a már említett s szintén neovantgárd irányoltságú újvidéki *Új Symposion* gárdája akkoriban inkább az ún. *kiáltás-szerű* neoavantgárdot művelte[8]), úgy a hetvenes évek második felétől máig pontosan az Esterházy-megnevezte „makacs" következetessége ad oeuvre-jének – megintcsak belső értékein túl – plusz-sajátosságokat. Mára ugyanis az avantgárd művelőinek a száma (a posztmodern dominanciája mellett) a magyar irodalomban is jócskán megcsappant: a jugoszláviai *Új Symposion* legjelentősebb alkotói Magyarországra (esetleg nyugatra) települtek, s ma már inkább szintén a posztmodern iskolákban jeleskednek; a párizsi *Magyar Műhely* – részben – Budapestre költözött, alapító költő-szerkesztői áttértek a vizuális-számítógépes költészet gyakorlatára, magyarországi – egészen fiatal – munkatársai pedig egy könnyedebb, sajnos, sokszor nagyon is könnyed, felületes, sőt olcsó neoavantgárdot-performance-t művelnek; az egykori magyarországi underground-avantgárd csoport vezéregyénisége, Erdély Miklós és a csoport egyik kitűnő tagja, Hajas Tibor meghalt, társaik (Balaskó Jenő, Halász Péter és mások) pedig elhallgattak. S ezen a teljesen átrajzolódott avantgárd térképen Cselényi László költészete ma szilárd letéteményese, szinte legletisztultabb gyakorlata annak a programnak, amelyet a párizsi *Magyar Műhely* hőskorában a lap teoretikusai fogalmaztak meg, s amely szerint az avantgárd vers olyan játék, amely lemond az ún. valóság sémáiról, s önmagából önmagát táplálva, pusztán afféle nyelvben megvalósuló aktivitásmodell.[9]

Lapozzunk bele a költő *Téridő-szonáta* című mintegy három és fél ezer soros kompozíciójába, vessünk egy pillantást arra a formálási aktivitására, amelynek alapján a fentieket elmondhattuk.

A kompozíció címe, a *Téridő-szonáta* kettős jelentésével (téridő+szonáta) a belső és külső forma ambivalenciájára látszik utalni. A *„téridő"* kifejezés azt jelzi, hogy a költő a kötet szövegeinek belső világát a modern fizika téridő elmélete szerint kívánja szervezni, a *„szonáta"* pedig a külső forma zenei tagolódására utal.

Jól szervesül – paradox módon – a nyitottságot, többértelműséget szervező elvvé emelő belső formával az alapjában véve zárt szonátastruktúra mint külső forma. A négytételesség ugyanis ide kapcsolja Heidegger *„négy egyszerűségét"*, a létezés négy részre (égre és földre, illetve szellemre és emberre) tagolódásának gondolatát, s így a szonátaforma a zártságában is a végtelenség, a fogalmilag zárt, mert nyelvi formulákba fogott, de gyakorlatilag nyitott (mert a végtelen) világmindenség képzetét sugallja. A nyelvi anyag szervezésében a szonátaszerkezetnek pedig inkább a ciklikussága érvényesül, s nem a linearitása. A reexpozíció, a variációk stb. jól segítik az egyes képsorgenezisek kiteljesedését és a kezdetekhez való visszakapcsolást. E ciklikusságon belül valósul meg a külső forma másik alapvető fontosságú – és szintén zenei fogantatású – elve: az aleatória, a nyelvi véletlen adta új jelentés befogadásának, műbe építésének „megkockáztatása". (A latin „aleatória" kockázatot jelent. Véletlen-e vajon, hogy Mallarmé – akit Cselényi a költő-ősei között tart számon – egyik főművének a címe: *Egy kockavetés...?*) Ennek a nyelvi aleatóriának, „kockavetésnek" az eszközei elsősorban a szójátékok, hangegyezések, a csonkolt, szándékosan befejezetlenül hagyott grammatikai szerkezetek, a szavak jelentéshalmazzá bontása s az ellentétezések.

---

[8] Amint az köztudott, Szabolcsi Miklós osztja föl a neoavantgárd költészetet „jel-szerű" és „kiáltás-szerű"(anarchista) irányzatokra. Vö. SZABOLCSI MIKLÓS: *Jel és kiáltás*. Gondolat, Budapest, 1971.

[9] Vö. pl. PAPP TIBOR: *Szöveg-Szójáték*, Magyar Műhely, 1978/56–57.

Summa summárum: a Cselényi „kitöréséről" leírtakat összefoglalva úgy is fogalmazhatnánk, hogy költőnk útja az avantgárd Párizson keresztül vitt a szlovákiai magyar irodalom viszonyait meghaladó irodalmi kontextusba.

S ha ezek után Grendel Lajos „kitörésére" kérdezünk rá, akkor azt mondhatjuk: az ő „Párizsa" – pályájának első szakaszában – a „posztmodern" Budapest volt. De Budapest „posztmodern" jelzője – talán, s főleg a *pozsonyi* Grendel Lajos viszonylatában – némi magyarázatra szorul.

1918-ban, a polgári Csehszlovákia megalakulásával Magyarország olyan szomszédot kapott, amelynek szelemisége bizonyos értelemben katalizátora lett a magyar szellemi, elsősorban irodalmi életnek. A két háború között a magyarországi ellenforadalmi kurzus természetesen szemben állt mindennel, ami csehszlovák volt, de Karel Čapek művei Magyarországon is hatottak, Jiři Wolker, Vitězslav Nezval, Petr Bezruč, František Halas, Anton Sova verseit a kor legnagyobb magyar költői, József Attila, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula fordították. S a hatvanas években – az ötvenes évek internacionalista kölcsönösségének szomorú-unalmas intermezzója után – ez a termékenyítő hatás folytatódni látszott: a magyar szellem megint természetes érdeklődéssel fordult a cseh kultúra szenzációi, elsősorban a filmesek, Forman, Menzel, Chytilová „új hulláma" felé, de a magyar író számára az irodalmi új hullám képviselőinek, Milan Kunderának, Josef Škvoreckýnak, Bohumil Hrabalnak, Vladimir Holannak, Jiři Kolářnak a neve is ismerősen csengett.

A hetvenes évek végén, amikor Grendel Lajos debutál (első könyve, a *Hűtlenek* című elbeszéléskötet, 1979-ben jelenik meg) ez a csehszlovák > magyar irányú hatásmechanizmus első ízben fordul meg: míg a korábbi fejlődési szakaszokban Csehszlovákia nemcsak földrajzi, hanem átvitt értelemben is „nyugatabbra" feküdt, mint Magyarország, most hirtelen Magyarország csúszik nyugatabbra. A kádári „gulyás-kommunizmus" és a husáki „sötétség-korszak" társadalmi és gazdaságpolitikai fáziskülönbsége a kultúrában is kezdi éreztetni a hatását, s fokozatosan a magyar szellemiség kerül a liberalizmus, a kísérletezés, a pluralizmus pozíciójába. Az addig magyar tájakon szinte kötelezően csodált cseh irodalom az irodalmi konvenciók, sőt szocialista realista doktrínák letéteményesévé lesz.

Véletlenül és szerencsésen esett össze ez a változás a neoavantgárd és a posztmodern őrségváltásával, szerencsésen főleg olyan szempontból, hogy a cseh < > magyar irodalmi helycsere ezzel látványosabb lett. A hetvenes évek második felében, s főleg a nyolcvanas évek elején Konrád György, Mészöly Miklós, Ottlik Géza, Mándy Iván, Esterházy Péter, Nádas Péter nemcsak témáik szokatlanságával, bátorságával „újak" Csehszlovákiában (műveik főleg a Szabad Európa Rádió cseh és szlovák adásának, de cseh és szlovák fordításaiknak köszönhetően is ismertek), hanem azért is, mert egy új szellemiség, új irodalmi irányzat: a posztmodern képviseletében jelentkeznek. S ez – paradox módon – akkor is így van, ha posztmodern szerzőnek valójában csak (részben) Mészölyt és Esterházyt tarthatjuk a sorból.

Grendel Lajos irodalmi indulását (a világirodalmi hatásokat és a magyar klasszikusok hatását természetesen leszámítva) ez a magyar posztmodern motiválja.[10] És még valami: a *Mozgó Világ*.

---

[10] Grendel maga Faulknert, Musilt, Kafkát, Hrabalt, Kosztolányit, Török Gyulát, Krúdyt, Mészölyt említi néhány írásában, mint akik a klasszikusok közül leginkább hatottak rá.

Szerzőnk szempontjából egyáltalán nem elhanyagolható tény, hogy az indulása egybeesik ennek a kitűnő folyóiratnak a fénykorával. S az még kevésbé, hogy szoros személyes kapcsolatok és eszmei rokonság fűzte a lap szerkesztői és szerzői köréhez. S természetesen ez a kapcsolat is hatott az indulására.

De tévednénk, ha úgy gondolnánk, hogy a sok hatás közepett maga Grendel, sajátos helyzeti energiáival, „nemzetiségi", azaz egyidőben külföldi és belföldi létével, egzisztenciájával teljesen feloldódott, beolvadt a magyarországi posztmodern irodalmi kánonba. A *Mozgó Világ* gárdájától ugyan valóban minden megtanulhatót megtanult, mindazon a filozófián (elsősorban Kierkegaardon és Heideggeren), szociológián, lingvisztikai irányzaton átrágta magát, amely a „Mozgó" kitűnően képzett teoretikusait is ihlette, de míg a „Mozgó" iskolájában jelen volt valami posztmodern erkölcsi relativizmus, sőt etika-ellenesség, Grendel az ott tanultakhoz annyival több etikai pluszt adott, amennyivel a husáki „sötétség-korszak" sötétebb, demoralizálóbb volt, mint a kádári „gulyás-kommunizmus". S elsősorban ez a differenciált, sokszorosan „áttételes"[11] etikai érzékenység (amely természetesen távolról sem jelentett semmilyen néven nevezendő tételességet) s a „Mozgó" képviselte irodalommodell „etikaellenessége" közötti feszültség lett a sajátosan grendeli regényminőség alapja. Ennek az alapnak a jegyében Grendel jelentősen átrendezte magában a „Mozgóban" tanultakat, s csak azt a legáltalánosabb posztmodern közös nevezőt hagyta meg trilógiájának számlálója alatt, amely szerint a regényben az ábrázolástechnika egyrészt az ábrázolás tartalmává válik, másrészt viszont egyfajta jelentésnyitottságnak, rugalmas „lehetőségmezőnek" (Umberto Eco) a kialakítását célozza.

A három könyvnek a szlovákiai magyar irodalomra vetített nagy fontosságát abban kell látnunk, hogy a szerzőnek sikerült benne olyan epikai hőst teremtenie, akit nemcsak egy szűk közösség, hanem az egyetemes emberi létezés képviselőjének is érzünk. Ez a hős a kor reprezentatív tudása és történelmi emlékezete birtokában igyekszik a kor nagy kihívásait, kérdéseit ha nem is megválaszolni, de legalább egyfajta rendbe állítani magában.

Márai Sándor írja egyik *Napló*jában: „*Amikor* (Nietzsche) *kimondta, hogy a görög tragédia hőse 'azért hős, mert a győzelem reménye nélkül harcol', kimondott egy szót, amelynek olyan felszabadító ereje (vagy pusztító hatása) van, mint a nukleáris energiának.*"[12] Grendel ilyen értelemben Nietzsche- és Márai-tanítvány is.

Az *Éleslövészet*ből idézek: „*Ám az elbeszélő nem bízik logikus, megmagyarázható, megnyugtató és végső fokon igazságos végkifejletek eljövetelében, sem általában, sem az ő és hozzátartozói konkrét sorsát illetően. Bizonyos értelemben éppen az ellenkezőjét érzi kötelezőnek a maga számára. Akiket szeret és becsül, lebeszélni a logikus, megmagyarázható et cetera végkifejletekbe vetett oktalan és jámbor hitükről. Mert ha ez sikerül, akkor talán lehet kezdeni már valamit. Vállalni is lehet egyet-mást.*" S a *Galeri*ban a Nietzschétől és Máraitól tanult életfilozófia kulcsszavát szó szerint leírja: „*EL érezte, hogy a nullapont közelébe érkezett, ahonnan már jól látni a valóságos arányokat, a dolgok autonómiáját és zsarnokságát; a tekintet tiszta lesz, de a remény megbénul, és kiölti nyelvét, mint az akasztott ember.*"

---

[11] Grendel trilógiája harmadik kötetének a címe bizonyosan nem véletlenül *Áttételek.*

[12] MÁRAI SÁNDOR: *Napló 1968–1975*. In: M.S.: *Breviárium.* Madách, Bratislava, 1992. 253.

Íme, a huszadik század polgára, aki a remény illúziója, ha úgy tetszik: Isten nélkül akar élni, mert csak illúziók nélkül *„tiszta a tekintet”*, s csak így lehet *„kezdeni”*, *„vállalni”*, azaz: tenni valamit.

Tenni, de ki ellen vagy mi érdekében? Grendel polgára – intellektualizmusával, iróniájával – az arc nélküli tömegembert, a saját létét pillanatonként feladó, a társadalmi léttel megalkuvó „galeri-tagokat” (és saját magát is) egyértelműen elítéli, de azt, hogy minek a jegyében ítélkezik, inkább csak felvillantja. Mintha azt mondaná: Ember küzdj, de ne bízz!, s ennek megfelelőn életének esztétikai és etikai stádiuma mellől hiányzik a kierkegaardi vallási stádium, a beteljesülés. Helyén egy gesztust (a gyermekének – aki előbb az anyjával Csehországba távozott – visszafogadását) és egy fohászt találunk: *„Csak most segíts megtisztulni.”* Mindkét elem egy olyan Heidegger-féle Isten nélküli „ateista vallás” irányába vág, ahol az ember maga „pásztorolja” a létet. De ebben a vallásban – miután a racionalizmus eredményei az előbbi stádiumokban alaposan relativizálódtak – a ráció leköltözik a polgár agyából a polgár szívébe, s ha el akarjuk képzelni a trilógia utolsó oldala után következő oldalakat, akkor képzeljük el a szeretet által „pásztorolt” teljes (egzisztenciális és társadalmi) lét történeteit, tetteit, vállalásait.

Összegezve az elmondottakat: Grendel Lajos és Cselényi László „kitörését” a szlovákiai magyar irodalom keretei közül a mai magyar irodalom két legjelentősebb irányzatának, a posztmodern és avantgárd (neoavantgárd) iskoláknak a felfutása és felhajtó ereje motiválta a legerősebben. Szerzőink ma e iskolák sajátos és meghatározó egyéniségei.

Befogadás és önértés

Mivel a két szerző fentebb jelzett műveinek a magyar kritikai irodalma meglehetősen nagy, sőt talán (főleg Grendel trilógiájának az esetében) adekvát is, e művek részletes elemzésétől itt most eltekintünk, s rátérünk a bevezető négy kérdéskörünk harmadik körére: mennyiben sajátította el a szlovákiai magyar s általában a magyar nyelvű olvasóközösség, a szlovák társadalom stb. ezeket a műveket, s mennyiben segítik őket az önértésben?

A 80-as években szinte nem volt magyarországi irodalmi fórum és jelentős irodalomkritikus, amely/aki ne írt volna Grendel műveről, s a szerzőt ne a magyar regénynyelv megújítójaként s magát a művet ne bátor irodalmi és társadalmi tettként értékelte volna. Azóta megjelent az íróról egy kitűnő monográfia is (Szirák Péter: *Grendel Lajos*; Kalligram, 1995), s a magyar Grendel-recepciónak e műben közölt részletes ismertetése, bibliográfiája feleslegessé teszi, hogy mi itt a szóban forgó Grendel-trilógia magyarországi fogadtatásával külön foglalkozzunk. Írjuk ide viszont a három kisregénynek azt a minősítését, amelyet Kulcsár Szabó Ernő írt le az irodalomtörténetében – úgy tűnik, időtálló érvénnyel –, s amelyet a 80-as évekbeli Grendel-irodalom mintegy összefoglalásaként is fölfoghatunk: *„Beszéd és ellenbeszéd ideológiai eredetű diszkurzusmintáit a nouveau roman elbeszélésmódjára emlékeztető eljárásokkal sikerült olymértékig oldania* (ti. Grendelnek, T. Á.), *hogy valóban új regényformák kialakításának küszöbéig jutott el.”*[13]

[13] Vö. KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: *A magyar irodalom története 1945–1991.* Argumentum, Budapest, 1993. 167. – Az igazsághoz viszont az is hozzátartozik, hogy a 90-es évek kritikairodalmának néhány képviselője ezt az „időtálló érvényt” már megkérdőjelezi. Szilágyi Márton például az *Együtt – egymásért?* c. írásában valamiféle „poszt-népi” „csapdahelyzetről” beszél,

Ezzel szemben a Grendel-regény szlovák recepciójáról el kell mondanunk, hogy az zömében nem volt adekvát, s nemcsak azért nem volt az, mert az adott társadalmi-irodalompolitikai feltételek mellett a mű bizonyos jelentéssíkjairól nem lehetett beszélni (1985-ben járunk!), hanem azért is, mert a bírálók többnyire a hagyományos módon keresték a jelentést benne, s nem vették észre, hogy olyan nyitott struktúráról van itt szó, amely valószínűleg a történelem minden szakaszában más jelentést talál majd magának. Egy írószövetségi vita résztvevői például Ladislav Ballek és Ivan Hudec regényeihez hasonlították Grendel könyvét, s Ballekkal kapcsolatban már máshol megfogalmazott jelentéseket igyekeztek felfedezni benne, ahelyett, hogy a korral szembesített saját énjüket és intellektusukat próbálták volna megfogalmazni a kapcsán.[14] Mert hisz Grendel (és általában a „nyitott mű") célja elsősorban természetesen nem valami külsőnek, a világban adottnak a leképezése (ahogy az már az eddig elmondottakból is kiderült). Egy *„dél-szlovákiai város kispolgárainak a képét"*[15] a trilógia csak felvázolja, s – a befogadásesztétikának megfelelően – *„inkább az elképzelés és észlelés feltételeit képezi le, hogy a jelben elgondolt tárgyat* (mint olvasók, T.Á.) *a magunk számára létrehozhassuk".*[16] Azaz Grendel Lajos regényét vagy olyan sajátos nyelvként (jelrendszerként) fogjuk föl, amely úgy teszi anyagává magát a tárgyát (az objektív világot) is, hogy az olvasó azt is jelként érzékeli, s az így kialakult nyelv-mű segítségével a „világba vetett" önmagát próbálja megérteni, vagy csak hagyományos tartalmakra lelünk benne.

Voltak azért olyan szlovák kritikusok is, akik Grendel művét nem másokéhoz, hanem önmagához mérték, s nem azt keresték benne, ami a „szlovák és magyar népet összeköti". (Ugye, emlékszünk még erre az internacionalista ideológiai szlogenre?!). Peter Zajac például (ugyancsak az írószövetség szóban forgó vitájában) így értékeli Grendel prózai teljesítményét: *„...a szerzői intellektus intenzív tagadása s egyidejű gyönyöre adja azt a különös feszültséget, amely Grendelnek a cseh és szlovák irodalom kontextusában sajátos helyet biztosít".*[17] Tehát: nem a téma hasonlósága, nem a környezetazonosság, s még csak nem is a kifejezésbeli esetleges egyezések, hanem az *„intellektuális szerzői teljesítmény"*, a *„különös feszültség"*, a *„sajátszerűség"* azok az értékek, amelyek a szlovákiai magyar szerzőt ahhoz a bizonyos szlovák kontextushoz vezetik.

Jozef Bžoch még konkrétabb, mikor leszögezi, hogy Grendel művében *„...az elbeszélő viszonyulása a valósághoz, a 'tartalomhoz' fontosabb, mint maga a tartalom"*,

---

amelyből *„azáltal vélték kiszabadítani az új próza kritikusai a határon túli prózaírók újabb nemzedékét, hogy néhány reprezentánsukat – voltaképp alaposabb elemzés nélkül – a paradigmaváltás gárdájához tartozóként kezdték emlegetni. Ez adta meg aztán Grendel Lajos (...) hazai tekintélyét, noha művei(...) ennek a várakozásnak egyre kevésbé tudnak megfelelni."* (Szilágyi Márton: *Kritkia berek.* Balassi Kiadó, 1995. 32–33.) Az ilyenfajta vélemények – megítélésem szerint – legalább annyira általánosítanak „lefelé", mint amennyire az általuk bírált kritikusok – az induló Grendelt értékelve – esetleg „fölfelé" általánosítottak. Az alaposabb elemzés valószínűleg Kulcsár Szabó Ernőnek adna igazat, azzal a megszorítással, hogy Grendel későbbi művei már valóban hagyományosabb értékeket képviselnek irodalmunkban, mint az itt elemzett trilógiája.

[14] A vita anyagát lásd a *Romboid* c. folyóirat 1986/11. Számában: *Kritici diskutujú o Lajosovi Grendelovi*! A továbbiakban: *Kritici.*

[15] Ez utóbbi kitétel I. Sulíktól, a *Romboid*-vita egyik prominens résztvevőjétől származik.

[16] WOLFGANG ISER: *Der Akt des Lesens.* 1976. 107. Idézi: Kulcsár-Szabó Ernő: *Műalkotás-szöveghatás.* Magvető, Budapest, 1987. 446.

[17] Peter Zajac in: *Kritici.* Romboid, 1986/11.

s hogy itt *„A tettetett és valós, a bizonytalan és biztos, a feltételezett és igaz, az ember kis történetei és az ún. nagy történelem állandó szikrázó egymásbajátszása bizonyítja a dolgok kétértelműségét, sőt többet, a világ relativitását”*. S Jozef Bžoch – közvetve – arról a bizonyos kontextusról is fontosabbat mond, mint Ďurišinék mondtak: *„Ilyen intellektuális alámerüléshez, bizony, nem vagyunk szokva* (értsd: a szlovák literátorok, T. Á.), *sem ilyen magas fokú szellemi kulturáltsághoz, sem ilyen stílushoz, amely (...) gondolkodásra késztet, amelyik maga nem hazai szinten gondolkodó, ám mégis a hazai szintből kinövő.”* [18]

Grendel Lajos ugyanis úgy lett része a „szlovák irodalmi kontextusnak”, hogy arra részben vissza is hatott. Bizony, a nyolcvanas évek szlovák posztmodern irodalma jóval szegényesebb lenne Grendel szlovákra fordított regényei és elbeszélései nélkül, s a szegényesebb kontextus valószínűleg a szlovák posztmodern próza jeleseinek, Pavel Vilikovskýnak, Martin Bútorának, Dušan Dušeknek és Dušan Mitanának a műveit is szegényesebb jelentésekkel töltené föl.

De Grendel hatása a szlovák prózairodalom fiatalabb évjáratainak a műveiben mérhető le a legegyértelműbben. Elég csak Václav Pankovčin, Vladimír Balla, Pavol Rankov, Peter Pišťánek vagy Ján Litvák novelláiba beleolvasnunk, hogy lássuk: Grendel *„úgy bizonyította be művei életképességét”*, és teremtett szinte iskolát a fiatalabb szlovák írók számára, ahogy azt (az irodalmi szintézisről elmélkedve) F. X. Šalda már évtizedekkel ezelőtt papírra vetette: *„Az igazi szintézis ott van jelen, ahol olyan mű jött létre az alapján, amely azzal bizonyította be életképességét, hogy egy sor új mű születésének lett ösztönzője; olyan új művek születésének, amelyek aztán becsülettel megvédik jogukat az élethez és napfényhez.”*[19]

S ezzel a ténykedésével szerzőnk jelentősen beleszólt abba a vitába is, amely az ún. nemzetiségi irodalmak mibenlétéről s ezen irodalmaknak a nemzeti és többségi (a szlovákiai magyar irodalom esetében az „anyaországi” magyar és a szlovákiai szlovák) irodalmakhoz való viszonyáról folyik nálunk évek óta. Műveinek két- és többirányú hatásából ugyanis egyértelműen következik, hogy az irodalmilag valóban *„életképes”* műveket, attól függetlenül, hogy „nemzetiségi” vagy „nemzeti” viszonyok között születtek, nem lehet nemhogy „nemzetiségi”, de még „nemzeti” keretek közé sem zárni, mert igaz ugyan, hogy az irodalmi mű egzisztenciálisan kötődik egy konkrét nemzeti nyelvhez, de mintha a konkrét nemzeti nyelv fölött létezne még egy másik nyelv is, amelyet nem is nyelvnek, hanem inkább olyan jelrendszernek kellene neveznünk, amelyben minden személy, fogalom, tárgy, elmélet és gyakorlat, amellyel az ember (és az emberi civilizáció) valaha is találkozott, s neki jelentést tulajdonított, *jelnek* minősül. Sőt: az irodalom – ahogyan azt már dolgozatom más helyén is jeleztem – ilyen vonatkozásban olyan nyelvvel való manipulációnak tűnik, amelynek során a jelentés visszaváltozik egyrészt konkrét dologgá (személlyé, fogalommá, tárggyá, elméletté, gyakorlattá stb.), másrészt jellé (azaz most már jelentéssel bíró valamivé) szublimálódik. Az irodalom, a jó irodalom, a nagy irodalom mintegy ennek a nemzeti nyelvek fölötti nyelvnek a jelrendszerét bővíti, tágítja, s talán mondanom sem kell, hogy ilyen-

---

[18] JOZEF BŽOCH: *Grendelove Odtienené oblomky* (Grendel Árnyalt töredékei). Ľud, 1986. május 24. 120. sz., 4.

[19] FRANTIŠEK XAVER ŠALDA: *O smyslu literárních dějín českých*. (A cseh irodalomtörténet értelméről.) In: F. X. Šalda: *Studie literárně historické a kritické* (Irodalomtörténeti és kritikai tanulmányok). Melantrich A. S. Praha, 1937. 129.

formán ez a bővítés, tágítás az illető irodalomnak egyben értékmérője is, s hogy „nemzetiségi" irodalmi művet épp úgy, mint „nemzetit" csak ilyen igénnyel érdemes írni, s ami ezen a mércén alul van (legyen az – eredetét tekintve – „nemzetiségi" vagy „nemzeti"), így is, úgy is pusztán helyi értékű írásbeliség.

Ezt a „bővítést" persze nagyban segítheti vagy gátolhatja a mű fordítása (amelynek köszönhetően a mű abba a bizonyos „nyelvek fölötti jelrendszerbe" – amit pontatlanul „világirodalomnak" is szoktunk nevezni – vagy bármely másik nyelv irodalmába bekerülhet), s Grendel trilógiájának szlovák változata (s a változatnak a szlovák irodalmi kontextusba kerülése) vonatkozásában azt kell mondanom, hogy az írónkat nemcsak a tehetsége, hanem a szerencséje is segítette, mert Karol Wlachovský nemcsak kitűnő fordítója, hanem szinte szerzőpárja is lett. Ugyanis amellett, hogy az eredeti mű esztétikai értékeit szinte maradéktalanul visszaadta, a mű jelentésszintjeit meg is toldotta eggyel (a fordításhoz csatolt *Edičná poznámka* — szerkesztőségi megjegyzés – tanúsága szerint a szerzővel egyetértésben): az „uhorský" (Hungarus) és „maďarský" (magyar) kifejezések, s a belőlük következő kettős nyelv-, hagyomány- és történelemszemlélet mesteri váltogatásával ugyanis Grendel *Elbeszélőjét* olyan polikultúrájú írástudóvá transzponálta, aki mai identitását tekintve magyar, de 1918 előtti történelemtudatát illetően inkább „Uhor" (Hungarus), mert a történelmi Uhorsko (Hungaria) teljes kultúráját képes befogadni.[20] [Ezt a „kettős identitású" szlovákiai embertípust a szlovák irodalomban általában lekezelik, esetenként sértő szándékkal „maďarónnak" (szlovákból elfajzott magyarnak) nevezik, de újabban – hála Istennek – nem kevés azoknak a tekintélyes szlovák értelmiségieknek a száma sem, akik pozitív programjuknak tartják az „Uhorsko" közös történelmi hazaként való vállalását.] Grendel-Wlachovský „Uhor–magyar" *Elbeszélője* – a többnyelvűségénél és többkultúrájúságánál fogva – simán beleilleszkedik a mű posztmodern strukturáltságába, végletes nyitottságába, erkölcsi és világszemléleti relativizmusába, a szlovák olvasó számára pedig plusz jelentéseket is hordoz.

Nem volt ilyen szerencséje a fordítójával dolgozatunk másik „hősének", Cselényi Lászlónak, akinek a fentebb jelzett kompozíciójában sikerült egy legalább annyira nyitott s így többértelmű műstruktúrát létrehoznia, mint amilyet Grendel trilógiája képvisel, fordítója, Marta Podhradská azonban a fordításában (László Cselényi: *Sonáta časopriestoru*, Bratislava, 1987) ezt a nyitottságot, többértelműséget nemhogy tovább nyitotta, bővítette volna, hanem – minden igyekezete ellenére is – inkább szűkítette, az eredeti szöveg irritáló, új meg új értelmezéseket provokáló éleit lekerekítette, egyetlen jelentések irányában értelmezte. Nem véletlen, hogy mikor a szlovák kritikusok a *Romboid c.* folyóiratban Cselényi *Téridő-szonátá*ját vitatták, akkor Tibor Žilka ezt mondhatta: *„A szöveg szlovák változata – Marta Podhradskának köszönhetően – a befogadást tekintve megközelíthetőbb, mint maga az eredeti.* [21] Nem kétséges, hogy Žilka a fordítás elismerő minősítésének szánta a kijelentését, de én Podhradská szövegének ezt a „recepciós megközelíthetőségét" inkább negatívumnak érzem, mintsem pozitívumnak. Cselényi ugyanis – Grendelhez hasonlóan s szintén W. Iser recepciós esztétikájának vonatkozó passzusával jellemezhetően – nem a *„jelben elgondolt tárgyat"*, hanem

[20] A szlovák nyelv az „Uhorsko" és „Maďarsko" kifejezésekkel megkülönbözteti az 1918 előtti és utáni Magyarországot.

[21] Tibor Žilka in: *Kritici diskutujú o Lászlóvi Cselényim* (Kritikusok Cselényi Lászlóról vitáznak). Romboid, 1988/5.

csak *„az elképzelés és észlelés feltételeit képezi le”*, Podhradská ezzel szemben mindig egy feltételezett-előlegezett tárgy és jelentés, azaz egy zárt interpretáció irányában alakítja Cselényi szövegszerkezeteit. S a mű makrostruktúráját ugyanúgy, mint a mikrostruktúráit.

Feltételezem, nem szándékosan, hisz a mű fordításához csatolt *Náhoda alebo zákonitosť* (Véletlen vagy törvényszerűség) című utószavának tanúsága szerint ő maga is tisztában van Cselényi művének jelentésbeli és *„szövegi polifóniájával”* , s le is írja, hogy költőnk *„szonátája”* egyszerre játszódik *„A legbensőségesebb térben és az emberiség, a nagyvilág terében”*[22], mégis, mikor az eredeti szöveg transzlációjára kerül sor, akkor Cselényi nyitottsága és többértelműsége, ha nem is sikkad el, de valami fordított trendbe áll: mintha bezáródni igyekezne, illetve az egyetlen konkrét jelentés felé konvergálna.

Néhány példa az elmondottakra: A mű árvíz-motívumáról Ján Buzássy (a *Téridő-szonáta* talán legértőbb szlovák recipiense) így ír: *„...úgy gondolom, hogy e költemény a részleteit tekintve ugyan bonyolult, de mint egész, áttetsző. A kevésbé iskolázott olvasó is megérti, hogy nem a valóságosan megtörtént árvízről szól. Tulajdonképpen a világmindenség metaforája ez, s nem csak a Csallóközé vagy azé a néhány emberé, akiket az árvíz közvetlen érintett.”*[23] Ugyanez az árvíz-motívum Marta Podhradská fentebb idézett utószavában így konkretizálódik, szűkül a csallóközi árvíz tényére (és csak arra): *„Cselényi versvilágának valamennyi jelentéssíkját egyetlen központi motívum kapcsolja össze: az 1965-ös nagy, dunai árvíz. Abban az időben Cselényi újságíró volt, s mint a keserves események szemtanúja egész sor riportot írt a csallóközi tragédiáról.”*[24]

Még nyilvánvalóbb a konkretizáló, az egy jelentés irányába törő műfordítói reflex magukban a versfordításokban. Lapozzunk bele Podhradská fordításkötetébe, s hasonlítsuk össze, mondjuk, a *4423* számú strófát (csak úgy találomra ragadom ki e részt!) az eredetijével. (Egyébként a strófa száma helyesen nem *4423*, hanem *4/4/2/3* lenne; Cselényi Wittgenstein *Tractátus*a számozásának mintájára jelzi szövegeit. A magyar *Téridő-szonátá*ban ez a szakasz a *1/1/2/3* jelzést viseli.)

Az eredeti szöveg:

Tüskeágy tövises képzelet
kénytelen képzelet trilla-sokk
Magasfeszültség-hegy többlet-egy
tekercs-ária kettészakadt
A bőr alatt feszülő hengerek
telepített gondolat hiány-fa
Feszíti az izmait dühös
vita-kín a bőre elszakadt

---

[22] MARTA PODHRADSKÁ: *Náhoda alebo zákonitosť* (Véletlen vagy törvényszerűség). In: LÁSZLÓ CSELÉNYI: *Sonáta časopriestoru*. Slovenský spisovateľ, 1987. 121.

[23] Ján Buzássy in: *Kritici diskutujú o Lászlóvi Cselényim* (Kritikusok Cselényi Lászlóról vitáznak). Romboid, 1988/5.

[24] Marta Podhradská: i. m., uo.

Podhradská fordítása:

Pichľavá predstava lôžko z tŕňov
násilná predstava po/hod/a – šok
Vrchol napätia v prebytku /jed/nej
v polke cievky ária rozťatá
Pod kožou napnuté valce stromy
chýbajúce ú/toky myšlienok
V zúrivom spore napínajú sval
v utrpení praskajúcej kože[25]

Aki nem tud magyarul, s csak a szlovák fordítást érti, azt hihetné, egy Breton-szöveget, afféle *„l' union libre"* -t olvas. A szürrealista szabad asszociációkat összefogja, egy jelentés felé tereli az egyetlen állítmány, a *„napínajú sval"* (feszítik az izmot): a költő felsorolja, hogy mi minden és hol *„napína sval v zúrivom spore"* (feszíti az izmot dühödt vitában). Az eredeti szövegegyüttesnek viszont három állítmánya van (*„Kettészakadt", „feszítik", „elszakadt"*), s mind a három más irányba lendíti ki a jelentést. De ami ennél is lényegesebb: a szövegegyüttes strukturáló energiája éppen a szavak mondattá szerveződésének az állandó akadályozása, az esetleges jelentéscsomósodások azonnali szintaktikai ellenpontozása, s az így számtalan mondatlehetőséget magában hordó dúsított szöveget (afféle nyelvi hasadó anyagot) egyetlen szabályos mondatként értelmezni és fordítani, enyhén szólva is az eredeti mű stílusszintjeinek a gyöngítése. Például: a *„Bőr alatt feszülő hengerek"* szerveződő félmondatát azonnal szétrobbantja a mondattanilag értelmezhetetlen *„telepített gondolat hiány-fa"* szóegyüttes, a *„Pod kožou napnuté valce stromy"* (A bőr alatt feszülő hengerek fák) sort viszont mondattanilag szabályosan tovább fejleszti a „ *chýbajúce ú/toky myšlienok*" (a gondolatok hiányzó folyamai/támadásai) sorzárlat. (A jelentéstani pontatlanságoktól most eltekintünk!)

Marta Podhradskának persze nem volt könnyű a dolga: az a szlovák versnyelv ugyanis, amelyre Cselényi szövegeit le lehetne fordítani, egyszerűen hiányzik. Mint ahogy hiányzik például az a szlovák konkrét költészet is, amelyet a cseh lírában Jiří Kolář, Ladislav Novák és Josef Hiršal teremtett meg. (A szlovák irodalomtörténetek néha „konkretistáknak" nevezik az ötvenes évek második felében színre lépő Ján Stachót, Ľubomír Feldeket, Ján Ondrušt, Jozef Mihalkovičot, az ún. trnavai csoport tagjait, pedig 1997-ből visszanézve, az akkori költészetük inkább a 30-as évekbeli szlovák „nadrealizmus" – szürrealizmus tovább fejlesztésének tűnik.) Márpedig annak a konkretista hagyománynak és „önmagát generáló" szövegköltészetnek az ismerete nélkül, amely a mondatot szavakra, sőt hangokra, betűkre bontja, majd az így nyert nyelvi elemek szöveggé vagy grafikai képpé strukturálásánál a véletlenszerű megfeleléseket érvényesíti, s ezzel tulajdonképpen a nyelvet teszi meg egyetlen tárgyává, ennek a költészetnek az ismerete és felhasználása nélkül Cselényi költészetét valóban csak a szürrealisták nyelvére lehetett lefordítani.

A létező szlovák versnyelvek közül talán még leginkább Ján Ondruš mai, a jelentéstől teljességgel izolált jelekből összeállított, erősen fragmentális nyelvén lehetne elképzelni, dehát akkor a fordítást magának Ondrušnak kellett volna elvégeznie, s akkor

[25] Marta Podhradská szlovák fordításait a következő kiadás alapján idézzük: LÁSZLÓ CSELÉNYI: *Sonáta časopriestoru* (Téridő-szonáta). Fordította: Marta Podhradská. Slovenský spisovateľ, Bratislava, 1987.

a szlovák *Téridő-szonáta* ma valószínűleg még annyira sem volna Cselényié, mint Marta Podhradská fordításában.

Az elmondottakat összefoglalva kijelenthetjük, hogy Cselényi László költészete ma még a meglévő recepciós kezdemények ellenére is nagy ismeretlenje, felfedezendő területe a szlovák irodalmi kontextusnak.

A mű magyar fogadtatásáról dolgozatunk bevezetőjében már szóltunk. Elmondtuk, hogy Cselényi szlovákiai magyar recepciója a hatvanas években és a hetvenes évek első felében szinte a nullával egyenlő, s nem sokban különbözik ettől az akkori magyarországi kritikai visszhang sem. Ebben az időben a költő pályájának az alakulását inkább csak a nyugati magyar fórumokon (párizsi *Magyar Műhely*, a *Szabad Európa Rádió* magyar adása stb.) kísérik figyelemmel. Az áttörés 1978-ban következik be, amikor a szerző tizenhárom éves szünet után (az 1965-ben megjelenő *Erők* című kötetét követően) új kötettel, a *Krétakor* című gyűjteményével jelentkezik.[26]

E műre – húsz év távlatából is úgy tűnik – érdemes volt tizenhárom évig készülni: grandiózus, csak a *Téridő-szonáta* mércéjével mérhető vállalkozás. Első darabja azon változatok hosszú sorának, amelyeket a költő egy bizonyos „megíratlan" és megírhatatlan költeményhez azóta is folyamatosan ír. S ráadásul egy olyan kitűnő értelmező tanulmány kíséretében jelent meg, amely ma is a Cselényi-recepció egyik alapműve. Szerzője Zalabai Zsigmond [27], aki már akkor elég pontosan beméri a Cselényi-féle költői kísérletezés irányát, mondván, hogy a *Krétakor* szabálytalan eposz (azaz tulajdonképpen olyan mű, amely az eposz keretei között az eposz mai lehetetlenségét demonstrálja), s egyszerre jellemző rá a megszerkesztettség és a szabad rögtönzés. S bizonyítja az állítását Zalabai olyan mikrofilológiai felkészültséggel és pontossággal, ami bizony akkoriban a mi tájainkon még eléggé ritka madár volt, s mint ilyen már önmagában is minősítette, megemelte a tárgyát.

Zalabai kritikáját aztán – főleg a magyarországi irodalmi sajtóban – az értő és elismerő Cselényi-kritikák meglehetős rendszerességgel és elég nagy számban követték és követik. Sőt az elismerés ezekben a kritikákban – épp a Zalabai differenciált szemléletű első dolgozatát leszámítva – talán kicsit túlzó is, hisz Cselényi kompozícióiban általában – újdonságuk és megformáltságuk ellenére is – vannak üresjáratok, olcsóbb megoldások.

A Cselényi-kritikai recepció másik hiányossága, hogy szinte kizárólag az avantgárd iskola feltétlen hívei írják, így hiába keressük bennük annak a transzgresszív kapcsolódásnak a nyugtázását, amely Cselényi avantgárd és neoavantgárd kísérleteit a posztmodern iskolákhoz közelíti, illetve fordítva: a magyar posztmodern irodalmat az avantgárd és neoavantgárd áramlatához (s így Cselényi szövegeihez is) köti. [Annak az általánosabb jelenségnek egyik konkrét esetéről van itt szó, amelyet Balassa Péter 1987-ben így fogalmazott meg: *„Nálunk (...) a posztmodernnek tulajdonított radikálisan új (...) valójában egy (...) vétkesen elhallgatott hatvanas évekbeli, késő avantgárdnak, talán ezúttal valódi neoavantgárdnak köszönheti mindenét: újdonságát, viszonylagos elfogadottságát, saját magát."*[28]] Ennek a kapcsolódásnak a vizsgálata viszont, úgy tűnik, már a kutatók-kritikusok újabb nemzedékeire vár.

---

[26] CSELÉNYI LÁSZLÓ: *Krétakor*. Madách, 1978.

[27] ZALABAI ZSIGMOND: *Utószó avagy egy szöveg olvasata*. In: Cselényi László: *Krétakor*. Madách, 1978. 163–174.

[28] BALASSA PÉTER: *Plusz-mínusz posztmodern*. In: B. P.: *Hiába: valóság*. Jelenkor, Pécs, 1989. 184.

E fejezet befejezéseként jegyezzük még föl a Cselényi-irodalomból a költő művének értelmezései közül a két legérdekesebbet és egyben legjellemzőbbet.

Nagy Pál, a párizsi *Magyar Műhely* szerkesztője 1984-ben azt az érdekes s ma már kuriózumnak ható kérdést vizsgálva, hogy *„Van-e strukturalista regény, mint volt 'új regény'? Vers? Balett? Színpadi mű? Strukturalista zene?"* – arra a megállapításra jut, hogy ilyen strukturalista képződmények természetesen nincsenek, viszont – jegyzi meg –, arra a kérdésre, hogy *„vannak-e strukturalista jegyek a mai magyar irodalmi alkotásokban, igenlő a válasz".*[29] S mikor az észrevételéhez példákat keres, akkor elsőként Cselényi László neve jut eszébe (másodikként és utolsóként a bostoni Bakucz Józsefé), s leírja vele kapcsolatban a több mint érdekes, de még máig sem végiggondolt mondatot: *„Alkotó módon járult hozzá a kor egyik áramlatának, a strukturalista és nyelvfilozófiai, szövegelméleti ihletésű modern költészet kiteljesedéséhez."* [30]

A másik mindenképpen megemlítendő, Cselényiről szóló tanulmány a debreceni Alföldben jelent meg Szilassy Zoltán tollából, s inkább összefoglaló, mint felfedező jellegű, de mindenképpen Szilassy bizonyítja be először adekvát elemző apparátussal, azaz hitelesen, hogy Cselényi életművében tulajdonképpen a Duna, illetve Közép-Európa modern mítosza van megépülőben.[31]

A szöveg visszatérése a nyelvbe

S ezek után – mintegy a dolgozatunk befejezéseként – tegyük föl az utolsó kérdésünket: irodalomtörténetileg hová, melyik irodalom rendszerébe sorolhatók hát be a két szlovákiai magyar szerző itt tárgyalt művei?

Mielőtt valamiféle összefoglaló választ próbálnánk a kérdésre kreálni, szögezzük le: az ilyen problémák tisztán elméletiek, az alkotók számára nem valósak. Az írók mindig az adott nyelvből és jelentéseiből építkeznek, s nem magyar vagy szlovák nemzetiségi vagy nemzeti irodalmat akarnak alkotni, hanem magyar vagy szlovák vagy angol stb. nyelvű verset, prózát, drámai művet írnak. A helyzet akkor és ott válik problematikussá, mikor a belőle adódó elméleti kérdések az irodalom teoretikusai számára sem jelentenek kihívást.

Konkrétan és érthetőbben: az elmúlt évtizedekben egyre-másra íródtak térségünkben (a Kárpát-medencében) a magyar nemzetiségi irodalomtörténetek és lexikonok, s közben egyetlen összefoglaló elméleti munka, monográfia sem vizsgálta meg az ún. határon (értsd: Magyarország határain) túli magyar irodalmiság elméleti alapjait, senki sem tette föl magának a szókratészi kérdést, a „to ti?"-t úgy, hogy megnyugtatóan meg is válaszolta volna azt. (A bevezetőben említett Durišin-tanulmány s a hasonlóan kisebb terjedelmű, inkább csak problémafölvető alkalmi írások, cikkek természetesen nem helyettesíthetik a tudományos monográfiákat.) Irodalomtörténészeink olyasmivel foglalkoztak hát, amiről nem tudhatták biztosan, hogy létezik-e egyáltalán. Természetesnek vették a „határon túli magyar irodalmak" autonóm létét, azt a valamit, ami már akkor (a szocializmus bezártsága idején) sem igen volt természetes, most, a határok átjárhatósága, spiritualizálódása korában meg egyenesen szembeötlő a problematikussága.

---

[29] NAGY PÁL: *Kortárs eszmei áramlatok és a mai magyar irodalom.* Magyar Műhely, 1984/69.

[30] Nagy Pál: uo.

[31] SZILASSY ZOLTÁN: *Duna menti krétakör.* Alföld, 1987/4.

De most meg aztán azt vesszük természetesnek, hogy a szóban forgó irodalmak (illetve alkotóik) az ún. egyetemes (egyetlen?) magyar irodalom részei. Holott erre a bizonyos „egyetemes magyar irodalomra" ugyanúgy rá lehetne (és rá kellene) kérdeznünk, hogy „mi ez?", mint a „nemzetiségi irodalmak" fogalmára.

A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének tekintélyes folyóirata, a *Helikon*, 1992-ben, illetve 1996-ban tematikus számokban foglalkozott az ún. frankofón irodalmak sajátosságaival, illetve a német nyelvű irodalmak „egységének" a problémájával. A magyar nyelvű irodalmak „egységének", illetve „egyetemességének" a problémája szintén megérdemelne az akadémiáink részéről egy kis figyelmet. Ellenkező esetben most majd „egyetemes" magyar irodalomtörténetek születnek úgy, ahogy korábban „nemzetiségi irodalomtörténetek" születtek: elméleti alapvetés nélkül, a tárgy létkérdéseinek, problematikusságának a tisztázása nélkül. Az „anyaországi" és „határon túli" magyar irodalmak esetében ugyanis szintén arról a kérdésről van szó (s még akkor is, ha a színjáték nálunk kisebb színpadon játszódik), mint az angliai és egyéb angol nyelvű, a németországi és egyéb német nyelvű s a franciaországi és egyéb francia nyelvű irodalmak esetében: egy nyelven belül elképzelhető-e egyáltalán több autonóm, saját értékrendű irodalmi közösség; más szóval: jelenthet-e valami meghatározó sajátosságot (s ha igen, milyet) a svájci német irodalom számára a svájcisága, a guadeloupe-i francia irodalom számára Guadeloupe, s a szlovákiai magyar irodalom számára Szlovákia határai? S ha nem, illetve ha az egyetlen (közös) nyelv immanenciái annyira meghatározzák a nyelv valamennyi részirodalmát, hogy ezek autonómiája illuzórikus (sőt amennyiben a provinciális beszűkülés irányába mutat, egyenesen káros), akkor az ún. nemzeti irodalom vajon ezen a meghatározottságon belül meddig terjed, s mi van rajta túl, mi van a nyelv határai és a nemzet határai közötti terra incognitában?

A probléma sokágú, bonyolult és ellentmondásos (csak egy példa az ellentmondásosságára: a guadeloupe-i irodalomnak a saját és sajátos mitológiája külön jelrendszert s így külön „nyelvet" is jelent/jelenthet a francia nyelven belül, míg a szlovákiai magyar irodalomnak ilyen saját mitológiája természetesen nincsen), de éppen a bonyolultsága és ellentmondásossága miatt igényelne a tárgy tudományos közelítést.

Az ilyen tudományos előkészítés, az elméleti alapok lerakása nélkül lehetetlen a megnyugtató irodalomtörténeti besorolása Cselényi László és Grendel Lajos műveinek is. Mert az az elemzéseinkből és elméleti fejtegetéseinkből – azt hiszem – kitűnt, hogy a nemzeti és társadalmi didaxis s a tükrözési és helyi hasznossági elv által meghatározott ún. szlovákiai magyar nemzetiségi vagy kisebbségi irodalom kereteit mindkettő túlnőtte, de az már kevésbé derült/derülhetett ki, hogy hová, mibe nőttek bele? A magyar nemzeti irodalomba? S ki vizsgálta meg alaposan, hogy 1998-ban mi az, hogy „nemzeti irodalom"? Ki mérte ki – ismétlem –, hogy egy nyelv határain belül meddig nemzeti irodalom a nemzeti irodalom akkor, amikor a nemzet maga már régen nem azonos azzal a klasszikus nemzetformációval, amely az újkori nemzeti irodalmakat megteremtette? Ki gondolkodott el a „nemzeti irodalom" esetleges metamorfózisain akkor, amikor mondjuk, az ugandai angol nyelvű irodalom semmiképpen sem sorolható az angol nemzeti irodalomhoz az egyik oldalon, a másik oldalon viszont a goethei Weltliteratur már csaknem kétszáz éve fungál (úgy-ahogy!), s legújabb fejezetében az intertextualitás olyan hódításokat végez, hogy a szövegközi utalásai miatt lassan már a hagyományosabb nép-nemzeti irodalmi alkotást is csak a világirodalom ismeretében lehet értelmezni.

Én a magyar irodalomtudományban egyedül Szegedy-Maszák Mihálytól olvastam idevágó eszmefuttatásokat, s ő úgy látja, hogy *„A nemzeti jelleg* (az irodalomban, T. Á.) *ugyanúgy elhalványulhat, mint ahogyan a nyelvjárások veszítettek az önállóságukból, már csak azért is, mert a katonai s gazdasági egyeduralom a civilizáció egyetlen mintájává emelheti az Amerikai Egyesült Államokat".*[32]

A „nemzeti irodalom" fogalma tehát – valljuk be – ma lassan már ugyanolyan problematikus, mint a „nemzetiségi irodalomé", a szerzőink irodalomtörténeti besorolása körüli ellentmondások feloldására tehát ez sem alkalmas.

De problémák vannak a világirodalom goethei formulájának mai működése körül is. Goethe ugyanis annak az angol nyelvű Schiller-életrajznak az előszavában, ahol először írja le a nevezetes *Weltliteratur* kifejezést, végig a *„befogadás szellemi igényéről"*[33] beszél. (A skót Thomas Carlyle Schiller-életrajza is azért lelkesíti, mert *„ez az idegen Schiller műveit tulajdon művei forrásaként"* is *„becsüli és tiszteli".*[34]) Az azóta eltelt kétszáz esztendő alatt viszont a „világirodalom" kifejezésen mi, kis népek egyre inkább valamiféle szellemi *„árukivitelt"* értünk (az „árukivitel" is Goethe kifejezése): adva vannak a nemzeti irodalmak, amelyek afféle „fejlődő országokként" el akarják adni termékeiket az irodalom világpiacán „a szellem tőkéseinek". Csak azt nem tudjuk, hogy hol van ez a „világpiac". Ugyanis sajnos, vagy éppen hála istennek, olyan egyetemes világnyelv és világirodalom, mint amilyen a középkorban és a humanista reneszánsz idején a latin nyelv és irodalom volt, ma nem létezik, anélkül pedig a *„Weltliteratur"* természetszerűen vált egyfajta elvont paradigmává, kánonná, a különböző nyelvű irodalmak fölött lebegő értékrenddé. Tudunk róla, hogy van, de hogy kik az alakítói, az nagyon véletlenszerű, változó, s így meglehetősen rejtélyes valami. Megfoghatóvá mindig az egyes nyelvekben megképződő (mert ott a fordítások s a nyelv és irodalomanyag kondíciói révén művek rendszerében is megjelenő) „világirodalom" konkretizálja. Eszerint viszont annyi „világirodalom" van, ahány fordításra képes nyelv és irodalom létezik.

Ez utóbbi mondatot pedig úgy kell értenünk, hogy a műfordítás (a művészi fordítás!) nemcsak információ egy idegen nyelvű mű létéről, hanem újraalkotása is az eredeti műnek. Mégpedig olyan módon, hogy az új alkotásban egyaránt érvényesül a forrásnyelv s a célnyelv géniusza, valamint a szerző és a műfordító tehetsége. Sőt a *Weltliteratur* eredetileg (azaz Goethe elképzelése szerint) esetleg nem is volt más, mint ennek a négy (esetleg több) irodalmi-alkotói tényezőnek az összjátéka. Goethe csak azt felejtette el megjegyezni, hogy ez az összjáték mindig egy konkrét nyelvben valósul meg, válik alkotó energiává; a *„befogadás szellemi igényét"* csak egy konkrét nyelv képviselheti, sohasem valamiféle elvont kánon, értékrend. Pontosabban nem is egy nyelv, hanem a nyelvek, kultúrák sokasága, amelyek – ahogyan azt napjainkban Derrida már pontosabban megfogalmazta – egytől egyig *fordításra vannak ítélve.* Olyan „fordításra" persze, amelybe beletartozik a derridai dekonstrukciós folyamat, az emberiség műveltségének újraírása, az intertextualitás, a vendégszövegek, az allúziók, a palimpszesztus rendszerszerű alkalmazása, egyszóval a kultúrák párbeszéde is.

---

[32] SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY: *Az összehasonlító irodalomkutatás időszerűsége.* Literatúra, 1994/2.

[33] GOETHE: *Thomas Carlyle: Schiller élete.* In: Goethe: *Irodalmi és művészeti írások.* Európa, Budapest, 1985. 257.

[34] Goethe: i. m. 258.

S ha a világirodalmat ilyen tágan értelmezett „műfordítói" folyamatként, olyan széles körű világ-világműveltségértésként és önértelmezésként fogjuk föl, amely egy végletes nyitottság, befogadókészség alapján, de egy konkrét nyelvben képződik meg, akkor talán ezeknek a konkrét magyar, szlovák stb. „világirodalmaknak" az irodalomtörténetei lehetnének azok a rendszerek, amelyeket az ún. határon túli szerzőink sem éreznének Prokrusztész-ágynak.

Ezekben a külön-külön megképződő „világmagyar", „világszlovák" stb. irodalmakban könnyűszerrel elhelyezhető lenne a mi szerzőink, Cselényi László és Grendel Lajos *Téridő-szonáta",* illetve *Éleslövészet-Galeri-Áttételek* c. műve is, amelyek ugyan annak a bizonyos elvont világirodalmi kánonnak vagy paradigmának az alakulásába, amelyet általában és pontatlanul – ahogy azt fentebb már elmondtam – világirodalomnak nevezünk, eddig még nem szóltak bele, de az biztos, hogy a magyar és szlovák nyelvben megképződő „világirodalom" náluk nélkül nem lenne az, ami. Nyitottságukkal és befogadóképességükkel e szerzők az itt tárgyalt műveikben a kultúrák világirodalmi dialógusát teremtették meg, mégpedig úgy, hogy ennek a dialógusnak a magyar (és a szlovák fordításaik révén a szlovák) nyelv immanenciái is részesei.

S most talán külön kellene még szólnunk arról, hogy melyek ezek az „immanenciák", de ez egyrészt túl messze vinne bennünket az eredeti témánktól, másrészt – érintőlegesen – a két mű részletes elemzése során már szóltunk is róluk. Itt és ilyen vonatkozásban csak annyit jegyezzünk még meg – részben bizonyos magyarországi irodalmi vitákra is utalva –, hogy az elemzett két mű nyelve egyszerre szövegszerű és világszerű, más szóval Cselényi és Grendel nyelvének immanenciájába egyaránt beletartozik a jel és jelentés.

Mégpedig úgy, hogy az a természetes, a beszélt nyelvben is folyó oda-vissza játék, amelynek során a jelentés szakadatlanul puszta jellé (szimbólummá), a jel pedig (egy más) jelentéssé próbál visszaválni (ezt a folyamatot nevezi Gadamer „*a szöveg visszatérésének a nyelvbe*"[35]), itt sűrítve és az intellektus magas fokán valósul meg. Cselényi nyelvben realizált zenei struktúráinak, szövegmontázsainak, csonkolt mondatainak, szóbontásainak, bábelének a jelentése például a *Téridő-szonátá*ban először az apokalipszis jelévé válik, Grendel El-jének vagy Bohuniczky bácsijának a tudatfolyama meg egyfajta túlélés-filozófia szimbólumává, közben pedig fölsejlik bennünk az a bizonyos határtalan világmagyar (világszlovák stb.) jelrendszer, amelynek jelállománya ezekkel a jelekkel a szó szoros értelmében (mennyiségileg) bővül és minőségileg finomul, hogy aztán végül az így felidézett „nyelv" újból jelentéssé váljon számunkra, olyan jelentéssé, amely csak ezen a nyitott és határtalan „világnyelven" (jelrendszerben) mondható el, mert ez a jelentés, ez a nyitottság ezúttal a modern (avantgárd) és posztmodern (posztindusztriális) világ apokalipszisére és arra a világ-vegetációra való nyitottság, amely valószínűleg ezt az apokalipszist követi majd.

---

[35] A.-G. GADAMER: *Szöveg és interpretáció.* In: *Szöveg és interpretáció* (több szerzőtől). Cserépfalvi, 1991. 33.

GAUGUIN : D'où venons-nous ? Que sommes-nous ? Où allons-nous ?

KÖPECZI BÉLA

Románok és magyarok

HONNAN JÖVÜNK, MIK VAGYUNK ÉS HOVÁ TARTUNK?

I.

A *Tiszatáj* kérdés-feltevése nem az egyéni sorsot, hanem a magyar nemzet múltját, jelenét és jövőjét érinti, magam mégis a személyes élményekből indulok ki, amikor ehhez hozzászólok.

A román uralom alatti Erdélyben Nagyenyeden születtem 1921-ben. Már gyermekkoromban szembetaláltam magam nemcsak az egyéni gondokkal, hanem az erdélyi népek, románok, magyarok és szászok közös és eltérő érdekeivel.

Erdélyben túlsúlyban volt a románság, elérve a lakosság 58%-át, 27%-os volt a magyarság, 10%-os a szászság és a svábság.

A román lakosság nyert az új államban. A parasztság megőrizte a patriarchális körülményeket, még ha bizonyos hasznot is húzott a földreformból. Gyermekeit anyanyelven taníthatta, közülük sokan szakmunkások, iparosok és hivatalnokok, nem kevesen, főleg a tanítók és a papok fiai, egyetemet végeztek.

A magyarok vesztettek. A parasztság folytatta szokásos életét, még ha némelyek az erdélyi városok vagy Bukarest cselédjei lettek. A munkások egy része részt vett a románokkal együtt a munkásmozgalomban, az iparosok és kereskedők igyekeztek fellépni a kiszorító intézkedésekkel szemben. Az értelmiség egy része elment Magyarországra. Kevés fiatal csatlakozott a megmaradottakhoz, hiszen magyar egyetem nem volt, román vagy magyarországi egyetemekre lehetett csak beiratkozni. A szászok és a svábok úgy vélték, hogy az impérium változása számukra kedvezett s alkalmazkodtak az új körülményekhez.

A román értelmiséget ideológiájában a nacionalizmus, Lucian Blasga és misztikus filozófiája, a harmincas években Zelea Codreanu vasgárdája befolyásolta. A magyar értelmiség a transzilvánizmusban keresett vigasztalást, de némelyek, mint Makkai Sándor, Magyarországra költöztek. A román értelmiséget nem foglalkoztatta a transzilvanizmus s így nem is alakult ki együttműködés a román és magyar írók és művészek között, bár erre kísérletek történtek. A szász értelmiség körében a hitleri politika hatott, a harmincas évektől úgy vélték, hogy különleges hely illeti meg őket Romániában.

A kulturális különbségeket döntően befolyásolták az egyházak. A görögkeleti az állam vallása lett, de kiváltságos helyet kapott a görögkatolikus is, amely igyekezett

fenntartani kapcsolatait Rómával. Ezeknek az egyházaknak az iskoláit államosították és továbbfejlesztették, egyes vidékeken az ottani magyarok beolvasztására használták fel. A magyarok megoszlottak a katolikus, református, evangélikus és unitárius egyház között, megőrizték felekezeti elemi és középiskoláikat, érettségit azonban román bizottság előtt kellett abszolválni.

A szászok és a svábok evangélikusok és katolikusok voltak. Fenntartották egyházi iskoláikat az említett feltételek mellett.

Az egyházi megoszlás eszmei irányzatokat is jelentett: a románoknál az orthodoxia, illetve a katolicizmussal való együttműködés, a nem románoknál a római egyház és a protestantizmus új szemléleteinek érvényesülése.

A kulturális életet differenciálta a kapitalista vállalatok tevékenysége, a színházak, a mozik, a sajtó, a könyvkiadás, amelyek igyekeztek állami vagy egyházi és magán támogatással ellátni feladataikat. Az állam ideológiáját az oktatás, a katonaság, a hivatalok és a román nyelv használata útján érvényesítette.

Ezekből a személyes tapasztalatokból ismerhettem meg e három nép nyelvét és kultúráját különböző fokokon. Alapvető élményem az agresszív nacionalizmussal való szembenállásom volt. 1940-ben a második bécsi döntés után Budapesten Eötvös kollégistaként a Pázmány Péter tudományegyetemen a román–francia szakot választottam. Ez meghatározta tevékenységemet s arra indított, hogy az egyetemesebb francia kultúra mellett a román–magyar történeti, irodalmi és nyelvi kapcsolatokkal foglalkozzam.

II.

Hogyan alakult a románság és a magyarság sorsa a XIX. század óta? Az 1848-49-es szabadságharc és forradalom idején került sor a két nép fegyveres összeütközésére, bár már a Horia vezette jobbágyfelkelésnek is voltak nemzeti vonásai. 1848 magyar reformnemzedékének nagy eredménye volt, hogy Magyarországon és Erdélyben felszámolta a feudalizmust, megszüntette a jobbágyságot, földet adott a parasztságnak és a polgári demokrácia keretei között egyenlő jogokat biztosított minden nemzetiség számára. A magyar liberálisok elfogadták nemcsak a polgári demokrácia eszméit, hanem a francia polgári forradalom által meghirdetett nacionalizmust és egy többnemzetiségű államban akarták ezt a nemzeti, tehát *magyar* liberalizmust megvalósítani. Ennek a felfogásnak az eredménye volt Erdély uniója Magyarországgal, amellyel a liberalizmust kívánták megtámogatni a magyar konzervativizmussal szemben, méghozzá éppen egy többnemzetiségű tartományban.

A jobbágyok többsége Erdélyben román volt, s egy részük 1848-ban szembe találta magát a magyar nemesekkel, akik nehezen akarták feladni kiváltságaikat. Az összeütközés tehát társadalmi volt, de igen hamar nemzetivé vált. Az erdélyi román értelmiség a liberalizmus eszmekörét tette magáévá, de csatlakozott maga is a nacionalizmushoz, és szembeszállt a magyar nemzeti liberalizmussal, ellenezte tehát Erdély unióját, fenn akarta tartani a Habsburgok uralma alatt az erdélyi fejedelemséget, politikai, nyelvi és kulturális jogokat követelt. Ilyen módon ez az értelmiség, melynek jó része papi családokból származott, a nacionalista ideológiát egyeztette a jobbágyok társadalmi követeléseivel. A bécsi udvar ezt az ellentétet használta ki és erdélyi hadserege felfegyverezte a románokat a magyar szabadságharc ellen. Véres ütközetekre került sor, amelyekben elpusztultak olyan magyar radikálisok is, mint Vasvári Pál.

Alesandru Papiu Ilarian, aki részt vett az erdélyi román felkelésben, 1851–52-ben Bécsben kiadott egy könyvet *Istoria Romanilor din Dacia Superioară* (A románok története Felső-Dáciában) címmel, amely ismerteti a reformkori irányzatokat s ezen belül részletesen foglalkozik a magyar reformnemzedékkel. Kiindulópontja a románok erdélyi többsége, ezen belül a jobbágyok elnyomása, felszabadításuk és nemzetiségi jogaik megadása. Történeti háttere a dákó-román kontinuitás, tehát az a felfogás, amely szerint Trajanus császár óta egy neolatin nyelvű lakosság maradt Dácia területén a magyarok bejöveteléig. Ezt a már mítosszá vált felfogást I. Micu-Klein és követői, S. Micu-Klein, Gh. Şincai és P. Maior fejlesztették ki nyelvészeti források és a humanista történetírók állításai alapján. Ezzel az elmélettel a vitát a XVIII. század végén a szász történészek kezdték el s ebbe később kapcsolódtak be a magyar és más népek nyelvészei és történészei, akik azt állították, hogy a rómaiak Krisztus után 271-ben elhagyták Dáciát és hogy a román nép őshazája a Balkán volt, ahonnan fokozatosan telepítették be a hajdani Dáciát, így Erdélyt is a XII–XIII. században. Papiu ezzel a történelmi mítosszal támasztotta alá a maga liberális politikáját és szállt szembe a magyar nacionalizmussal.

Könyvében – mint említettük – elemzi az 1848 előtti magyar politika törekvéseit és arra a következtetésre jut, hogy mind Széchenyi, mind Kossuth az ún. „ungurizmust" hirdették, tehát a románok elmagyarosítását, az egyik toleráns módon, a liberalizmus eszközeivel, a másik erőszakosan, a forradalommal. A beolvasztási folyamatot, a magyarnak, mint államnyelvnek a bevezetése jelenti, amellyel szembeállítja a románok és a szászok nyelvi és kulturális egyenjogúságát. Felsorolja Széchenyi, Kossuth és Wesselényi írásait, amelyek a beolvasztási politikát kívánják szolgálni és tiltakozik nézeteik ellen. Ő is azt vallotta, mint 48-ban a balázsfalvi iskola tanára, Simion Barnuţiu: „Minden nemzet szabadsága csak nemzeti lehet."

A vita valóságos volt, hiszen a magyar liberálisok úgy gondolták, hogy a liberalizmus útján létre lehet hozni, magyar vezetés alatt, egy soknemzetiségű államot. Kossuth 1848. október 10-én felhívást intézett a románokhoz, amelyet így fogalmaz: „A jobbágyság eltöröltetett a magyarok és az oláhokra nézve, az adó terheit egyenlően hordozza nemes és nem nemes, magyar és oláh, s egyenlőjoggal bír saját dolgainak intézésében, nincs kizárva sem közhivatalból s nyitva áll a becsületes kenyérkeresetnek minden neme előtte is, mint a magyarok előtt." Tehát a liberális polgári Magyarország képe ez, de nincs szó a románok nyelvi és kulturális jogairól. Ez a felfogás jellemzi a régi Hungáriát megtartani akaró magyar liberálisokat, akik később is kifogásolják, hogy a románok nem elsősorban magáért a liberalizmusért és annak előnyeiért harcoltak.

Érdekes, hogy Papiu nem veszi tekintetbe a szabadságharc megegyezési kísérleteit. Dragoş képviselő szerencsétlen küldetését Avram Jancuhoz és főleg Bălcescu 1849 júniusi szegedi megegyezését Kossuthtal, amely többek között az erdélyi románok nyelvi és kulturális jogairól is szólt. Bár ismeri a magyar és a külföldi forrásokat, egy szóval sem szólt Kossuthnak az emigrációban 1851-ben kidolgozott dunai konföderációs tervéről. Számára ezek a kísérletek nem léteztek, a felkelést akarja előtérbe állítani és a szembenállást a magyar nacionalizmussal. (Erről a munkáról is részletes ismertetést adtam *A nemzetképkutatás és a XIX. századi román irodalom magyarságképe* című kötetemben. Budapest, 1995.)

Ettől kezdve a román közvéleményben a nacionalista ideológia uralkodik. Erre jellemző M. Eminescu: *A szárnyaszegett géniusz* című regénye, amelyet életében nem jelentetett meg és amely az 1848–49-es harcokról szól, szembeállítva a felkelő románokat a magyar nemességgel, egy szentimentális regény keretében. Cikkem, amely az emlí-

tett kötetben jelent meg, román irodalomtörténészek körében vitát váltott ki Eminescu idegengyűlöletéről, pedig a célom az volt, hogy a később más nézeteket valló kiváló költő 1870-es évekbeli felfogását a valóságnak megfelelően ismertessem.

Ez az ideológia befolyásolta I. Slavici fellépését a *Tribuna* hasábjain és ezzel értett egyet a század elején O. Goga az Adyvel kialakított kapcsolatai ellenére (nézeteiket ugyanebben a kötetben elemeztem).

Ezzel szemben jelentkezett az agresszív magyar nacionalizmus, amely a XIX. század végétől az első világháborúig a román értelmiségi és hivatalnok réteg beolvasztására törekedett, kevés sikerrel. Kevés olyan magyar politikus akadt, mint Mocsáry Lajos, aki kiállt a nemzetiségi jogok mellett és szűk volt az az értelmiségi kör is, amely Jászi Oszkár vezetésével a XX. század elején a kisebbségekkel való kiegyezésre törekedett.

1916-ban Románia bekapcsolódott az antant oldalán az első világháborúba és sok viszontagság után a győzők közé került. 1918-ban létre jött Nagyrománia, amelynek létét a trianoni békeszerződés pecsételte meg s amely a nemzetiségi jogokat elfogadó gyulafehérvári határozat ellenére ugyanúgy az agresszív nacionalizmust szolgálta, mint hajdani magyar megfelelője.

III.

1940-ben a fasiszta hatalmak – Németország és Olaszország – a második bécsi döntéssel Magyarországhoz csatolták Erdély egy részét, az északi magyar városokat és a Székelyföldet, de 1 millió románt is. Dél-Erdélyben a román többség mellett 500 ezer magyart, valamint a szászság és a svábság nagy részét hagyták. A magyar soviniszta propagandának nem sikerült elérnie a hajdani magyar állam visszaállítását, a határokat ez esetben is, főleg az etnikai viszonyok határozták meg. Az észak-erdélyi román értelmiségiek és hivatalnokok Dél-Erdélybe menekültek, a dél-erdélyi magyarok pedig Észak-Erdélybe. 1940-ben az Észak-Erdélybe bevonuló magyar hadsereg bűntetteket követett el a románok ellen, 1944-ben a Maniu-gárdisták ugyanezt tették az észak-erdélyi magyarokkal szemben. A román közvélemény ma is elítéli a honvédség szégyenletes cselekedeteit, érdekes módon ugyanezt nem teszi a román agresszív nacionalistákkal szemben.

A magyarság számára a változás előnyt jelentett a nyelv és a kultúra szempontjából. Megjelent ugyanakkor Észak-Erdélyben is az agresszív magyar nacionalizmus és az a barokkos mentalitás, amely ebben az időben Magyarország vezető rétegeit jellemezte.

A románság számára a változás vereséget hozott. A parasztságot, amely folytatta régi életét, az elnyomás és a gazdasági gondok gyötörték. Az elemi iskolák anyanyelven tanítottak, de mindenütt bevezették a magyar nyelvet is. Kevés gazdasági és kulturális intézményük működött.

Ez történt azzal a magyarsággal is, amely Dél-Erdélyben élt. Az észak-erdélyi románokat és a dél-erdélyi magyarokat ugyanazoknak a zaklatásoknak tették ki, munkaszolgálatra hívták be őket és gazdaságilag is igyekeztek háttérbe szorítani.

Magyarországon a hitleri Németország bíztatására, de a magyar hatóságok közreműködésével elrendelték a zsidók kitelepítését. Románia területén a zsidóktól minden jogot megvontak és a román hadsereg Ukrajnában részt vett üldöztetésükben. A Ceauşescu-propaganda a magyarországi üldöztetést igyekezett kihasználni s bizonyos rokonszenvet is kiváltani a nyugati országokban. Közben a hitleri Németország minden eszközt kipróbált, hogy szembeállítsa a két országot: a háborúban való aktívabb részvételtől függően ígérte egyik vagy másik félnek a határrevíziót.

1944 őszén Románia szembefordult a hitleri Németországgal és a Szovjetunió oldalán részt vett a háború utolsó szakaszában, sok embert áldozva, többek között magyar földön is. Észak-Erdélyt a szövetségesek visszaadták Romániának s ezt a lépést az 1946-os párizsi békeszerződés megerősítette. Előzőleg a hadicselekmény zavartalan biztosítása érdekében 1944 végén a szovjet hadsereg elrendelte, hogy Észak-Erdélyben közös román–magyar közigazgatás alakuljon, s csak 1945 tavaszán a Groza-kormány megalakulása kapcsán került sor a román közigazgatás bevezetésére.

A megosztott Erdélynek ez az emléke mély nyomokat hagyott a román és magyar közvéleményben és felébresztette a régi sérelmeket, amelyek ma is hatnak.

IV.

1945 után úgy tűnt, hogy az új társadalmi rend, amelyet szocialistának neveztek, a gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődést állítja előtérbe, és háttérbe szorítja a nemzeti ellentéteket. Ezt vallotta az erdélyi magyarság haladó rétege és sok felvilágosult román s ezért lelkesedett a magyarországi értelmiség is. Magam a *Valóság* 1946 októberében megjelent cikkemben az új együttműködés lehetőségére hívtam fel a figyelmet, hangsúlyozva ugyanakkor, hogy a múltat az igazságnak megfelelően kell bemutatni, még akkor is, ha egyes jelenségek sértik a környező népek tudósainak túl „érzékeny nacionalizmusát".

Ezekben az átmeneti időkben Romániában a Magyar Népi Szövetség kialakította szervezeteit, részt vett az ország politikai, társadalmi és kulturális fejlődésében. A román jobboldal ezt a periódust azon az alapon támadja, hogy a hatalmat Észak-Erdélyben a magyar kommunisták gyakorolták a román többséggel szemben. Az igazság ennél ellentmondásosabb, hiszen már ebben az időben is jelentkeztek román nacionalista megnyilvánulások.

1948-ban megtörtént a kommunista hatalomátvétel, amely bevezette az egypártrendszert, megszüntette a Magyar Népi Szövetséget és a magyar autonóm tartományt, megkezdte a mezőgazdaság kollektivizálását és az ipar egyoldalú fejlesztését, s ezzel együtt az erdélyi városok románok általi betelepítését, olyan oktatási és kulturális politikát folytatott, amely az államszocializmus román változatát érvényesítette. A *Securitate* egyszerre börtönözte be a románokat és magyarokat, akikről valamilyen ellenállást tételezett fel. Ez a változás súlyosan érintette a magyarság oktatási és kulturális viszonyait, amelyeknek egyik megnyilvánulása volt a középiskolák román nyelvű szakmai átalakítása és a Bolyai Egyetem megszüntetése.

A román agresszív nacionalizmus Ceauşescu idején kifelé az ún. szuverenitásra épülő politikában érvényesült, befelé egy olyan szocializmusban, amely az ipar feszített fejlesztésével kizsákmányolta a lakosságot és a nemzetiségi politikában a kisebbségek beolvasztására törekedett.

A zsidókat Izraelbe telepítették át, az erdélyi szászokat és a svábokat a nyugatnémet kormány anyagi juttatása fejében Németországba. Mindezzel jelentősen megváltoztak az erdélyi etnikai viszonyok.

Ez a politika bizonyos fenntartásokat mutatott a Szovjetunió irányában, így pl. nem vett részt 1968-ban a Csehszlovákia megszállásában. Az Egyesült Államok és Nyugat-Európa üdvözölte ezt az állítólagos önállóságot, nem sokat törődött az emberi jogokkal és a kisebbségek védelmével.

Ami Magyarországot illeti, Romániához politikai, gazdasági és katonai szerződések kötötték, amelyek a szocialista országok között egységet voltak hivatva biztosítani.

A hatvanas évektől kezdve a két uralkodó párt politikáját gazdasági és kulturális ellentétek határozták meg. Az MSZMP elfogadta a piacgazdaság egyes elemeit és művelődési kapcsolatokra törekedett a nyugati országokkal. A Román Munkáspárt fejlesztette gazdasági együttműködését a fejlődő országokkal és ideológiáját az agresszív nacionalizmusra építette.

Magyarországon, mint általában a volt szocialista országokban, érvényesült az a felfogás, hogy a kisebbségek ügyét az illető államnak kell megoldania, tehát másoknak nincs lehetőségük a beavatkozásra. Ez visszalépést jelentett az 1918 utáni állapotokhoz képest, amikor a nemzetközi szervezetekben mód nyílt arra, hogy az érdekelt állam felemelje szavát a kisebbségek dolgában, ha nem is nagy eredménnyel. Ezt a jogot a II. világháború után a párizsi békeszerződések sem garantálták.

Ilyen körülmények között kulturális téren került sor néhány olyan intézkedésre, amelyek valamelyest segítettek a romániai magyar kisebbség nehéz sorsán. Az ötvenes évek elején létrejött a román–magyar közös könyvkiadás, tehát annak lehetősége, hogy meghatározott esetekben román kiadók megrendelhettek Magyarországon kiadott könyveket, amelyekért cserébe román szerzők magyar fordításait, illetve ottani magyar írók műveit és kisebb részben magyarországi kiadók bérmunkáit adták. Voltak olyan kiadványok, amelyeket a román kiadók történeti vagy politikai okok miatt nem voltak hajlandók átvenni s ez vitákat váltott ki. Végül is az a helyzet állt elő, hogy Magyarországon sok román klasszikus és mai szerző fordított művét lehetett megkapni. Romániában kevés magyarországi író munkáit jelentették meg fordításokban és főleg a klasszikusokat. A keretek szűkek voltak s ennek következtében Romániába sokkal kevesebb magyar könyv került, mint 1940 előtt. Állandó gondot jelentett az újságok és folyóiratok romániai terjesztése, amelyet ugyancsak keretekhez kötöttek. A Magyar Rádió híreit Románia sok vidékén nem lehetett fogni, így kevés magyarországi információ jutott el. A személyes érintkezés javult, még ha gyakran meghívóhoz vagy szállodai elhelyezéshez kötötték az utazásokat.

A kulturális egyezmények keretében színházi előadásokra és kiállításokra került sor, Erdélyre mindezeket nem terjesztették ki. A bukaresti és a budapesti kulturális intézetek létrejötte állandó nehézségekbe ütközött. Az 1977-ben a Kádár és Ceauşescu találkozón elfogadott debreceni és kolozsvári konzulátusok megkezdték működésüket, de a román kormány előbb a debreceni román, majd a kolozsvári magyar konzulátus működését felfüggesztette.

A két ország közötti tudományos együttműködés keretében kell megemlíteni a román–magyar történész vegyesbizottság megalakulását, amely főleg gazdaság- és társadalomtörténeti témákkal foglalkozott, de a két történetírás közötti vitákat nem érintette. Közben román történészek sorra jelentették meg Erdély történetéről szóló írásaikat, amelyek a dákó-román kontinuitást, a románok etnikai túlsúlyát és a magyar elnyomást ismertették.

A hetvenes évek második felében a Magyar Szocialista Munkáspárt Agit. Prop. Bizottságának javaslatára sor került a szomszédos országokban élő magyarság kulturális helyzetének megvizsgálására Béládi Miklós és munkatársai segítségével. A felmérés megállapította, hogy a magyar kisebbségek nehéz helyzetbe kerültek és javaslatok születtek kulturális viszonyaik előmozdítására.

Ennek kapcsán merült föl annak szükségessége, hogy meg kell jelentetni egy, a magyar történetírók által írt Erdély történetét. 1976-ban a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete szerkesztőséget hozott létre a feladat megoldására és

ennek vezetésére kértek fel engem is. A szerzőgárda elhatározta, hogy a tényleges objektivitás keretei között készíti el a munkát, tehát ismerteti a vitás kérdéseket és bemutatja nemcsak a magyarok, hanem a románok, a szászok és a svábok etnikai, gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális viszonyait is. Elutasítottuk azt a megközelítést, amely a mai helyzetből kiindulva, tehát anakronisztikus módon mutatta volna be a hajdani etnikai viszonyokat és a létrejött államalakulatokat. A munka lassan készült. Minden írást megvitattunk: egységesen foglaltunk állást a vitás kérdésekben, ahol szükségesnek tartottuk, egyeseket nyitva hagytunk. A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságát tájékoztattuk az előkészítésről, amely elfogadta programunkat és csak az 1945 utáni rész vizsgálatát javasolta. Óvári Miklóst bízta meg ezzel a feladattal. A híresztelésekkel ellentétben nem került sor semmiféle politikai beavatkozásra. Minden szerző saját álláspontját képviselte és ez áll az 1945 utáni időre is. Az 1918 utáni részhez a felkért szerző lemondta a megbízatást, s magam vállalkoztam a szerkesztő bizottság egyetértésével és közreműködésével a fejezetek összeállítására. Az 1945 utáni részről bizonyos távolságtartással szóltam, a rendelkezésre álló hivatalos adatokat felhasználva ismertettem az etnikai, gazdasági és kulturális körülményeket, fenntartással fogadva a hivatalos politika álláspontját. Ezt a részt elolvasta a Politikai Bizottság megbízottja és a szöveggel egyetértett.

A három kötetes munka 1986-ban jelent meg és nagy feltűnést keltett itthon, ahol több kiadást jelentettek meg, és Romániában, ahol azonnal lefordították és megindult ellene a szervezett kampány. Egyrészt úgy, hogy a *Times Literary Suplement*ben román történészek fizetett tájékoztatást jelentettek meg, amely a munkát történelmileg hamisnak és románellenesnek tartotta, másrészt úgy, hogy Romániában összehívták a Nemzetiségi Tanácsot, ahol a magyar képviselőket arra kényszerítették, hogy elolvasás nélkül ítéljék el azt. A román hatóságok a kiadványt hivatalosnak tartották, miután a főszerkesztő művelődési miniszter volt. Az igazság az, hogy a megbízatás jóval előbb keletkezett s engem a román nyelv, történelem és irodalom szakértőjeként kértek fel.

A kötet rövidített kiadása 1989-ben magyarul, majd németül, franciául és angolul is megjelent. Amikor 1992-ben a Párizsi Magyar Intézet a rövidített francia kiadást megvitatásra kitűzte, meghívott román és magyar történészeket, és olyan franciákat – Jacques Le Goff vezetésével –, akik a kérdéshez hozzá tudtak szólni. A vita egyik témája a román pásztorkodás ügye volt, amelyet egyes román történészek a magyar szerzők megvetéseként fogtak fel. A francia történészek tanúságtétele kellett ahhoz, hogy egy józanabb álláspont alakuljon ki. A vitában megmaradtak a régi szembenállások a dákó-román kontinuitással, 1848/49 értelmezésével vagy a trianoni szerződéssel kapcsolatban. Ez a vita is azt bizonyította, hogy rendszerváltástól függetlenül a két évszázad alatt kialakult román történeti ideológia tovább él, és hogy az nemcsak szakmai, hanem politikai érdekeket is szolgál.

V.

1989 rendszerváltozást hozott Romániában és megkezdődött a gazdaság kapitalista átalakítása, a többpártrendszer kiépítése, az emberi jogok és a sajtószabadság érvényesítése. Megalakult a romániai magyarok politikai szervezete, az RMDSZ és szélesebb egyházi-kulturális tevékenységbe kezdtek a magyar egyházak. Az Iliescu-kormány bukása után az RMDSZ a román kormány tagja lett, de újból és újból szembe találta magát a jobboldali pártok nacionalizmusával és a kormányon belüli ellentétekkel. A ro-

mán közvéleményt a magyar kérdéssel könnyű befolyásolni: egy 1994-es közvélemény-kutatás szerint, amely a *Korunk*ban jelent meg, a románok 70%-a attól tart, hogy a magyarok vissza akarják szerezni Erdélyt. Ennek a feltételezésnek az integrációt kereső Európában nincs semmi értelme, mégis alkalmas a közvélemény befolyásolására.

Magyarország alapszerződést kötött Romániával s ez lehetőséget ad a két ország politikai és gazdasági kapcsolatainak fejlesztésére, módot nyújt a kisebbségi jogok érvényesítésére, de arra nem, hogy ezeket megvalósítsa, ez a többségi népnek és kormányának a feladata.

Iliescu és az egykori román kormány tagjai gyakran hivatkoztak arra, hogy a francia–német példát kellene követni a román–magyar viszony alakításában. Ez a példa azonban sok szempontból nem helytálló. Németország és Franciaország között a vita Elzász-Lotharingia kérdése volt, ahol a franciák mellett másfél millió német lakik. A terület a XVII. század végétől Franciaországhoz tartozott, 1871-től 1918-ig és 1940-től 1944-ig viszont Németországhoz. E németségnek, amely anyanyelvi szinten az Elsasserdeutschot és a Lothringerplatot beszéli, köznyelve a német, de tud franciául és többsége francia orientációjú. A második világháború után a két ország közötti megegyezést Franciaország politikai és gazdasági fejlődése támogatta, amely segítette a franciaországi németek beilleszkedését is, annak ellenére, hogy a francia kormányok sokáig meglehetősen szűken értelmezték a nemzetiségi jogokat.

Ha most ehhez hasonlítjuk Románia és Magyarország kapcsolatát és ezen belül az erdélyi magyarság ügyét, akkor a különbségek szembetűnők. Mint láttuk, 1848/49-től a román–magyar viszonyt alapvetően befolyásolta a nacionalizmus, s ez a politika meghatározta nemcsak az értelmiség, hanem a lakosság többségének magatartását. Az erdélyi magyarság történelmi szerepe is másként alakult, mint a franciaországi németeké. 1526-tól kezdve az Erdélyi Fejedelemség az Ottomán Birodalom fennhatósága alatt, a magyar uralkodó osztály vezetése mellett fejlesztette az ország gazdaságát és kultúráját, ez utóbbi esetben a románokét is. Kulturális szempontból az erdélyi magyarság jelentős szerepet játszott a magyar művelődésben, nemcsak a XVI. és XVII. században, hanem később, a XIX. és XX. században is. Ilyen módon azt lehet mondani, hogy az erdélyi magyar kultúra az összmagyar műveltség része lett, nem úgy, mint a franciaországi németeké.

Véleményem szerint itt a közép- és kelet-európai államok területén érdemes a többség és a kisebbségek közötti összefüggéseket tekintetbe venni. Ezekben az államokban, az esetek többségében, olyan kisebbségek élnek, amelyek, ilyen vagy olyan módon, részt vettek az országok fejlődésében, múltjukkal és jelenükkel részesei a nemzeti kultúrának, ugyanakkor szembe találják magukat a többség agresszív nacionalizmusával. Világos, hogy a mi régiónkban ezek után csak a politikai, gazdasági és kulturális integráció tudja szolgálni a kisebbségi politika értelmes megoldását.

Amíg az említett integrációra sor kerül, folytatni kell és fejleszteni a két ország közötti kulturális kapcsolatokat. A román kulturális életet elsősorban a francia és csak kisebb mértékben a német, angol, amerikai vagy az olasz kapcsolatok jellemzik. Természetesen Romániában is megjelent az amerikai eredetű tömegkultúra, amely a zenén, táncon, a filmen és a televízión keresztül érvényesíti a maga általánosító hatását. A román értelmiség, az erdélyiek egy részének kivételével, kevés kapcsolatot tart Magyarországgal és ezen az elmúlt rendszer hivatalos érdeklődése sem sokat változtatott.

Vajon lehet-e állandó kulturális együttműködést kialakítani a közép-európai regionalizmus jegyében? Alapvető kérdés ez, hiszen segítheti a politika egyéb megnyilvánulásait is.

Ehhez nem kis segítséget nyújthat a romániai magyar értelmiség, amely tájékozott a román kulturális életben és (főleg az irodalomban) jelentős helyet vívott ki magának. Mindkét országban a nyelvek megtanulásával, az élethelyzetek megismerésével, a szervezett találkozásokkal és az értékes alkotások terjesztésével lehet tovább fejleszteni a kapcsolatokat.

Ide kötődik a romániai magyarok oktatási és kulturális helyzetének javítása a sokhelyt elfogadott európai normák alapján. A kérdés az, hogy a román kormányok készek-e elfogadni a magyar anyanyelvű oktatást az óvodától az egyetemig? Az anyanyelvű oktatás teremti meg az egyes emberek és a közösségek számára nemcsak a nyelvi alapot, hanem a szükséges ismereteket és hozzájárul az identitás kialakulásához. Mindez nem zárja ki a multikulturális hatás érvényesülését, hiszen az erdélyi magyarok megtanulják az állam nyelvét, elfogadják annak törvényeit és beilleszkednek Románia életébe és kulturális viszonyaiba. A multikultúra először anyanyelvi kultúrát jelent és ehhez járul hozzá a többi nyelv és műveltség megismerése. „A nyelv abból a kultúrából él, amit kifejez" – mondja Claude Hagège a *Le français et les siècles* című könyvében, megjegyezve, hogy olyan kultúráról van szó, amely egyetemes értékeket fejez ki. Véleményem szerint ilyen a román és a magyar kultúra is Európának ebben a részében, még ha értékei nem is váltak általánosan ismertté.

A román agresszív nacionalizmus lényegében a beolvasztási politikát kívánja megvalósítani s így hivatkozik nyugat-európai példákra és a már homogenizált nemzeti államok létrejöttére. A vita valóságos: az egyik oldalon a nemzeti állam, a másik oldalon az integráció által módosított, a kisebbségeket is magába foglaló türelmes nemzeti állam politikája érvényesül. Természetesen szükség van e mellett magyar nyelvű kulturális intézményekre, kiadókra, sajtóra, színházra, rádióra és televízióra. A már említett tömegkultúra hatása itt is jelentkezni fog, értelmes korlátozását az erdélyi magyar intézmények befolyásolhatják.

A két nép közötti együttélést és a régi sztereotípiák eltűnését segítheti a történelem objektív bemutatása. A tankönyvekben el kellene mondani, hogy a dákó-román kontinuitás mellett felmerült a románok betelepedésének feltétele, hogy az erdélyi fejedelemség hozott gazdasági és kulturális eredményeket, még ha a nemesség el is nyomta a román és magyar jobbágyokat, hogy a magyar 1848–49-es forradalom és szabadságharc szembe találta magát a Habsburgok által támogatott román felkeléssel, amely joggal követelte a nemzetiségi jogokat, hogy 1867 után a magyar liberalizmus az agresszív nacionalizmust képviselte, de hozzájárult az erdélyi román gazdaság fejlődéséhez, hogy a trianoni béke etnikai alapon megteremtette Nagyromániát, de ugyanakkor elősegítette a kisebbségek elnyomását. Az objektivitás tehát az ellentétek szembeállításából következik, az interpretálás az egyének és a közösségek joga. E szembeállítás nélkül nem lehet valóságos történeti tudatot kialakítani Közép-Európában és nem lehet az ellentétek feloldásához kiindulópontot találni.

A mentalitás kialakításához szükség van a régi sztereotípiák háttérbe szorításához és a másság elismeréséhez. Vitatkozni lehet arról, hogy a népek között ki az agresszív és ki a békés, ki a lusta és ki az aktív, ki a barátságos és ki az ellenszenves. Ez esetben is a szembeállítás segít és azoknak a fejlődési irányzatoknak a felvázolása, amelyek

mindkét nép életét, szellemét és néha jellemét is befolyásolták. A személyes kapcsolatok segíthetik ezt a tájékozódást, még ha természetesen bizonyos fenntartások meg is maradnak.

*

Honnan jöttünk, mik vagyunk, hová megyünk? A *Tiszatáj* ezeket a kérdéseket tette fel, amelyekre magam a román–magyar kapcsolatok szempontjából válaszoltam. Úgy vélem, hogy magyar részről ebben a vonatkozásban folytatni kell azt a munkát, amelyet a harmincas években a *Szép szó* és József Attila vagy Németh László képviseltek.

Természetesen a megváltozott környezetben és sok esetben újabb eszközökkel.

JÓKAI ANNA

- ahonnan
- ahol
- ahova

A tárgyszerű kérdés (honnan jöttünk, hol és kik vagyunk, hova tartunk) többféle síkon értelmezhető. A válaszadót jellemzi, mit választ; a lehetőségek közül melyik érdekli a legforróbban: a magyarság nép- és nemzettörténete, az európai szellem története, a tudomány- és művészettörténet, vagy a szánalmas világpolitikai kísérletek, esetleg a személyes családi história... *Nekem* a mindezt beölelő, mint okozatot létrehozó *ok*, – az *ember* története a legfontosabb. Minden más ebből keletkezett hajdan, s keletkezik folyamatosan.

Az ezredfordulón megszaporodnak a nyilatkozatok, mindenkinek van mondanivalója, kapósak a próféciák, a körkérdésekkel Dunát lehet rekeszteni. Tömött szövegek sikerednek, amelyeket alig is olvas el igazán figyelmesen valaki. Ha mégis, hát kiderülnek a már-már egyhangú egybecsengések: félünk, kételkedünk, de okosságunkban nem adjuk alább, érvekkel bizonyítunk, a tényekkel szembesítve intünk óvatosságra; idézzük elhalt nagyjainkat, hivatkozunk erre vagy arra a forrásra...Senki sem akar a névsorból kimaradni, a vélemény égetően szükségesnek látszik, mintha az utolsó szó jogán hangozna el. Mintha 2000 után *automatikusan* új világ venné kezdetét; mintha törvényszerű volna, hogy a rossznak el kell végre sorvadnia és a jónak kell végre felvirágoznia. Vagy éppen az ellenkezője: hiába, nincs mit tenni, a pusztulás közelít, nincs ereje, falra hányt borsó a szó. Azt azonban bajosan hazudhatjuk – az ezredvég hulladékában gázolva –, hogy íme, a megvalósulás a létben idáig tökéletes, már csak valamiféle babramunka van hátra, cizellálás az emberi művön. Nincs hurrá-hangulat, hacsak mesterségesen nem keltik, akiknek érdekében áll, hogy az elfekvő petár-

dákat kápráztató tüzijátékban hasznosítsák. Holmi katsztrófa-érzet viszont lábra kap: miszerint amit eddig megúsztunk, a jövőben már nem lehet megúszni, a karneváli maszkok szétrongyolódtak vagy rásültek az arcra; a graciőz francianégyes, a romantikus bécsi keringő, a pattogó magyar csárdás, az érzéki spanyol tangó, a buja lambada, a heavy-metál monoton tamtamja egyetlen haláltánccá olvad össze... Hullámzik a „danse macabre", s az az őszinte, aki csontváz-jelmezében ugrabugrál, önfeledten.

A végletek közt nehéz mértékre lelni. A kétségbeesés, a *megadás* csábító. A szintetikus eutófia pedig nagyon is kéznél van. Az ezredvégi közember gondolkodásra fáradt. Kiváltképp meghúzódni szeretne egy biztonságos és kényelmes, szélvédett vacokban. Bélelt odú az ideálja. Honnan? hova? – csak ezt ne! Semmi faggatózás, semmi töprengés. Emberünk nem igen hagyja magát kiráncigálni – maximum a karneváli forgatagba. Ott aztán felélénkül, ész nélkül járja kakasszóig.

– *ahonnan, amiből* jöttünk, elhomálylott. Aki úgy véli, az állatvilágból fejlődtünk fel, még büszke is a sikerre. Aki úgy érzi, a magas Istenség öléből elbitangolva azóta is csak kallódunk – reménytelenül szomorú. A paradicsomi létállapot: kinek dajkamese, kinek hieroglifa. A mesét lenézik, a hieraglifát lusták megfejteni. Az emberkezdemény – az időtlen időben – felelősség nélkül lebegett a makrokozmosz áldozati lényeiből kiválva, mintegy gyámság alatt; majd megajándékozottak lettünk az Én-nel: szabad és felelős munkatársai a Teremtésnek.

– *ahol, amiben* vagyunk, kitüntetett helyzet. Nincs még egy individualitás a Kozmoszban, akire annyit bíztak volna, mint az emberre: nekünk nincs, amit valamiféle isteni beprogramozottság szerint *kell* megtennünk – nekünk szabadságunkban áll *választani* a rossz és a jó között. Az égi Hierarchiák lényei kötelezettek az engedelmességre; nincs képességük bűnbe esni – nem tudnak nem-szeretni sem, csak az embernek lehetséges elrugaszkodni a szeretettől, vagy éppen szabad akaratából a végtelen szeretetbe lépni. Micsoda előlegezett bizalom, milyen fenséges felruházottság! S milyen nehéz ennek megfelelni! Van, aki – már vagy még – nem is tud a megbizatásról, van, aki az „új szövetség" realitását nem ismeri fel, van, aki gőgjében Istenével helyet cserélne, van, aki a Sátán zsoldjába szegődik, mivel minden, ami gonosz, *rövid távon* látványosabb és sajnos, *érdekesebb...* érdekesebb az erőszak, a mánia, a rögeszme, a hisztéria, a gyűlölet, mint a határozottság, a megfontolás, az átgondolás, a nyugalom és a jóakarat.

Hagytuk a pozitív fogalmakat unalomba fulladni, ahelyett, hogy leporoltuk volna őket vagy eredeti szépségüket az óhatatlanul rárakódott maszattól megtisztítva mutattuk volna fel újra. Szilárd hithű helyett szédült hiszékenyek lettünk, egészséges kételyeink pedig átcsusszantak cinizmusba. Szerelmi-családi viszonyaink, mint a fűrészpor, ízetlenné, nyögve-nyelőssé váltak – vagy kriminalizálódtak a gáttalan szenvedélyben. Akinek briliáns esze van, eltompítja a szívét, szégyelli. Az irgalmas szívű, az önzetlen: kisebbrendűségi érzetbe szorított, az eszére hagyatkozni egyáltalán nem mer. A művész: vagy demagóg diktátor akar lenni, vagy csetlő-botló bohóc a manézsban.

A mérték veszett el – az a fix pont, *amihez képest.* Népet, nemzetet szeretni áldozatosan, természetesen: gúny tárgya. Divat lefitymálni a valamibe-valahova kötöttséget. A védekezés gyakran túlzást szül; nemzeti gőg nem azonos a nemzeti büszkeséggel. Ragaszkodni nyelvhez, hazához nem jelenthet eltaszítást – becsülni a magunkét, de mást sem becsmérelni, meg kéne tanulni végre. Ez a század felgyorsulva bebizonyította, képességeiben milyen nagyszerű és milyen aljas lehet az ember. Párhuzamosan! A nyugati szabadság-ideákat vad egoizmussá aláztuk – a keleti testvériség-eszméket ordas vérközösséggé nyomorítottuk. Mindent feltaláltunk, amivel kellemesebb lehet az

élet – s mindent felhasználtunk, amivel az életet tönkre lehet tenni. A nácizmus fajelmélettel gyilkolt, a bolsevizmus osztálytudattal. Fölrobbant az atom, kilyukadt az ózonpajzs, tombol a promiszkuitás bosszúja, az Aids... Semmi sem szent többé. Terv a futószalagon klónozott ember, a Teremtés paródiáját már rendezik. Hírlik az előre megrendelhető, szerencsés gén-összetételű magzat, ami eleve kilúgozza a gyógyuláshoz szükséges egyéni sorsot. A matériába-dugult személy nem szimplán tagadja a halhatatlanságot, hanem elszakítja lélektől-szellemtől; borzalmasat mível: lefagyasztja a holttestét, hogy majd *változatlanul* újraéledjen egy más körülmények között egzisztáló Földön, amikor már „megoldott" lesz a halál...

Európa szintézis-feladatát talán betölti, talán nem. Talán felhasználja a kelet-európai népek szenvedéseinek tapasztalatát; talán ellenáll az olyan globalizációnak, ami összemos, karakternélkülivé tesz – talán lesz ereje *nem* amerikanizálódni, de nem is balkanizálódni, hanem azzá válik, amire népszelleme, a korszellem szolgálója szánta: ő lesz a méltósággal telt *Közép.* Talán átszűri a világ négy tája felől áramlót: nem akar Észak lenni, ahol a bőség ragyogása fagyos és részvéttelen; nem enged Dél túlhabzó indulatának (mert a magárahagyott nyomor mindig, törvényszerűen fellázad); nem nyújtózik el Kelet tevékenység-ellenes, elavult teóriáiban; s nem ugrik be Nyugat kísértetének sem, a gépszerű, olajozott pótcselekvésnek.

– *ahová, amibe* megyünk, még csak körvonalaiban kirajzolt. Ez a reményünk, de ez a kockázatunk is. Senki az ember helyett nem csinálja meg a jövőt. Soha nem volt aktuálisabb az intelem: „Segíts magadon, Isten is megsegít." Nem lehet többé a felelősséget az égi hatalmakra hárítani. Utópisztikus vágyálmok elő-képzelése persze felesleges – a megvalósulásban mindig van valami meglepő; a legprecízebb elme és a legihletettebb látomásos szív sem produkálja *pontosan* ugyanazt, ami a Föld -és embertörténetben végül megtörténül. De a *két út* már világosan megképződött: a célba vezető és az eltérítő. Az egyik útnak sugárzó Napja van, a másik útnak vakító reflektorai. S nem mindegy, mi fénylik és miért.

Emberpróbáló idők. Kinek-kinek a maga helyén, a maga bőrében. Nekünk itt, a szabott részben, Magyarországon, az igét éppen ezen az árnyalatosan édes nyelven szólva. Van saját feladatunk az egyetemesség körében. Van szerencsére edzettségünk is, „gyakorlatunk" a gyakorlatban. Persze erő kell hozzá, mert a restség általános: hiszen a kaptató, *fölfelé,* izom-munka. Csak a lejtő sokszorozza meg a kezdeti sebességet – az ember egy-kettőre, hipp-hopp lent terem. S józanodva aztán csüggesztő megint elölről kezdeni. Az ismétlés nemcsak a tudás anyja – hanem olykor ravasz ördögivadék.

– *ahonnan jöttünk* –
nem rajtunk múlott

– *ahol megrekedtünk* –
mi formáltuk

– *ahova hívnak* –
nekünk kell rátalálni

DEMÉNY LAJOS

Kísérlet a román történelmi mítoszok tárgyilagos vizsgálatára

Az utóbbi években a román kutatók körében mind több szó esik arról, hogy a román történetírás a mély válság korszakát éli. Ha ezt 1995-ig még nagyon kevesen merték kimondani, s ők is kizárólag az 1989. évi fordulat utáni időre korlátozták a szerintük már le nem tagadható jelenséget, ezzel szemben viszont az utolsó két-három évben mind a tudományos tanácskozások, mint az egyes időszaki kiadványok állandóan napirenden lévő kérdése. Igaz ugyan, hogy tüzetes vizsgálatától a tudományos folyóiratok elzárkóznak, a népszerűsítő kiadványok egyszerűen tudomást sem vesznek róla, a középiskolai és nemegyszer a felsőfokú oktatásban pedig folytatódik az 1989 előtti nézetek kultiválása néha még szélsőségesebb változatban, de az is elvitathatatlan, hogy a szakkörökben folytatott vitákban már a válság mélyebb gyökerei és szélesebb összefüggései is felbukkannak, és szóhoz jutnak a kiútkeresés szorgalmazói. Akad a román kutatók sorában olyan is, aki belátta, hogy távolról sem kielégítő a válság visszavetítését kizárólagosan az 1989 előtti egyeduralmi nemzeti-kommunista rendszer által a román történetírásra ráerőszakolt pártállami ideológiára korlátozni. Szerintük ennek mélyebb gyökerei vannak, amelyek a múlt századi romantikus történelemszemléletig nyúlnak vissza. A XIX. század derekán Havaselvén virágkorát élő erdélyi fogantatású román romantikus történetírás a mítoszok teremtésével szerzett magának hírnevet. A különbség az egypártrendszer idején újra felvirágzó mítoszimádattal szemben csupán abban a nem elhanyagolható mozzanatban rejlett, hogy a múlt század második felében a Titu Maiorescu nevéhez fűződő *Junimea* kritikai szemlélet is szóhoz jutott. A századfordulón pedig a román historiográfia fejlődését meghatározó olyan egyéniségek léptek fel mint Ioan Bogdan, Constanti Giurescu, Dimitrie Onciul és A. D. Xenopol. Közülük Ioan Bogdan, az egész európai szlavisztikában számontartott tudós, meghonosította és megalapozta Romániában az ószláv nyelvű okleveles források máig sem túlhaladott kritikai közlését. Constantin Giurescu ugyanezt végezte el az elbeszélő kútfők terén. A bécsi iskolázottságú Dimitrie Onciul a középkori források kritikai elemzésével, A. D. Xenopol pedig a történelmi fejlődés és történetírás elméleti kérdéseinek európai visszhangra talált vizsgálatával és főleg a 14 kötetre terjedő román történelem összefoglalójával szerzett magának elévülhetetlen érdemeket. De ugyanazon időben Nicolae Densuseanu munkásságában a mítoszteremtés élt tovább, és nem hiányzott az önimádó romantikus nézőpont felkarolása Nicolae Iorga óriási, ám ellentmondásoktól terhelt életművében sem, akinek meghatározó szerepe volt a modernkori román történetírás, történelmi szemlélet és a máig élő politikai gondolkodás kialakításában. Mindent elsöprő tekintélyén az sem tudott csorbát ejteni, hogy a két világháború közötti fiatal történész nemzedék legmarkánsabb képviselői (P. P. Panaitescu, C. C. Giurescu és mások) alapos kritikai elemzés tárgyává tették románticizmusát.

A román historiográfia egész fejlődését meghatározta szerintem a nemzeti öndicsőítéstől és kizárólagosságtól fűtött romantikus mítoszteremtés és a korszakonként lát-

szólag felülkerekedő kritikai szemlélet kettőssége. Ezen kettősség állapotában találta a román történetírást a második világháború után berendezkedő kommunista rendszer. A leegyszerűsítő proletkultos sugallatú primitív történetszemlélet, melyet a Mihai Roller szerkesztette 1947. évi *Románia története* testesített meg, csak rövid időre tudta szőnyeg alá söpörni a már említett kettős vonulatot. Az ötvenes évek derekán a politikai irányváltás nyomán újra éreztette hatását a nemzeti kizárólagosságra való törekvés. Ennek magyarázatát abban vélem fellelni, hogy a vele szemben alkalmazott kizárólagosan erőszakos módszerek jogosan csaptak át az ellenszenv felerősödésébe. Az ellenszenv annyira felülkerekedett, hogy elhallgattatta a különben sem kedvelt kritikai szemléletet. Az 1955-ben párthatározat nyomán kezdeményezett eredetileg öt kötetre tervezett összefoglaló első kötete az ötvenes évek végére már készen volt. A következő kötetek kéziratai is a megvitatás és véglegesítés stádiumában voltak. 1959 végétől jómagam is szemtanúja lehettem a román történetírásban lüktető életnek. A Román Akadémiai Kiadó és a kiadvány szerkesztőjeként résztvettem a szűkebb körökben zajló vitákon. Ekkorra már újra kezdett felülkerekedni a kizárólagosan nemzeti szemlélet.

A hatodik évtized végén a román történetírás és a nemzeti szocializmus irányába fejlődő politika közötti szakadás kezdeti jelei bukkantak fel. A historiográfia egyre inkább lemaradt, elannyira, hogy az említett szintézis a pártpolitikai elvárások szempontjából már megjelenése pillanatában elavult lett. Az 1878 és 1944 közötti korszakot felölelő V. és VI. kötet – kinyomtatásuk ellenére – már nem kerültek forgalomba. Közben a Román Akadémia azt a feladatot kapta, hogy az újabb, most már tíz kötetre tervezett összefoglaló megírását és kiadását irányítsa. Alig két-három év leforgása alatt készen állott ebből nyolc kötet kézirata. A Dionisie Pippidi akadémikus és neves ókorász szerkesztette I. kötetet 1.000 példányban belső használatra ki is adták. Szedés alatt volt Ştefan Pascu akadémikus szerkesztésében a II. kötet is. A kinyomtatott első kötet azonban nem került a könyvesboltokba. Ellene feljelentés került a volt diktátor asztalára azzal a váddal, hogy beállítottságában és szemléletében nem eléggé hazafi, sőt szerkesztője egyenesen hazaáruló, mert nem hajlandó a román nép kizárólagosan trák (géta-dák) eredetét s így többezeréves folytonosságát „kellő érvekkel alátámasztani". Nicolae Iorga veje megérte azt is, hogy a korabeli sajtóban megpengették görög származását, ami úgymond magyarázná hazafiatlanságát.

Tudni kell azt is, hogy időközben a hetvenes évek első felében a nemzeti kommunizmustól uralt pártállami önkényuralom annyira szédületesen váltott irányt, hogy azt már a szakmai felkészültségére valamit is adó történész követni nem tudta. A „legfrissebb" történelemszemléleti fordulatot a XI. pártkongresszuson elfogadott pártprogram fémjelezte. A román történészek között „trákomániának", „dákomániának" nevezett irányzat elvetette az eredetkérdésben a dák-római szintézis elméletét, vagyis azt, hogy a román nép ősei a dákok és rómaiak. A szélsőségesen nacionalista és sovén fogantatású szemlélet a mítoszteremtésben messze túlszárnyalta még a múlt századi romantikus történetírást is. Leegyszerűsítő, nemegyszer primitív érvrendszerével zsákutcába vitte az egész román történetírást, megkérdőjelezte annak tudományos jellegét. A román historiográfia válsága tehát nem az 1989 decemberi fordulat után következett be, csupán csak annyi történt, hogy akkor került felszínre, illetve akkor nyílt lehetőség rá, hogy valós helyzetét a bátrabb román történészek is megállapítsák és kimondják.

Az általunk vázlatosan és ebből kifolyólag leegyszerűsített formában bemutatott román historiográfiai fejlődés nyomán jogos a kérdés, hogy miért kell bátorság az annyira nyilvánvaló tényállás rögzítéséhez és főleg a belőle fakadó következmények

levonásához? A kérdés mégis jogos, mert a történelmi mítoszoktól terhelt történetszemlélet mélyen bevésődött a román köztudatba, mondhatni meghatározza azt. Túl a historiográfiai örökségen, a középiskolai és felsőfokú oktatásban évtizedeken át kultiválták az idegengyűlölettől fűtött történelmi mítoszokat, amelyekhez bizonyos nemzeti előjogok, érdekek is fűződnek. E téren az 1989. évi váltás nem hozott semmilyen változást, sőt talán még nyíltabb, leplezetlenebb lett a mítoszok táplálása. Elég ennek bizonyítására a mai egységes és kötelező történelmi tankönyveket szemügyre venni, azt is megemlítve, hogy az alternatív történelmi tankönyvek kidolgozását, engedélyezését minden eszközzel akadályozzák. Kilenc év eltelte után Romániában nem jelent meg egyetlen a románok történelmét tárgyaló alternatív tankönyv sem. Ennél fogva szélesebb társadalomtudati összefüggéseiben a román historiográfia válsága messze túllépi a történetkutatás berkeit. A kritikai önvizsgálat közege kedvezőtlen. Hozzá valóban férfi kurázsira, alapos felkészültségre van szükség, különösen akkor, ha a válsággal való szembenézés kísérlete átfogóan elemző és nem korlátozódik a tényállás puszta megállapítására.

Erre a nehéz munkára vállalkozott a Bukaresti Tudományegyetem Történettudományi Karának professzora Lucian Boia a *Történelem és mítosz a román köztudatban (Istorie şi mit în conştiinţa românească)* című könyvében. Kötete a Soros Alapítvány támogatásával látott nyomdafestéket a bukaresti Humanitas Kiadó gondozásában 1997 nyarán.

Néhány szót a szerzőről: Született Bukarestben 1944-ben. Itt végezte felsőfokú tanulmányait az egyetem Történettudományi Karán 1967-ben, ahol azóta is dolgozik. Tanársegédi beosztásban egy évig az Egyetemes Történelem Tanszékén, majd Románia Történelme Tanszékén folytatta munkásságát. Kezdeti tanulmányai, könyvei és doktori disszertációja (1972) a hagyományos beállítottságra vallanak. Tárgyuk a múlt századi erdélyi román nemzeti mozgalom, mégpedig abban a szellemben, ahogyan azt a román historiográfia nemzeti vonulata a kezdetektől tárgyalta. A tanszéken a román és egyetemes történelem historiográfiai szemináriumát vezette. 1975-ben kiadta kurzusa első részét *A román historiográfia fejlődése (Evoluţia istoriografiei române)* címen. A szerző mostani könyvében maga utal arra, hogy nézeteit később revízió alá kellett vennie. Történelemszemléletében a gyökeres változást, ha úgy tetszik a váltást a hetvenes évek végén hosszabb ideig tartó nyugat-európai tanulmányútja hozta meg.

Az 1980-ban Bukarestben megrendezett Történészek Világkongresszusán javaslatára létrehozták a Nemzetközi Historiográfiai Bizottságot, ennek főtitkára, majd elnöke lett. Szerkesztette az 1989-ben és 1991-ben az Egyesült Államokban és Angliában kiadott kétkötetes *Great Historians from Antiquity to 1800* és *Great Historians of the Modern Age* című nemzetközi történész-szótárt. A címszavak megírásában több mint kétszáz szerzőt vont be a világ negyven országából és tájegységéről. A nyolcvanas évek közepén beindult munkálatok idején az említett szótár összeállítása révén kerültünk közvetlenebb kapcsolatba, ugyanis a magyar történészekre vonatkozó címszavak tetemes részének megírására engem kért fel. Nyitottsága kellemes meglepetés volt számomra. Jelezte, hogy foglalkoztatja a történelmi mítosztok teremtése. Azóta hosszú idő telt el. 1989 után véglegesíthette és véglegesítette is kéziratait, újabb tanulmánykötetek szerkesztését és kiadását gondozta. Közöttük az 1995 és 1997 között megjelent három kötetet, kettőt *A román kommunizmus mítoszai (Miturile communismului românesc)* és egyet *A román történelmi mítoszok (Mituri istorice româneşti)* címen. A bennük közölt tanulmányok abban a műhelyben készültek, amelyet a professzor

hozott létre fiatal tanársegédek és végzős diákjai közül az egyetem Történettudományi Karán. A Képzeletbeli Történelem Központja néven ismert műhely vezetője maga Lucian Boia. A nemrégen nyomdafestéket látott könyvét nem csak olvasmányai (a mítoszok tárgykörében) és a már említett tanulmánykötetek szerkesztése előzték meg, hanem a professzor tanulmányai is, közülük közvetlenül a román történelmi mítoszokról írt tanulmánya, vagy a Párizsban 1993-ban kiadott tanulmánykötetben közölt esszéje *Les Roumains et les Autres. La quêt des modèles dans la société roumaine des XIX-éme et XX-ème siècles* címen.

A széles közvélemény, de még a szűkebb szakkörök sem figyeltek fel Lucian Boia kiadványaira míg azok külföldön, idegen nyelveken vagy az országban a Bukaresti Tudományegyetem Kiadójának gondozásában és kis példányszámban, csak az egyetemi belső könyvesboltban kerültek forgalomba. Amikor azonban a rangos Humanitas Kiadó jelentette meg könyvét és aránylag nagy, háromezres példányszámban, már kulturális hetilapokban is visszhangra talált, csak a kimondottan tudományos folyóiratok hallgattak róla, ami eléggé sokatmondó.

Lucian Boia egyetlenegyszer sem ejt szót a román történetírás válságáról, de azt már a könyvhöz írt bevezetésében kiemeli, hogy a román historiográfia a „szükséges kritikai revízió fázisában" van, és következésképpen szembe kell néznie a „történelem és a képzelet viszonyát" meghatározó jelenséggel. „Kísérletünk – állítja a szerző – szokatlannak tűnhet", de más történetírásokban „ez már nem számít lázadónak". A kérdés szerinte csupán az, hogy a román közvéleményben mély gyökereket vert az „objektív történetírás illúziója, amelyet az egyetlen és tagadhatatlan igazság hangoztatásával a kommunizmus csak megerősített". Következésképpen, ha a kommunista ideológia nem hamisította meg lényegében a történelmet, nincs mit revideálni, ha pedig igen, akkor a történészek feladata megállapítani az „Igazságot". Boia professzor kijelenti, hogy nem tartja feladatának „a román történelmi mítoszok lerombolását". De azt már határozottan megállapítja, hogy „a jelenben mesterségesen táplálnak, sőt eltúloznak bizonyos történelmi és politikai mítoszokat", ami a hamisan hangoztatott hazafias jelszavak leple alatt távoltartja a román társadalmat a modernizálástól, a demokratizálástól és a versenyképességtől. „Az önkényuralmi és idegengyűlölő sugallatú nacionalista mítoszok nem a legjobb útitársak" az európai felzárkózáshoz vezető úton.

Egyik nem régen tett nyilatkozatában bevallja, hogy a hozzá hasonló nézeteket valló történészek Romániában aránytalan kisebbségben vannak. „Ez azonban nem rettent el. Hiszek a történettudományi megközelítésmódozatok sokféleségében... és mihelyt ... ezt az egyszerű dolgot tudatosítjuk, akkor talán megtehetjük az irányváltást is az eddigi monolitikus elképzelésekkel szemben." Szerinte a mai román történetírásban „intelligenciahiány mutatkozik". Az a baj – jelenti ki Lucian Boia – hogy sok, egyénileg intelligens román történész ellenére, „még nincs intelligens történetírásunk", pedig erre felette nagy szükség lenne. Ezen ő az olyan történettudományt érti, amely állandóan új és új kérdéseket, problémákat vet fel és ezek megoldásában „minél eredetibb és szigorúbb módszertant követve jár el". Lucian Boia kiemeli, hogy a román történetírás „még mindig hangsúlyosan tekintélyelvű", a román nép „nagy szimbólumai még mindig az önkényuralkodó fejedelmek". Közöttük Vlad Ţepeş, XV. századi kegyetlenségeiről hírhedt havaselvi vajdát nevez meg, a nemzetközi köztudat Drakul néven ismert szörnyetegét. A mai román köztudatban elég gyakran említik a nevét mint olyanét, aki a „nemzetmentő politikus", vagy éppenséggel „a demokrácia lehetséges védnöke" számára példaadó lehetne a mai Romániában.

Lucian Boia szerint a mítoszok „egyaránt lehetnek pozitívak és negatívak. A nemzeti eszme ... egy időben inkább pozitív szerepet töltöttek be", különösen a XIX. században és az európai állami struktúrák kialakulásában. „Ám szintén a nemzeti ideológia felelős az első világháborúért meg mindazért, ami utána következett. És ugyanaz a nemzeti ideológia – ha a tizenkilencedik századi értelmében fogjuk fel – útjában állhat Románia haladásának, az európai integrációnak", mert szerinte a román köztudat még ma is sok mindent feláldoz „egy XIX. századi mitológia oltárán". Azt is kiemeli, hogy Romániában a történetírás inkább függ a politikától, mint a politika a történetírástól. Képletesen ezt úgy fejezi ki könyvében, hogy nem a történészek emelnek vagy döntenek le szobrokat. Bizonyára itt arra a romániai helyzetre utal, amikor majdnem minden városban óriási méretű bronzszobrokat állítottak Mihály vajdának. A történelemre való hivatkozással is gyakran visszaélnek a politikusok. „Megdöbbentett például, amikor a tanügyi törvény vitájában – a történelem és földrajz román vagy magyar nyelven folyó oktatása kapcsán – nemrég Ionel Brătianura (a két világháború közötti román liberális politikus és miniszterelnök – D. L.) hivatkoztak. Hát mi köze van Ionel Brătianunak ehhez az egészhez? Ha már a múltra hivatkozunk, akkor idézzük fel Ştefan cel Maret (a XV. századi moldvai vajdát – D. L.), és tanítsunk ószláv nyelven, a magyarok pedig tanuljanak latin nyelven... Vagy megtudnánk egyezni, és mindnyájan latin nyelven végeznénk az iskolát, a magyarok úgyis a latin kultúrkörhöz tartoznak, mi pedig a rómaiak leszármazottai vagyunk. Úgyhogy történelmi szempontból minden igazolt, csak éppen az ilyen tárgyalásmód értelmetlen."

Lucien Boia a könyve megjelenése után kibontakozott eszmecserében a *Vázlatos román mitológia* címen rövid cikket közölt. Ebben sűrített formában és lényegretörően foglalta össze a román köztudatban élő politikai mítoszokat, válaszolva az önmagának feltett kérdésre, hogy a románok képzeletbeli világukban miben is különböznek más népektől?

Érdemes odafigyelni az eszmefuttatásra, mert szoros kapcsolat áll fönn a politikai és történelmi mítoszok között olyannyira, hogy néha ötvöződnek. Tehát a román „nem tartozik a szerencsés nemzetek közé, mindig mindenkinek útjában állt". Ezen mítosz annyira mély gyökeret vert, hogy van rá egy sajátosan román kifejezés: *în calea tuturor răutăţilor,* amit én így fordítanék magyarra: minden rosszak útjában. A sok átvonuló nép földet és vizet kért és vitt, de ezt a román nem tette, mert mindig „mérsékletes és béketűrő" volt, ám másokkal szemben „sohasem agresszív". Örökké védekezni volt kénytelen. Védte magát és egyben egész Európát. Ha a Dunánál le nem állították volna az oszmán hódítókat, azok az Atlanti-óceánig jutottak volna és Nyugat nem építhette volna fel békében székesegyházait, virágzó városait. Ez a hálátlan Nyugat soha ki nem elégített adóssága a román néppel szemben. Ellenkezőleg eladta őt az oroszoknak és lám ma is elzárja előle a NATO és az Európai Unióba vezető utat. Eme sok „hátrányos megkülönböztetés ellenére a román nép mindig vendégszerető volt, nagylelkű és az is marad. Ember a szó legnemesebb értelmében". Ezen „gyöngeségét" az idegenek alantosan kihasználják, noha „illenék tudniuk, hogyan viselkedjenek egy olyan házban, amely nem az övék". Ők mindannyian később érkezett jövevények. „Csak a román volt itt *öröktől fogva*".

Romániában „még a kommunizmus is emberséges volt vagy idővel azzá vált". Az ötvenes évek románokat sújtó sok igazságtalansága mégsem „jellemző a románok magatartására". Ezeket kizárólag a szovjet megszállók és bérenceik követték el. Elévülhe-

tetlen érdeme „Gheorghiu-Dej és Ceauşescu politikájának", hogy érvényesítette „a nemzeti érdekeket". Bűnei ellenére a kommunizmus románná lett, ami megmagyarázza, hogy távolmaradt 1968-ban a Csehszlovákiába való intervenciótól.

Nincs semmi alapja – szól a mítosz – a téves nézeteknek, miszerint Romániában „el kell távolítani a *szovjet maradványokat*". Hiszen köztudott, hogy „már Gheorghiu-Dej kiadta útjukat, Ceauşescu pedig ugyancsak". Ha ezek szerint Románia 1989-ben meszsze járt a szovjet sztálini modelltől, „vajon milyen mintához közeledett?" – teszi fel a kérdést Lucian Boia. Válasza egyértelmű: „Nyilván nem a nyugati demokráciához..., talán a Burebista (dák király – D. L.) vezette ősi, egységes és központosított dák állam modelljéhez, amelyet olyan büszkén emlegetett a nyolcvanas években az ország akkori vezetője és hadura" – jegyzi meg nem kis iróniával a szerző.

Minden más néptől eltérően a román nép másik döntő jelentőségű tulajdonsága az *egység* és az *összefogás* tudata. A román történelem legfőbb jellemzője, s ez megint minden más nép történelmével szemben, hogy végigvonul rajta az egység megnyilvánulása, mert a „döntő pillanatokban a románok mindig egyet akartak", a közös nemzeti célok és nem a magánérdekek határozták meg magatartásukat, ami bizonyára „dák-géta örökség". Még akkor is egységes volt a román nép, amikor az idegen betolakodók országhatárokkal osztották meg.

Az igazi román – szól tovább a mítosz – csak ortodox, görögkeleti vallású lehet, a görög-katolikusok „csak megközelítően románok (még akkor is, ha a román nacionalizmus éppen az ő találmányuk volt vagy kétszáz évvel ezelőtt), a többiek – római katolikusok, baptisták, jehovisták – még kevésbé (vagy egyáltalán nem)" románok. „A román nép ortodox kereszténynek született." Minden más népnél korábban volt keresztény, mert azok mind „később vették fel a keresztséget". A kereszténységet a románok megintcsak „géta-dák őseiktől örökölték".

A románok felette értelmesek, intelligensek és találékonyak. Igaz ugyan, hogy nem a legszorgalmasabbak, „mert valami hibájuk csak kell hogy legyen". A mítoszok szerint a lustaság is összefügg „a rendkívüli intelligenciával". Nincs szükségük szorgalomra, mint a náluknál kevesebb leleményességgel megáldott németeknek, akik kénytelenek eme hiányukat munkával, szorgalommal pótolni. A románok lustasága „bizonyos értelemben erény, mivel a tiszta értelem gyakorlásának is meg kell fizetni az árát. Ez a mi büszkeségünk – rögzíti a továbbiakban a mítoszok teremtette román öndicsőítést Lucian Boia – ‚nem vagyunk hatékonyak, ám értelmesek (ami bizonnyal többet ér, ritkább és becsesebb tulajdonság a közönséges és gyakorlatias hatékonyságnál)".

A románok szeretik magukat „rendkívül erős egyéniségű" népnek feltüntetni. A sok rendkívüliség mítoszi hiedelme Lucian Boia szerint veszélyes éppen a román népre nézve, mert „válaszfalat" emel a románok és a többi európai nép közé. Túl azon, hogy ez „nem a legjobb útja az Európához való felzárkózásnak", kiélezi a különbségeket, növeli a másokkal szembeni ellentéteket ahelyett, hogy tompítaná azokat. A szerző szerint „nem ártana lemondani egy és másról legjellegzetesebb román vonásaink közül, amelyek egyébként jórészt mitológiai fogantatásúak. Ajánlatos lenne például, hogy kevésbé tüntessünk eszünkkel, de egy árnyalattal hatékonyabbak legyünk". Nem ártana elsajátítani valamit a „német viselkedési mintából". Szerinte a román nép hasznára válna, ha szembenézve önnön hibáival és ne keresné a nehézségek és hibák okát mindig másokban, ne hárítaná értük a felelősséget a szomszéd népekre. „Jó lenne már megszabadulni üldözési mániánktól és attól a manicheista történelemszemlélettől, amely szerint a gonosz idegenek mindig a derék románokra fenik fogukat."

Lucian Boia szerint a már vázolt öndicsőítés egy ellentmondásosnak látszó *komplexusnak*, egyszerre felsőbb- és alacsonyabbrendűségi tudatnak a szüleménye.

A mítoszok, bármennyire is képtelenek egyre gyarapodnak, válnak szétágazottabbakká, a társadalmi tudatban szervezett formát öltenek, rendszerré szerveződnek, kikristályosodott, csiszolt formát öltenek s egy adott pillanattól kezdve helyettesítik a valóságot, maguk válnak „tényekké". Ellenállhatatlan nyomást gyakorolnak a köztudatra, de magukra a mítoszok megteremtőire is. Nemegyszer lehettünk tanúi annak, hogy a mítoszteremtőt magát állította falnak a közvélemény, mert úgy látta, hogy meghátrál az, akinek „túllicitálják" eredeti elgondolásait. Így került egy-egy mítoszteremtő saját mítoszának csapdájába.

Lucian Boia könyvének érdekessége éppen abban áll, hogy az egész új- és legújabb kori román történelmi gondolkodás átfogó elemzésére támaszkodik. Előzmények nélküli ez a román történetírás fejlődésében. Tudni kell ehhez, hogy a historiográfiai kutatások egyik gyenge oldala volt a román történetírásnak, hiányzanak a historiográfiai feldolgozások, még annyi nekirugaszkodás után sem jelent meg a román történetírás bibliográfiája, a források bemutatása. Ezen segédeszközök hiányában nehéz az önvizsgálat, szinte elképzelhetetlen a modern alapokra fektetett kutatás. Alig másfél évtizeddel ezelőtt kezdtek megjelenni a Iaşi városában élő Alexandru Zub professzor historiográfiai monográfiái és alapos elemző tanulmányai. Tudtommal Lucian Boia az első, aki meghonosította a román felsőfokú oktatásban a rendszeres historiográfiai szakkurzust és szemináriumot. Könyvében nyomon követhette és követte is a román történelmi mítoszok útját, a velük való szembenézés kísérleteit, de azt is, hogy a román nemzeti kommunizmus korszakában miként lett belőlük egységes és megfellebbezhetetlen történelemszemlélet.

A szélesebb politikai, ideológiai és tudati összefüggések bemutatása után Lucian Boia könyvében tüzetes vizsgálat tárgyává teszi a fontosabb román történelmi mítoszokat.

Mindenek előtt a Mihály vajda mítoszt veszi szemügyre, főleg azt, hogy miként lett belőle nemzeti egységtől vezérelt egyéniség. Jelzi egyben azt is, hogy Mihály vajda valóságtól elrugaszkodó ábrázolását az idegengyűlölet szítása kísérte. Hogy ebben a források félremagyarázása és meghamisítása is szerepet játszott, azt már nem kellett külön bizonyítania. Mihály vajda mintájára minden jelentősebb moldvai vagy havaselvi vajda nemzeti hős lett, illetve cselekedeteit a nemzeti egység eszméje vezérelte. Mircea cel Bătrân már nem maradhatott *bătrân* (=öreg), hanem *mare* (=nagy), Ioan Voda cel Cumplit sem maradhatott *cumplit* (=rettenetes), hanem *viteaz* (=vitéz), Drakula, azaz a XV. századi havaselvi vajda a rend és tisztesség, a becsület, a jogegyenlőség bajnoka stb.

Lucian Boia kritikai vizsgálat tárgyává teszi a román nemzeti egység történelmi mítoszát is, melynek értelmében az egész román történelmet az egyszínűségig menő egység jellemezte. Igaz, hogy maga sem szabadul Erdély = román ország mítoszától, de már nem hallgatja el az egység-mítosz képtelenségeit. Finom humorára vall, amikor megemlíti, hogy ezen mítosz értelmében még az időjárási jelentésekből is eltűntek az ország jellegzetes tájegységei. Az eső nem eshetett példának okáért a Bánságban, hanem csak Románia délnyugati tájain. A tényekkel szemben 1848-ban a románoknak egyetlen és egységes forradalmi programjuk volt. Élcelődve teszi fel a kérdést: miként lehetett egyetlen program, amikor közismerten legalább négyről tudunk.

Könyvének sarkalatos pontját képezik a román nép eredetéről vallott mítoszok. Maga tételesen nem száll szembe sem a dák-római eredet, sem a folytonosság, őshonos-

ság elméletével, de megemlíti a túlzásba vitt mítoszok vadhajtásait, hajlik azon nézet felé, amelynek értelmében a románok, legalábbis részben, a Dunántúl délre fekvő területekről vándoroltak mai hazájukba. Jelzi az egész eredetmítosz ellentmondásait, s ezt az egész román tudományosságban fellelhető, eltérő, sokszor szembeszegülő nézetek bemutatásának a keretében. A román történészek és nyelvészek szerinte maguk sem tudtak egy tudományosan megalapozott álláspontra jutni, s így nincs szükség az idegen szakemberek sorában keresni az „ellenségeket". Szerinte nyitott a kérdés és nincs értelme politikai fegyvert kovácsolni belőle. A román sem nem kizárólagosan római, sem nem dák származású, és kialakulási területe is vitatott és vitatható. Ebben megintcsak a XX. század derekáig élő és alkotó román szakemberek körében megfogalmazott ellentmondó nézetekre utal. Bár Lucian Boia tagadja, hogy a román történelmi mítoszokkal való szembenézéshez bátorságra lenne szükség, mégis szerintem civil kurázsi kellett ahhoz, hogy román történész kimondja: a mai román történetírásban és köztudatban a román nép eredete mítoszoktól terhelt és elkerülhetetlen a higgadt önvizsgálat. Nézete és részletesen kifejtett véleménye e kérdésben nem hoz népszerűséget a szerzőnek. Hosszú évtizedek óta az általa vázolt mítoszok tudata uralta és uralja még ma is a román közvéleményt és magát a román történetírást is. E mítoszok szellemét kultiválják a román történelem mai tankönyvei, tagadhatatlan tényként kezelik mindazt, amit Boia professzor mítosznak nyilvánít. Lucian Boia az egyedüli az egész román történetírásban, aki széles összefüggéseiben vizsgálva a kérdést mindezt ki is merte mondani! Még akkor is a bátorság jele ez, ha a román nyelvészek, legalábbis a két világháború között csaknem egyöntetűen vallották, hogy a románok a Balkánról vándoroltak be mai hazájukba. Elgondolkoztató, hogy mennyire heves támadás érte ezelőtt tizenkét évvel Romániában a Magyar Tudományos Akadémia gondozásában megjelent háromkötetes *Erdély története* szerzőit főleg azért, mert a román történelmi mítoszok alkotta képet tudományos elemzés tárgyává merték tenni. A román nyelv minden negatív jelzőjét a fejükre olvasták, és íme, ma egy román történész még náluknál is többet mond. Akadt könyvének különben elég szűkkörű méltatói között egy olyan is, aki Boia művét a kötelező olvasmányok közé ajánlotta az egész román közoktatásban. Igen ám, de akkor ki kellene vonni ebből azt a kilenc történelem tankönyvet, amely folytatja a mítoszok táplálását, az önimádatot a román elemi és középfokú oktatásban a IV. osztálytól a XII. osztályig. Folytatja, mégpedig az egyedül kötelező taneszközök státusában. Ez már elképzelhetetlen.

Mindennek ellenére biztatónak tartjuk, hogy Boia professzor könyvét megírta és azt az egyik legrangosabb kiadó, a Humanitas ki is adta. Talán évtizedek múlva Andei Cornea javaslata valóra válik, de ehhez gyökeres váltás szükségeltetik mind a román történetírásban, mind pedig az egész román köztudatban.

Lucian Boia a mítoszok sorába utalja azt a nézetet is, melynek értelmében a románok egyedül védték az oszmán-török hódítókkal szemben Európát, s amíg ők ezt tették, a nyugat-európai népek békében építhették katedrálisaikat, városaikat. A bökkenő az egészben – írja Boia professzor – csak az, hogy a XIV. században megalakult havaselvi és moldvai két román vajdaság még csak nem is létezett akkor, amikor Nyugaton a katedrálisak és városok már rég felépültek. Kiemeli a szerző ez esetben is azt, hogy észrevétele sem nem eredeti, sem nem ő az első a román történészek közül, aki ezt leírja. Megírta, hogy több mint ötven évvel ezelőtt a hazafiatlansággal igazán nem vádolható P. P. Panaitescu professzor, a szélsőségesen sovén vasgárda mozgalom egyik

ideológusa hívta fel a figyelmet a valóságos tényállásra. Még szerinte is a teljesen alaptalan mítoszok kompromittálják mind a román történetírást, mind a román köztudatot.

A román történelmi mítoszok közegében vizsgálja Lucian Boia az idegengyűlölettől súlyosan terhelt képet azokról a népekről, etnikai közösségekről, amelyekkel történelmük folyamán a románok kapcsolatban álltak és ma is egymás mellett kell élniük. Bár elemzése elnagyolt, mégsem hagyhatjuk szó nélkül az általa említett negatív képet a görögökről, de még inkább a zsidókról, magyarokról és cigányokról. A cigánykérdés aggodalmakat okoz a román köztudatban, de rendezése szóba sem jöhet, legfennebb az a lehetőség foglalkoztatná, hogy miként lehetne tőlük megszabadulni, mert veszélyesen nagy közöttük a szaporulat. Csak sajnálhatjuk, hogy a témáról francia nyelven írt és Párizsban kiadott tanulmányát nem vette fel kötetébe. Főleg az antiszemitizmusról és a cigányokról papírra vetett véleménye tanulságos lehetett volna a román olvasó számára, mert látható, hogy mítoszainak, idegengyűlöletének mily súlyos következményei lehetnek.

A hosszúra nyúlt beszámoló ellenére sem merem állítani, hogy Lucian Boia könyvét sikerült bemutatni. Távol áll tőlem ennek még az igénye is. Nem ejtettem szót azokról a kérdésekről sem, amelyekben nézeteink eltérnek. Magát a csaknem 400 oldalas könyvet kell elolvasni! A készülőben lévő magyar fordítás kiadása lehetővé teszi majd, hogy a románul nem olvasó magyar közönség is megismerkedjék vele. Szerintem érdekfeszítő és tanulságos olvasmány lesz.

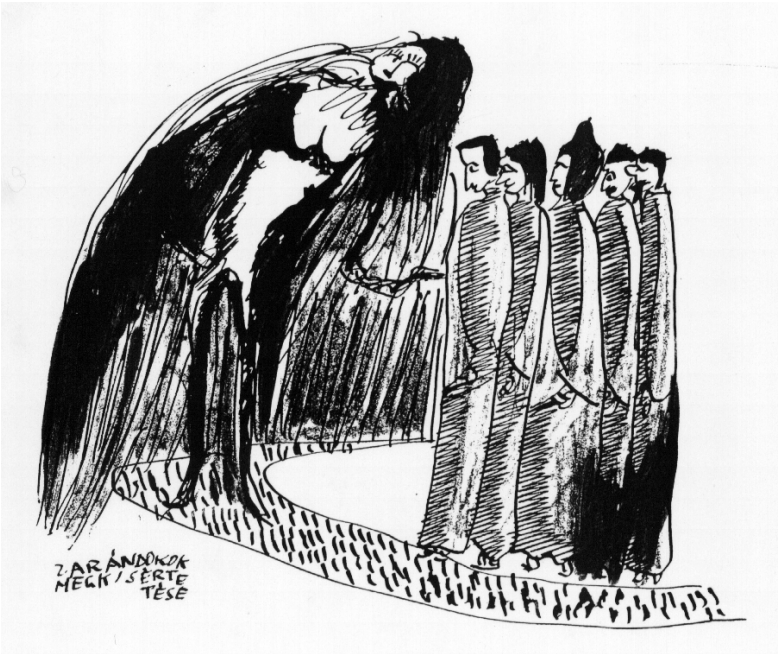

„A Tisza-parton mit keresek?”

Ady Endre izgatott kérdését/felkiáltását valószínűleg minden olyan művész és tudós magáénak érezheti, aki vidéken próbál – olykor méltánytalan helyzetben – jelentőset, a „helyi értékrenden” messze túlhaladót alkotni. A Tisza-parton azonban nemcsak a lelki nyugtalanság, hanem az elszántság verse. Ezért is választottuk a híres sort sorozatunk címéül, melyben a magyar kultúra és tudományosság Szegedhez is kötődő jeleseit kívánjuk megszólaltatni.

„A középkori kódexfestők példája vonz”

BESZÉLGETÉS ZOMBORI LÁSZLÓ FESTŐMŰVÉSSZEL

A kortárs szegedi képzőművészet egyik meghatározó egyénisége, Zombori László festőművész pályakezdése idején, a hatvanas években főként konstruktív szellemű, figurális és dekoratív jellegű képeivel vált ismertté. A hetvenes évek végétől már az expresszív töltetű, romantikus és realista tájpiktúra egyik legkiválóbb képviselőjeként tartották számon, művészete népszerűvé vált, jelentős közönségsikert aratott. Országszerte számos önálló kiállítással jelentkezett, több kollektív hazai és külföldi tárlaton is részt vett. Többször festészeti díjat kapott a Szegedi Nyári Tárlaton. Koszta-plakettel, Szeged Város Alkotói Díjával és a Juhász Gyula-díjjal ismerték el munkásságát. A Művészeti Alap – illetve jogutódja a MAOE – és a Magyar Képzőművészek Szövetségének tagja, valamint megalakulása óta tagja a szegedi SZÖG-ART Képzőművészeti Egyesületnek is. A kilencvenes évek első felében nagy meglepetést keltett megújult, korszerű, avantgárd formát öltött festészetével, amely egy friss szellemiségű, kísérletező kedvű és önmagával szemben roppant igényes alkotóművészt jelzett. A kitárulkozást, a nyilvános szereplést nem kedvelő Zombori Lászlóval csöndes móravárosi műtermében szegedi gyökereiről, pályájáról és alkotói munkájáról beszélgettünk.

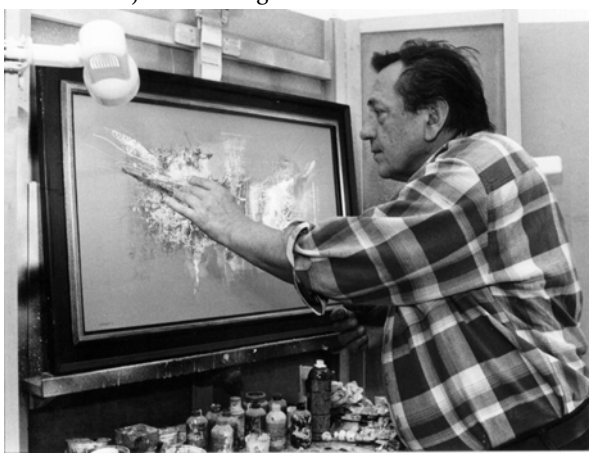

– *Egy Ady-verssor – „A Tisza-parton mit keresek?” – interjúsorozatunk mottója. Ezt a kérdést egy tősgyökeres szegedinek talán nem is érdemes feltenni...*

– Néhány évvel ezelőtt körkérdést intézett a város kulturális vezetése a szegedi képzőművészekhez, amelyben többek között az a kérdés is szerepelt, mi köti ehhez a városhoz. Hangzatos, szép mondatokkal is lehetett volna válaszolni, én csak annyit írtam: ide születtem. Ez valóban így van, 1937-ben,

Móravárosban láttam meg a napvilágot, s azóta is ezen a környéken lakom. Egy rövid és kényszerű alsóvárosi kitérő után nemrégiben újból móravárosi lettem.

– *Annak is jelentősége van, hogy melyik városrészhez kötődik?*

– Számomra komoly jelentőséggel bír. Annak idején nagyon is számított, hogy a város melyik részén nő föl az ember. A móravárosi gyerekek nem olyanok voltak, mint az alsóvárosiak vagy a fölsővárosiak. Egyfajta területbirtokló szemlélet uralkodott akkoriban. Diákkorunkban bizony meg kellett gondolni, hogy meddig mehetünk el, ha egy kislányt haza akartunk kísérni egy másik városrészbe. Ha túlléptük a határt, előfordulhatott, hogy kemény fiúk fogadtak. Ennél persze döntőbb volt, hogy ez a külvárosi terület bennünket, gyerekeket a szabadság és a tág horizont felé indított el. Paradicsomunk a közeli Sancer kubikgödre volt. Meg a várost övező körtöltés vidéke a feledhetetlen téli szánkózásokkal. Később nagy kerékpártúrákkal a körtöltésen túli terület becserkészése következett. A Sancer-tó – amely annyira közel áll hozzám, hogy a „vizes" témájú tájképeim nagy része erre az élményvilágra vezethető vissza – rendkívül érdekes tó. Emlékszem, 1946–47 nyarán igazi szabad strand volt. A családok pokrócokkal, elemózsiával vonultak le oda, úgy használták, mint a belvárosiak a Tisza-parti strandot. Természetesen, ahogy nőttem, tágult a horizontom, és egyre jobban vonzódtam a belvároshoz. A Somogyi-könyvtárat nagyon hamar fölfedeztem. A Móra Általános Iskolában kitűnő rajztanárnőm volt, aki az irodalmi háttérre is felhívta a figyelmem, s elmondta, hol juthatok hozzá a képzőművészettel foglalkozó könyvekhez. Nagyon jól emlékszem, hogy hetedikes koromban vettem ki a könyvtárból a „Hogyan fest arcképet László Fülöp" című kötetet, ami roppant izgalmas olvasmánynak bizonyult. Táblánként bemutatta, hogyan alakul ki egy kép a fehér vászontól a végkifejletig. Főként akvarellekről szóló szakkönyvek, művészéletrajzok álltak az érdeklődésem középpontjában. Móravárosi szemmel nézve a belvárosi paloták csodálatosaknak tűntek. Nem fogalmazódott meg bennem soha, hogy milyen szép ez a város, inkább csak belülről éreztem. Szegedhez való kötődésemet sohasem tudtam hangzatos dicséretekben kifejezni. Magamban hordozom azokat a többnyire kellemes élményeket, amelyek a városhoz kötnek.

– *Mikor gondolt arra először, hogy képzőművészettel szeretne foglalkozni?*

– Az általános iskolában Holló Mihályné volt a rajztanárnőm, aki Szentendréről jött Szegedre. Nagy tehetségnek tartott, mindenáron azt szerette volna, hogy a budapesti képzőművészeti gimnáziumban tanuljak tovább. Igyekezett erről a szüleimet is meggyőzni, de több okból is nagy ellenállásba ütközött. Akkoriban édesapám betegeskedett, ezért szüleim nem merték vállalni a pesti taníttatásom anyagi terheit, másrészt a vidéki emberek szokásos szemléletével el sem tudták képzelni, mi lenne velem szinte gyerekként a nagy fővárosban. Közben a Képzőművészeti Főiskola akkori párttitkára tehetségkutató körúton járt az országban, s hozzám is eljutott. Felfigyelt az akvarelljeimre, s felvitt Budapestre, megmutatta a főiskolát is. Óriási élmény volt látni a rengeteg nagy képet, úgy éreztem, ez az én világom. Végül azonban a nagy családi tanácskozások után magam is úgy döntöttem, itthon maradok. A Radnóti Miklós Gimnáziumba kerültem. Ezt később nem bántam meg, mert nagyon erős iskola volt, s olyan komoly általános műveltséget adott, amit később jól tudtam kamatoztatni. A gimnáziumi évek nem voltak könnyűek, mert közben mindennap a városi képzőművészeti szabadiskolába jártam rajzolni és festeni.

– *Kik tanítottak ott?*

– Az akkori szegedi mesterek többsége. A szabadiskola a mai képtár egyik emeletén működött. Óraadóként Vinkler László, Dorogi, Erdélyi, Tápai dolgozott ott, s Vlasits Károly volt az iskola vezetője. Néha furcsa dolgok történtek, előfordult, hogy egy délután négy mester váltotta egymást, így egy fej megrajzolása közben óránként más instrukciókat kaptunk. Később, amikor már egyedül Vlasits Károly irányította az iskolát, mindez megváltozott. Egyébként egészen a főiskola végéig kitartottam a képzőművész kör mellett.

– *Ha jól tudom, érettségi után a szegedi tanárképző főiskola rajz-földrajz szaka következett. Meg sem fordult a fejében, hogy a Képzőművészeti Főiskolára menjen?*

– Dehogyisnem! Felvételiztem is. Az első héten túljutottam a fejrajzon, ahol már nagyon sokan kiszűrődtek. A következő héten az aktrajz következett. A kicsit prűd vidéki szemlélet miatt a felvételi előtt mindössze egy hónappal kaptam rá lehetőséget, hogy a kollektív műteremben aktot is rajzolhassak. Az akt látványát Szegeden nem a diákoknak tartogatták. Így ebből a témából néhány kisebb tanulmány után meglehetősen felkészületlenül mentem. Ahogy visszaemlékszem, konzervatívabb szemléletű, szikárabb grafitrajzot produkáltam. Amikor körülnéztem, láttam, hogy a Török Pál utcai művészeti gimnázium tanulói szénrudakkal, lazán, foltokkal, nagy rutinnal rakták föl az aktot. Akkor már gondoltam, hogy baj lesz. Igazam lett, nem vettek föl. Bíztattak ugyan, próbálkozzam a következő évben is, de ez az elutasítás számomra olyan mérhetetlen csalódás volt, hogy eldöntöttem, nem lépem át többet a Képzőművészeti Főiskola küszöbét. Talán az volt a baj, hogy Szegeden túlontúl hittek bennem, ennélfogva én is kezdtem hinni magamban. Biztos voltam benne, hogy föl fognak venni. Ezért a csalódásból egy életre elég volt. Ma már tudom, nem így kellett volna gondolkodnom, hiszen akadtak a felvételizők között olyanok is, akik a hetedik-nyolcadik próbálkozás után jutottak be a főiskolára.

– *Mit adott a tanárképző főiskola rajz szaka?*

– Be kell valljam, már az első év után ott akartam hagyni a főiskolát, nem mentem be a vizsgákra sem. A krízis azzal zárult, hogy behívattak, leszidtak, és azt mondták, mehetek traktorosnak. Végül azzal fenyegettek meg, hogy vissza kell fizetnem a tandíjat. Ez döntő érvnek bizonyult a maradás mellett. A rajz tanszéken Buday és Major tanár úr voltak a mestereim, Vinkler László csak műtörténetet tanított nekünk. Soha nem éreztem, hogy a főiskola nagyon sokat adott volna. Tágította a látókörömet, de érzelmileg nem kötődtem hozzá. A főiskolás évek alatt beletörődtem, hogy tanárként fogom megkeresni a kenyerem. A diploma után úgy éreztem, el kell mennem a szülői házból, sőt a szülővárosomból is. A magam erejéből önálló életet szerettem volna élni, ezért önként vállaltam Csongrádon tanári állást. A tanári munkát mindvégig komolyan vettem, többnyire rajzot kellett csak tanítanom. Szerettem a gyerekeket, úgy éreztem, megkedvelik általam a rajzot, a képzőművészetet. Nem sokáig bírtam Csongrádon, már a harmadik év után nagyon hiányoztak a szegedi festőkollégák, az induló pályatársak, barátok, többek között Dér István, Zoltánfy István. A csongrádi magányomban nem éreztem olyan fejlődési lehetőséget, ami egy fiatalember számára nagyon fontos.

– *Olyan volt a visszatérés, amilyenre számított?*

– 1962-ben kerültem vissza Szegedre, ahogy körülnéztem, fiatal, tehetséges művészgárdát találtam. Ez nagyon jó volt, mert engem is inspirált. Szinte versenylázban

égtünk akkoriban, mindannyian meg akartuk mutatni, mit tudunk, mennyit érünk. A Kolozsvári téri általános iskolában kaptam rajztanári állást. Tizenhat évig tanítottam ott, az utolsó négy-öt évben már csak félállásban. Abban az időben a monopolhelyzetben lévő Képcsarnok Vállalat felvette a festményeinket, rendszeresen kiállításokat rendezett számunkra szerte az országban. Az életmódom lassan megváltozott, lépésről-lépésre felhagytam a tanítással, és 1979-től a szabadúszó lét mellett döntöttem. Szegedi festőművész kollégáim, Novák András és Pataki Ferenc esetében a szabadúszó életforma választása természetes dolog volt, mert a Képzőművészeti Főiskolán szerzett diplomájukkal kiforrott művésztudattal kezdték a pályájukat. Természetes volt számukra, hogy festőművészek, s ebből kell megélniük. Mi pedig, akik tanári oklevelet kaptunk, jó ideig alázattal viseltettünk a szakma iránt. Ez háttérbe szorította azt a „művészöntudatot", ami pedig nagyon fontos ahhoz, hogy bátrabban, határozottabban vállaljuk a bizonytalant, az előre nem láthatót. Előbb-utóbb azonban rá kellett jönnünk, a tanítás – ha igazán komolyan műveljük – hosszabb távon szellemileg és fizikailag is olyan kimerítő munka, hogy mellette nagyon nehéz érdemi művészi alkotómunkát is végezni.

– *Pályája kezdetén kik voltak azok a meghatározó mesterek, akik művészetükkel a legnagyobb hatást gyakorolták Önre?*

– Mindenekelőtt Barcsay Jenőt említeném, aki 1956 után újból középpontba került. Csodáltam hatalmas tudását, az anatómiai atlaszát bámulva forgattam. Ennek ellenpontjaként a konstruktív művészete is rendkívüli módon hatott rám. A fiatalemberek többnyire szeretnek határozottan, keményen fogalmazni, s az akkori Barcsay-képek, mintha pontosan ennek a tükrei lettek volna. Magam is próbáltam akkoriban konstruktív képeket festeni. A következő mester Kokas Ignác volt, aki országszerte nagy hullámokat vert a piktúrájával, s nagyon sok fiatalt megragadott. Ahogy teltek az évek, éreztem, hogy ezeknek a hatásoknak egy része túlzottan átvett, jobb, ha az ember önmaga élményeiben, saját eszközeivel próbál új utakat keresni. Úgy gondolom, ezeket a hatásokat időben sikerült levetkőzni, „kiheverni". Ezzel nem voltam egyedül, hiszen kezdetben pályatársaimnál is hasonló folyamatokat lehetett megfigyelni. Volt persze haszna is ennek az időszaknak, mert megtanultuk, mire kell vigyázni, mit nem szabad. Megértettük, mennyire fontos, hogy szuverén piktúrát próbáljunk megteremteni. Még ha az nem is olyan nagy kaliberű, mint a példaképeké...

– *Tulajdonképp egész festészetének alapja, kiindulópontja a természetelvűség...*

– Biztosan vannak ennek gyerekkori gyökerei is, hiszen közvetlen volt a kapcsolatunk a természettel. Azok a festői példák, amelyeket a műtörténetből láttam és szimpatizáltam velük – a magyar tájképfestők, Szinyeitől Mednyánszkyn át a későbbiekig –, mind a természetre válaszoltak. Amikor pedig áttértem a szigorúbb vázrendszerű, konstruktív megfogalmazásra, átmenetileg talán szüneteltettem a korábbi élményeket, s helyette szellemibb, kigondoltabb módon próbáltam dolgozni. Hamar hiányérzetem támadt, mert nem telítődtek meg úgy a képeim, ahogyan szerettem volna. Ellenhatásképp újra visszanyúltam a természetbe, próbáltam onnan meríteni. Egy viszonylag hosszabban tartó képcsarnoki munka következett, amelynek persze hátrányai is voltak, hiszen egy idő után hajlamos arra az ember, hogy rutinból fessen tájképeket. Hamarosan újra éreztem, hogy nem lesz jó ez az irány, hiszen ellaposodhat így a festői elképzelés. Erre az érzésre volt válasz az 1993-as Rácz Galéria-beli tárlatom. Már öt évvel korábban forgattam a fejemben, hogy ezzel a kiállítással másfajta képi világot mutatok be.

– *Nagy meglepetést keltett az a tárlat...*

– Egyfajta dac eredménye volt. A nyolcvanas évek második felében ugyanis elég sok kritikát kaptunk. Azt vágták a fejünkhöz, hogy a Képcsarnok számára festett képeinken a rutin jelei mutatkoznak. Ha valaki tájképpel próbált megjelenni egy komolyabb tárlaton, akkor a zsűri kidobta. Azt mondták, ezek kereskedelmi képek. Hovatovább kezdtünk lelapulni, szinte már azt éreztették velünk, hogy alantas festők vagyunk.

– *Volt valamennyi jogos is ebben a bírálatban?*

– Biztosan volt benne jogos kritika is, főleg akkor, ha valaki szériában festette a képeit, azaz majdnem ugyanolyanokat tömegével gyártott. Kaptunk a fejünkre a tájképeinkért, pedig ha annak idején szocialista témájú képeket festettem volna, nem tudom, azok vajon ma hol lennének... A tájképeimet viszont esztétikailag ma is vállalhatom.

– *Mennyire nyitott ma a közönség, mennyire lehet szabad egy alkotóművész?*

– A piac diktál, a legjobb galériáktól a futkározó ügynökökig, mindenki az eladhatót keresi. Hogy milyen kép az eladható? Roppant nehéz lenne megmondani. Az ország legkülönbözőbb vidékeiről származó tapasztalatok azt mutatják, a közönség kiszámíthatatlan. Ma az emberek többsége nem határozott elképzelések szerint vásárol képzőművészeti alkotásokat. Meglátnak valamit, s ha megtetszik, megveszik. Mindegy, hogy nonfiguratív vagy a legkonzervatívabb fotórealista képről van szó, az a fontos, valamiféle találkozást jelentsen.

– *Ennek előnyei is lehetnek, hiszen szabadságot adhat az alkotók számára...*

– Szinte korlátlan szabadságot jelent. Mint a képpiac mutatja, a legegyértelműbben néven nevezhető giccstől kezdve az igényes, komoly művészi produktumokig minden megtalálható. A festőnek arra kell vigyáznia – bármilyen módon dolgozik is –, hogy igényessége, mértéktartása megmaradjon. Profi festőként, a művészeti alap és a képzőművészeti szövetség tagjaként, önálló és kollektív tárlatokkal magunk mögött nem tehetjük meg, hogy gátlás nélkül bármiféle igényt kiszolgálunk. Tudomásul vesszük, hogy ma az igényeknek roppant széles skálája alakult ki, de bizonyos szint alá nem mehetünk. Ma már nem kell semmiféle „jogosítvány" ahhoz, hogy valaki a műtárgypiacra vigye az alkotásait. Így aztán boldog-boldogtalan megpróbálkozik vele. Akit nem köt valamiféle szakmai igényesség, a hovatartozás felelőssége, az bármit hajlandó produkálni. Egyre gyakrabban előfordul, hogy látnak egy „menő" művészt, akinek nagyon viszik a képeit, ezért gátlások nélkül másolni kezdik a stílusát, modorát.

– *Hallani olyan véleményeket, hogy a szegedi festőművészek a hazai képzőművészeti életben kicsit a perifériára szorultak. Nem képeik művészi minősége miatt, hanem valahogyan nincsenek benne a vérkeringésben, a rangos díjak is valahogy elkerülik őket...*

– Nem ismerem a fővárosi helyzetet, azt sem tudom, hogyan ítélnek meg bennünket. Abban azonban biztos vagyok, változatlanul az a helyzet, hogy aki reflektorfényben akar élni, annak Budapestre kell mennie. Ennek ellenére szegedi kollégáim szinte mindannyian itt maradtak. Kicsit el vagyunk zárva a fővárostól. A pestiek nem vonatoztatnak vagy kocsiztatnak le egy külföldi galéristát, hogy megnézze a szegedi festők munkáit, amikor helyben is ezernyi műterem, galéria között választhatnak. Amikor vállaljuk a vidéki életformát, akkor kimondva, ki nem mondva belenyugszunk abba, hogy nem szállunk be a különböző díjakért, bemutatkozási lehetőségekért folyó harcba. Ezekből kimaradunk ugyan, cserébe viszont csendes, nyugodt munkalehetősé-

get kapunk. Úgy érzem, az a legfontosabb, hogy az ember festeni tudjon, mert mindenekelőtt önmagának alkot. Amikor dolgozom, sohasem jut eszembe, hogy elismerés járna érte. A munka egyedül engem vált meg. Ha valakinek még jelent valamit, az persze nagyszerű érzés.

– Hogyan látja, mennyire fontos az avatott képzőművészeti kritika?

– A kritika egy olyan ember látószöge, aki nem rabja a műtermi elszigeteltségnek. Ha valaki bírálatot mond egy kollégája munkájáról, azt nehéz objektív véleményként elfogadni. A kritikus mentesülhet a szubjektív elemektől. Ha van érzéke, tartása, akkor fölülről, átfogóan látja a viszonylatokat, ennélfogva az értékítélete nagyon fontos. Persze a mai világban nem tudom, mennyire hallgatnak a kritikára a szakmán kívül álló emberek. Ez persze inkább a kritikus aggálya lehet. Vajon eljut-e az emberekhez amit írt, meg tudott-e mozgatni bennük valamit. Az a gyanúm, nemigen. Ez a szabados világ fölszabadítja az öntudatot az emberekben, hogy ízlésük, elképzelésük a művészetről nem vitatható. Senki sem szereti, ha a felvett nyakkendőjéről valaki azt mondja, túl cicomás, ilyen vagy olyan. Neki az tetszik, s nem érdekli, hogy mit mondanak róla. Ugyanezt érzem a művészetről szóló kritikával kapcsolatban is. A kritika ugyan lehúzhat egy tárlatot, mert valamiért rossznak tartja. Ez azonban a vevőt, akinek épp olyan kép kell, fikarcnyit nem érdekli. Hozzá kell szoknunk, hogy az emberek felszított szabadságérzete sok tévedéssel is járhat. Ezért nagyon fontosnak tartom, hogy megfelelő szintű legyen a vizuális nevelés és a művészeti oktatás. Azt tapasztalom, a szegedi művészeti gimnáziumban a jó értelemben vett konzervatív oktatás alapjai mind a mai napig fellelhetőek. Ezen azt értem, hogy klasszikus módon megtanítják rajzolni a diákokat, megismertetik velük az ábrázolás tradicionális elemeit. A tanárképző főiskola rajz tanszékén pedig egy átfogóbb, a mai törekvésekből többet bemutató szemléletet közvetítenek, ami a pályakezdő rajztanárok számára nagyon fontos.

– Mit gondol, a televíziós, multimédiás kultúra uralkodóvá válásával nem csökkennek a festészet esélyei?

– Úgy tűnik, az embereknek változatlanul van igényük a festményekre. Lehet, hogy épp a hihetetlenül gyorsan változó vizuális látványtömeg ellenpontjaképp jó és megnyugtató a falon lévő, mindig állandó képre tekinteniük.

– Milyen alkotói módszert, munkarendet alakított ki; mikor szeret legjobban dolgozni?

– Mindig napfénynél szerettem festeni. Nyáron egyszerűbb ezt megoldani, hiszen korán kel a nap. Általában hajnali három órakor ébredek, s fél négykor már az állvány előtt állok. Ez nagy nyereség, mert reggel nyolc órára az aznapi munka felével már végzek. Ezután a kellő napfénynél délig korrigálom a színeket, hangulatot, amit a villanyfénynél esetleg nem megfelelően tettem le. Délután már legfeljebb csak apró dolgokat javítok, teszek-veszek, alapozok. Ahogyan korosodom, egyre inkább szinte rajta csüngök a képeimen. Ha ott vagyok a műteremben, ha nem: mindig velem vannak. Egyre többször tapasztalom magam is, hogy a befelé fordulás egyfajta összefonódást, szimbiózist jelent a munka tárgya és a művész között. Festés közben zenét hallgatok, hajnalban alig várom, hogy megkezdődjék a Bartók Rádió műsora. A szerkesztők jobbnál jobb muzsikát válogatnak össze nekem. Hálás hallgató vagyok, mert a szimfonikus zenétől az operáig mindent szeretek. Elsősorban hangulatteremtő héttérzeneként hallgatom a rádiót – nemes, ünnepélyes közegben érzem így magam. A festői munkának vannak olyan fázisai, amikor minden idegszálammal, gondolatommal csak a képre, a vonalakra, színekre összpontosítok. Adódnak persze olyan időszakok is,

amikor nincs szükség ilyen koncentrált figyelemre. Ilyenkor elkalandozom, a politikától a művészeti élet kérdéseiig jobbnál-jobb gondolatok jutnak az eszembe. A napi politikai fejtegetéseket is meghallgatom, de ha nagyon elegem van belőlük, kikapcsolom a rádiót. Amikor nyilvánvalóan hazudnak – ez nem ritka a mai politikai gyakorlatban sem –, nagyon dühös tudok lenni. A hazudozásnál még a rossz híreket is jobban el tudom viselni, ha valós okokkal megmagyarázhatók. Valószínűleg azért nem fáraszt annyira a hosszú munka, mert közben a gondolataim szabadon kalandozhatnak. Nagyon élvezem ezt az életformát, el sem tudnék képzelni már mást magamnak.

– *Mennyire vesz részt a helyi művészeti közéletben?*

– Az utóbbi időben talán kicsit visszahúzódtam. Képeimet olykor elküldöm a SZÖG-ART tárlataira. Még odatartozónak érzem magam. De nem vágyok arra, hogy intenzívebben bekapcsolódjam valamelyik művészeti körbe. Ebben biztosan közrejátszanak korábbi csalódásaim, rossz tapasztalataim is, amelyeket nem könnyű kiheverni.

– *Mikor találkozhat a közönség legközelebb önálló kiállításon is a képeivel?*

– Önálló tárlatra most nem készülök. Azok a képeim, amelyekből kiállítást rendezhetnék, nehezebben indulnak el. Nemrégiben találtam egy felújítható kis öreg házat, így egy rövid kényszerű kitérő után visszaköltözhettünk Móravárosba. Most újból úgy érzem, megfelelő környezetbe kerültem. Mindez nagy anyagi áldozattal járt. A munkálatokat csak úgy tudtam finanszírozni, hogy a képzőművészeti piac számára festettem képeket, amelyek kitöltötték a napjaimat, nem jutott idő a magam számára elképzeltekre. Nem tudom, ha ez a szorítás enyhül, hány év múlva tudok újból egy kiállításra való, kedvem szerinti anyagot összeállítani. Bár abban sem vagyok biztos, hogy ez olyan fontos lenne. A barátaim tudják rólam, kicsit tárlatellenes vagyok. Önálló kiállításra mindig is nagyon nehezen tudtak rábírni. Ott szembesült az ember azzal, mit képzelt el, s mi az, ami realizálódott. Nem mindig volt egyértelműen pozitív az egyenleg önmagam számára. Akkor sem, ha a kívülállók mást mondtak. Alkatilag is olyan ember vagyok, aki nem szeret kiállni, akitől távol áll, hogy ünnepeltesse magát. A középkori kódexfestők példája vonz: végezték a munkájukat, rajzolták, festették az iniciálékat, de sohasem kellett tárlatot rendezniük, kiállniuk a közönség elé. Mégis pompás életük volt, azt csinálhatták, amit szerettek. Abban bízom, sikerül még néhány elfogadható képet festenem, s ez fontosabb, mint a kiállítások. Végül úgyis az utókor ítél. Az az igazán izgalmas, hogy amikor majd ötven-száz év múlva valaki visszatekint a mai szegedi piktúrára, fennakadunk-e a rostán, vagy sem.

Holló Zsolt

Szerkesztői asztal

Kedves olvasónk!

Szívesen vennénk, ha azzal a bizonyos *egy százalék*kal a lapunk megjelenéséről gondoskodó Tiszatáj Alapítványt segítené.

Adószámunk: **1 9082349 1 06**

Az adóokmányokban található rendelkező nyilatkozatot tegye egy postai szabvány méretű borítékba. Ahhoz, hogy rendelkezése teljesíthető legyen, a nyilatkozaton a Tiszatáj Alapítványnak és adószámának kell szerepelnie. A borítékon az Ön nevét, lakáscímét és adóazonosító jelét pontosan tüntesse fel.

A szerkesztőség

*

A hódmezővásárhelyi Németh László Városi Könyvtár január 29-én *könyvbemutatót* rendezett. Grezsa Ferenc *„A mintaélet forradalma". Írások Németh Lászlóról* c. művét, mely a Tiszatáj Könyvek sorozatban jelent meg, Olasz Sándor és Vekerdi László mutatta be. Lakatos István Németh-kronológiájáról Monostori Imre beszélt.

*

Márciusi számunkban két füzetet találnak olvasóink. A Diákmellékleten kívül a Tiszatáj 1998-as, 52. évfolyamának *tartalommutató*ját is most jelentetjük meg.

*

Néhány szerzőnkről. KÖPECZI BÉLA akadémikus, nyugalmazott művelődési miniszter a háromkötetes Erdély története főszerkesztője. DEMÉNY LAJOS történész Bukarestben él, főként a 15–18. sz. művelődéstörténetével és a korszak parasztmozgalmaival foglalkozik. PLUGOR MAGOR Szegeden tanít, édesapjával, Plugor Sándor grafikusművésszel közös kötete nemrég jelent meg Sinkapuszta címmel. NOVÁK ANIKÓ a szegedi bölcsészkaron végzett magyar–orosz szakon, jelenleg az Ifjúsági Ház munkatársa.

Áprilisi számunk tartalmából:

HATÁR GYŐZŐ, KOVÁCS ANDRÁS FERENC, SULYOK VINCE, SZÖLLŐSI ZOLTÁN versei

FERDINANDY GYÖRGY novellája

Mai belga költők versei

VEKERDI LÁSZLÓ: Helyi gondok – világösszefüggések árnyékában

„A Tisza-parton mit keresek?"

(Beszélgetés *Juronics Tamás*sal, a Szegedi Kortárs Balett vezetőjével)

Ára: 100 Ft